

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २६०
छ

Title प्रताप रुद्र यशोभूषणम्

Author विद्यानाथः

Extent १२८ पत्र Age सं. १५३०

Subject अलङ्कारशास्त्र

नं. २६०६
पुस्तक संख्या -
१२५५
३१/३/२०१५
२०१५
लिपि १८२०६

संलंकारप्रबंध
१८२५

प्राप। ३।

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीवेकंटे शायनमः॥ विद्याकैरव कौमुदीश्रुतिशिरः सीमंतमुत्कामणिं शरान्य शमुवसि-
लोकजननी वंदे गिरां देवतां॥ यत्पादा ज्वनमस्क्रियाः सुकृतितां सारस्वतप्रक्रिया बीजन्या समुबो भवंति कविता-
नायैक जीवा तवः॥ पूर्वभ्यो भामहादिभ्यः सादरं विहितां जलिः॥ वक्ष्ये सम्यगलंकारशास्त्र सर्वस्व संग्रहं॥ चिरे-
ण चरितार्थो भूत्वा व्यालंकार संग्रहः॥ प्रतापरुद्रदेवस्य कीर्तिर्येन प्रकाश्यते॥ रसप्रधानाः शृङ्गारार्थगुणालंकार-
वृत्तयः॥ रीतयश्चेयती शास्त्रप्रमेयं काव्यपद्धतिः॥ यद्यप्यसौ प्रबंधेषु प्राचां साधु निरूपिता॥ एतस्याः सदृशं किं-
तु नोदाहरणमादृतं॥ पुण्यश्लोकस्य चरितमुदाहरणमर्हति॥ न कश्चित्तादृशः पूर्वैः प्रबंधाभरणीकृतः॥ प्रबं-

राम०

धानां प्रबंधूणा मपि कीर्तिप्रतिष्ठयोऽ॥ मूलं विषयभूतस्य नेतुर्गुणानिरूपणं ॥ यथारामायणो रामगुणवर्णने वाल्मीकिजन्मनोर्महाप्रतिष्ठाकारणं ॥ महापुरुषगुणवर्णनेन श्रेयस्करी प्रबंधस्थितिः ॥ यथावेदशास्त्रपुराणादिभिर्हितप्राप्तिरहितनिवृत्तिश्च तथा सदाश्रयात्काव्यादपि ॥ इयान्विशेषः ॥ काव्यात्कर्तव्यताधीः सरसा ॥ अन्यत्रतथान ॥ तथाहि ॥ यद्वेदात्प्रभुसंमितादधिगतं शब्दप्रधानाच्चिरं यच्चार्यप्रवणान्युराणवचनादिष्टं सुहृत्संमितात् ॥ कान्तासंमितया यया सरसतामापाद्यकाव्यश्रिया कर्तव्ये कुतुकीबुधो विरचितस्तस्यै स्पृहां कुर्महे ॥ ततः काव्यं दृष्टादृष्टफलजनकतया बहुपकारकं ॥ तथाचोक्तं काव्यप्रकाशे ॥ काव्यं यशसेर्थक्यते व्यवहारवि

दे शिवेतरस्तये। सद्यः परनिर्वृतयेकांता संमिततयोपदेशपुजे। प्रसिद्धं चैतन्महाप्रबंधेषु परिवदुदविस्मरणं
 वा संभाविदं जडजसो विदंति निगुणाः॥ सुवदसुपुरुसचरिअंकितं जेता हारं तिकंः बालापाः॥ यत्र पुनरुत्तमच
 रितं न निबध्यते तत्परित्याज्यमेवातन्मलाचेयं स्मृतिः काव्यालापांश्च वर्जयेदिति। न केवलं काव्यज्ञानस्यायं पं
 था ४ शास्त्रज्ञानस्यापि महानूलोकादरस्सदाश्रयेता। तथा हि। वैशेषिकादेरीश्वरप्रतिष्ठापकतया जगत्पूज्यता।
 महाभारतादीनामपि महापुरुषगुणवर्णनपरतयैव विश्वानि शायित्वं किं बहुना। वेदांता अपि ब्रह्मप्रतिपादक
 तयैव परमुत्कृष्यंते। अथातो धर्मजिज्ञासेत्युपक्रममारो न सूत्रकृता महर्षिणा विपुरुषाश्रितस्य गुणाश्रेष्ठस्य ध

लोल्ल

मस्य हि ज्ञासा द्वारामहापुरुषगुणवर्णनमेव शास्त्रप्राणादित्युररीकृतं। तत्तन्मयायनिरूपणापरस्यापि प्रबंधराशे
महापुरुषगुणवर्णनं हेमः परमात्मोदः। ततश्च। प्रजापुरुषस्य गुणान्पुण्यानाश्चित्यनिर्मितं। अलंकारप्रब
धोयंसंतः कर्णोत्सवोस्तुवः। काकतीयनरेन्द्रस्य यशोवर्णयितुं कृता। विद्यानाथकृतिश्चेयं स्वयं तेन विभूष्यते।
त्युक्तैव प्रतिपाद्यमानमहिम्ना प्रबंधमहता। तदुक्तं प्राचीनामहेन। उपश्लोक्यस्यमाहात्म्यादुज्ज्वलाः काव्यसं
पदइति। प्रतिपादितं तेन। गुणालंकारचारुत्वयुक्तमप्यधिको ज्वलं। काव्यमाश्रयसंपत्त्या मेरुगोवामरदुमः रुद्र
भटेनापि कथितं उदारचरितं निबंधना प्रबंधप्रतिष्ठेति प्रपंचितं साहित्यमीमांसायां नायकगुणग्रंथिताः सूक्तिस

प्रापाद्र।

३

जः सुकृतिनामा कल्पमा कल्पंतीति दंडिनोक्तं। आदिशयशो बिंबमादर्शं प्राप्यवाङ्मयं। तेषामसन्निधाने
पिनस्वयं पश्य नश्यति। निरूपितं भोजराजेन। कवेरत्यापि वाग्वृत्तिर्विद्वत्कर्णवतंसति। नायको यदि वार्पेतलो
कोत्तरगुणोत्तरः॥ ॥ तत्रैते नायकगुणाः महाकुलीनतौ ज्वल्यं महाभाग्यमुदारता। तेजस्विताविदग्धत्वं धा
र्मिकत्वादयो गुणाः। पूर्वशास्त्रानुसारेण कतिचित्कथिता इमे। प्रतापरुद्रदेवस्य गुणावाचामगोचराः॥ अथैषां
लक्षणमुदाहरणं च॥ महाकुलीनतानामकुले महतिसंभवः॥ तादृङ्मूल्यमलोकभाग्यविभवा निद्रा
दिवंदारकैः क्षोण्यां क्रीडितुमिच्छुमिश्चिरतरं संप्राप्यतः पश्यन्। अत्यर्के दुकुलप्रशस्तिमसृजद्यं काकतीय

रामा

३

न्वयंतस्मिन्संप्रति वीररुद्रवपुष्पाजागर्तिलक्ष्मीपतिः अथौज्वल्यं रूपसंपन्नदेहत्वमौज्वल्यं परि कीर्त
 ते० यथा० मुरारेर्यष्ट पूर्वजलनिधि सुतायामुदभवन्महादेवाज्जातः स पुतरवनीमदुहितरि वपुष्मान्कामो
 श्री यं जयति जगती भाग्यविभवः प्रतापं रुद्रः स्वयमिति मनीषामगदुशां॥ अथ महाभाग्यं विश्वं भाराधिपत्यं
 यतन्महाभाग्यमुच्यते० यथा० सेवानमनरेन्द्रमौलि विलसद्रत्नप्रभाभासुरं राज्यश्रीप्रथमावतारपदवीमास
 ह्यसिंहासनं॥ क्षोणीरक्षति विक्रमैरनुपमैः प्रत्यर्धिपृथ्वीपतिश्चाद्यालंघनज्ञांघ्रिकैर्गुणानिधिः श्रीवीररु
 द्रो नृपः॥ अथौदार्यं॥ यद्विश्राणतताच्छील्यमौदार्यं तन्निगद्यते० यथा० वदान्यो नान्यो स्ति त्रिजगति समो

रुद्रनपतेर्गुणश्रेणीश्लाघापि हितहरिदीशानयशासः। समंतादुद्भूतैर्द्विरदमदगंधैः सुरभयः क्रियंते य
 द्विद्वजनमणिगृहप्रांगारामुक्ः अथ ते जस्विता जगत्प्रकाशकत्वं यते जस्वित्वंतदुच्यते यथा सदा ते जोमा
 नोस्फुरति जयिनः काकतिविभोर रिक्ष्माभक्तांता चिकुरति मिराहं कृतिमुवि प्रकाशो व्युत्पत्तिर्भवति जरदुदाम
 तमसामसूर्यपश्या नामवधिगिरिपाश्चात्यदृषदां अथ विदग्धता क्लृप्तवस्तुषु चातुर्यं वैदग्ध्यं परिकीर्त्यते
 यथा चातुर्यं किमु वार्यते गुणनिधेः श्रीवीररुद्रप्रभोर्यत्रान्योत्पविरुदयोरपि महदात्मीप्रियो राजवं ॥
 किंचाभ्यां सदृशोपचारलुलितां तत्रादृशैरुत्सवैर्तिः सा पत्न्यमिमांभुवं सनपतिर्धत्ते दिशं जित्वरः ॥ अ

यथार्थिकत्वं धर्मैकायन्नवत्तित्वं धार्मिकत्वं मुदीर्यते यथा परिहासेष्य नौचित्यं स्वप्नेष्य न्यवधू कथा ४
 शत्रोरप्यगुरारोपको कंतीद्रो नमृष्यति आदिग्रहणान्महामहिमत्वं पांडित्यादयः ४ तन्महामहिमत्वं
 स्याद्या पुनर्देवता ॥ त्मता यथा कौसल्यासी त्रयमजननी देवकी च द्वितीया विष्णोर्माता तदनुमहिता मुम्भ
 उंमातृतीया ॥ यस्त्रेतावारघुपतिरभूद्वा परेशौरिरासीत्त्रातुं क्षोणीं सजयति कलौ वीररुद्रावतारः ४ ॥ अ
 न्नगरुडध्वजात्मकतयामहामहिमतोक्ता ॥ सर्वविद्याधिकत्वं यस्यां डित्यंतदुदाहृतं यथा गोष्ठीभिः परितो
 षयन्बुधगरान्मण्डदर्शनीसीमतिः सत्सारस्वतस्सक्तिदर्शनचणो ४ सूक्तैः कवीन्प्रीणयन् संगीतोपनि

षड्भूतस्य विशुद्धैरातो घयोग्यक्रमैर्धिन्यन्संसदिवैणिकान् विहरते श्रीकाकंतीद्रो नृप ४॥ अथ नायक
 गुणानिरूपणानंतरं नायकस्वरूपं निरूप्यते. यशः प्रतापसुभगो धर्मकामार्थतत्पर ४॥ धुरंधरो गुणा दय
 श्च नायकः परिकीर्तितः यशः प्रतापाभ्यां सुभगत्वं यथा. धर्मालंबसमुच्छ्रितां त्रिभुवनस्यैकांतपत्रश्रियंधत्ते
 काकतिवीररुद्रनृपतेः स्फारं यं शो मंडलं छाये वा स्पनमस्थली कुवलयश्यामेयमालक्ष्यते तन्मन्ये नियतं
 प्रतापतपनस्तस्योपरि द्योतते ॥ धर्मकामार्थतत्परत्वं यथा. धर्मोर्ध्वद्वपूर्या श्रीरथो धर्मद्ववस्थितः ॥ काम
 स्ता विवतौ कामद्ववरुद्रनरेश्वरे ॥ धुरंधरत्वं यथा. गायंती रनुमोदते निजवधूः शेषः शिरः कंपतैर्लक्ष्मी

श्रीगणेशाय नमः कछपपतिर्वक्षस्वलीदशनात् दिङ्मागाश्चकरेणुकाशुचमपाकुर्वत्यनुव्रजयादो ह्माकाकतिवी
 ररुद्रनपतौ विश्वंभरं विभ्रति ॥ गुणद्वयत्वं यथा मुखैः सहस्रेण फणीवदेज्जेकरैः सहस्रेण लिखेद्विस्वा
 न्नेत्रैः सहस्रेण हरिश्चपश्येत्स्थाने गुणान्काकतिवंशमर्तुः ॥ अथ नायकविशेषानिरूप्यन्ते उदात्त उद्ध
 तश्चैवललितः वांता इत्यपि ॥ धीरपूर्वा इमे पूर्वैश्च त्वारो नायकाः स्मृताः सर्वरससाधारणाश्च त्वारो नाय
 काः धीरोदात्तधीरोद्धतधीरललितधीरवांता इति तेषां स्वरूपमुदाहरणं च महासत्त्वोतिगंभीरः कृपावान
 विकल्पनः प्रतापरुद्रवद्दीरोधीरोदात्तः ससंमत्तः संहिग्धे कृपयामुः क्षणमरीन्हंतुं धतासिः पुरः शौच

श्री प्रणय प्रशंसिषु नमस्कृत्य जते वंदिषु ॥ ना कारान् सुखरोषहर्षपि शुनान्वेता धत्ते सनाक् त्रैलोक्यातिशयेन
 यालुकीर्तिसुभगः श्रीवीररुद्रो नृपः ॥ दर्पमात्सर्यभूयिष्ठश्चंद्रवृत्तिर्विकल्पनः ॥ यायावीसुलभक्रोधः सधी
 रोद्धत उच्यते ॥ यथारेरे गुर्जरभूषणरोसिसमरे कंपालकिं कंपसे वंग त्वंगसि किं मुधा बलरजः काणोसि किं को
 कणा ॥ हूणप्राणपरायणो भव महापराष्टोऽस्मीत्योद्धारो वयमित्यरीनमिमवंत्यां ध्रुवमाभूदृता ॥ अत्र
 मदानां धीरोद्धतत्वं निश्चितो धीरललितः कलासक्तः सुरैकभूयथा ॥ शौर्योष्मानिरवग्रहः प्रतिनृपः सर्वे
 पितृमन्त्रीकृताः पाति ब्रह्ममुपैति भूरियमयं नाथः स्वयंभूः शिवः धीरोपधुवराज एव वहति श्रीवीररुद्रो धुरं सर्व

मित्यनुमोदते प्रतिकलं श्रीकाकतौद्रो विमुः॥ धीरः शान्तः प्रसन्नात्मा धीरशान्तौ यथा० वीररुद्रनृपालर हिज्जारिकः॥
 ह्मममितः प्राप्तो दयं मोदते संख्यावक्राण एष पृषाण मिव प्रत्यग्रमञ्जोकरः० उन्मीलत्कमलाविहारवसतिर्भू-
 त्वाविकासैर्निजेर्विश्वा मोदमुदंचयन्नविरतं दोषावसानोत्सुकः० अत्र विप्राणां धीरशान्तत्वं॥ ॥ अथ गंगारविषया
 श्रुत्वा रोनायकाः॥ अनुकूलो दक्षिणश्च धृष्टः शठ इति स्मृतः० एषां स्वरूपमुदाहरणं च० एकायतो नुकूलः स्यात्
 एकस्यां नायिकायां विशेषानुरक्तो नुकूलो नायकः यथा० किंतामाचरितं तपः सखिभुर्वयस्याः पतिर्गीयते वीरो रुद्र-
 नृपः कृतस्तुचरितं तस्य प्रियाख्यायतः० जानेमानि निमाविषीदपुरतः प्रख्याप्य नाम स्थिरां त्वीरत्वा करमेखत्संख्य

७

यिसदासकं विधास्येनपं॥ अत्रप्रतापरुद्रस्यक्षोत्पांविशेषवाचागोव्यज्यतेयेनवध्वास्थिरारत्नाकरमेख
 लेति० तन्नामग्रहणेनस्नेहप्रख्यापनंक्रियते० तुल्योनेकत्रदक्षिणः॥ अनेकासुनायिकासुअवैषम्येणस्नेहा
 नुवर्तीरक्षिणः० नमोक्तेननिमंत्रितास्मरकलाकैलीषुकाचिन्मयासाकृतेनविलोकनेनहृदयंकस्यैचिदाविष्क
 तं॥ कस्याश्चित्प्रहितः प्रसाधनविधिर्द्वीतीकरेणकवागच्छामीत्यनुचिंतयैवनपतेरासीत्प्रभातानिशान्त्या
 च० वांतीमुखेननेत्राभ्यांश्रियंदोक्षाचमेदिनी॥ मानयंस्तुत्यतांधत्तेतासुरुद्रनरेश्वरः० व्यक्तापराधोगतभीःस
 धृष्टइति० कथ्यते० यथा० राज्यश्रीपरिभोगशंसिभवतः० सर्वंगमालोक्यतेकस्तत्राविनयोस्तिसाहसमिदंत

७

न्नाममय्यपितं ज्ञानेत्वा बहुवल्लभं किमपरं वक्तव्यमस्यावयंतस्यां प्रेमतवाधिकं वसुमतीयानाम किंजल्यितैः
 गृह विप्रिय कृच्छ्र ४। नायिका सात्र विदित विप्रियकारी शब्दः यथा दृष्ट्वा पश्यसि केवलं न मनसा वाचा प्रियं
 भाषसे नोभावेन मुजांतरं प्रकटयस्य ग्रेन चाभ्यंतरं ॥ सातं काकतिनाथ भस्त्रवपरं प्राणोश्चरी ध्यायतो मादक्षे
 पुविडं वनैव तदलं व्यर्थैर्बहिः संभ्रमैः अत्र तत्तन्नायकविशेषतया काकती श्वराणां मुदा हरणो नवीररुद्रस्यै
 व वर्तनं ॥ एषां नायिकानुकूलने पीठमर्दविटचेटविदूषकाः सहायाः किंचिदूनः पीठमर्द एक विद्यो विट ४
 स्मृतः ॥ संधानकुलश्चेदो हास्यप्रायो विदूषकः स्य हमेषां मुदा हरणं ॥ अथाष्टविधं गंगारनायिका ४ स्वाधी

नपतिकचैव तथा वासकसज्जिका ॥ विरहो कंठिता चैव विप्रलब्धा च खंडिता ॥ कलहांतरिता चैव तथा
 प्रोषितमर्त्तका ॥ तथा भिसारिका चेति क्रमाल्लक्षणमुच्यते ॥ प्रियोपलालिता नित्यं स्वाधीनपतिकामता य
 या ॥ प्रियां सर्वसहं तैस्तेर्विशेषरूपलालयन् प्रतापरुद्रनपतिः प्रतिक्षणमवेक्षते ॥ प्रियागमनवेलायां
 मंडयंती मुहुर्मुहुः केलीगृहं तथात्मानं सास्या दासकसज्जिका ॥ यथा ॥ स्वतेजसापरिष्कृत्य प्रधानागारमु
 क्कया ॥ प्रियाभिषेकवेलायां वीररुद्रः प्रतिक्षितः चिरयत्यवलीकेपि विरहो कंठितो नमना ॥ यथा नशंका
 न्याता दृग्गुणपरिमले रुद्रनपतौ कया वा गोष्ठासौ चिरयतिसखीभिर्न सुलभः समानेतुं कांतं व्रजमदन

बद्धो जलिरयं यतो विष्वक् च ४ किरति किरणां स्वस्त्रिय सरव ४ क्वचित्संकेतमावेद्यदपितेनाथवं चिता ॥ स्म
 रार्त्ताविप्रलब्धेनिकलाविद्धि ४ प्रकीर्त्यते यथा गच्छाग्रे सरिका प्रिया गमकथा प्राप्तो निशीथः परं संकेताल
 यमोक्ष्यसे मम मुधा ज्ञातो श्रुमिः पंकिलः यदा रुद्र नरेश्वरे प्रियतमे रास्य श्रियो बल्लभे भारत्या ४ क्षिति नायके क
 तपदाः प्रायो वयं चिताः ॥ नीत्वा त्वं त्रिनिशां प्रातरागते प्राणा वहत्र मे ॥ अन्त्या संभोग चिह्नैस्तु कुपितारखंडिता म
 ता ॥ यथा रात्रिर्यामत्रय परिमिता बल्लभास्ते सहस्रं मार्गसंख्या मम गृहमपि प्रातरे वागतोसि ॥ किं कर्तव्यं व
 दन्पतिभिः प्रेक्षणीया हि सर्वाः को वा दोषस्तव पुनरहं काममाया सवित्री रोषास्मि पं परान्मुद्यपश्चात्ताप सम

९

न्विता ॥ कलहांतरिता नामस्तरिभिः परिकीर्त्यते । यथा तहा तदा अणुणं तोवि ओतु एहि अअरो सकलु से
 ता । अवहीरि ओणमुणि ओरा एति विअहवे अरां सहसु ॥ तदा तथा अनुनयन्प्रियस्त्वया हृदयरोषकलुषेरा
 अवधीरितो न ज्ञातो राजेति वियोगवेदनां सहस्र ॥ देशांतरंगते कांतेरिविन्हा प्रोषितमर्तका । यथा ० क्य प्रेमान वैलो
 कीर्तिमहतः श्रीवीररुद्रप्रभोः सेवार्थं चिरयत्सु काकतिपुरे भूपेषु तद्योषितः दारासक्तदृशो नयंति दिवसा ।
 युष्माशया चक्षुषास्तद्यानप्रतिबद्धसांद्रपुलकव्याकीर्णकामेषवः कांता मिरणो घुक्ता स्मरार्ता साभिसारिका स
 यथा संभ्रमैरलमल्पज्ञे प्रेयानस्तु महीपतिः करेणुस्थानपश्यामि नश्रणेभ्य भिसारिकां । आसां नायका ॥

९

नुकूलनेसहायाः। दूत्योदासीसरवीकारुधत्रियीप्रातिवेशिनीलिङ्गिनीशिल्पिनीस्वाचसहायाःपरिकीर्तिताः
 एतासांस्वरूपमुदाहरणंचस्पष्टं। कामशास्त्रप्रसिद्धाः ~~प्रसिद्धाः~~ पद्मिनीचित्रिणीप्रभृतयोऽप्रातिविशेषाः
 संक्षेपेणनायिकात्रिधा। मुग्धामध्याप्रगल्भाचेति। उदयघौवनामुग्धालज्जापिहितमन्मथा। लज्जामन्म
 थमध्यस्थामध्यमोदितयौवना। स्मरमंदीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना॥ यथाक्रममुदाहरणानि। मुग्धेय
 न्ननसोपिगोप्यमखिलंतन्मद्यमावेद्यतेकिंयाकाचिदहंतवप्रियसरवीप्रच्छाद्यकिंताम्यसि॥ आसत्किस्त
 ववीररुद्रनृपतावाशास्यतेकिंभवेदित्याह॥ प्रणयैकवाचिसुतनुर्दत्तोतरालज्जया॥ मध्यमायथा। ली

ल्यां

लाविभामपूरवरंगमुदितं तारुण्यमेत्यत्र पाने पथ्यांतरं विंबितस्मरकला लास्यप्रपंचश्रियः सरस्य ४ पश्यत
 काकतीयनपतौ भावानुबंधोऽचलः कोप्यस्यास्तरलभ्रुवो विजयते शृंगारना द्वक्रमः प्रौढायथा० सहेलं प
 र्यंत्या ४ प्रकृतिसुमंगं रुद्रनपतिं तदा त्वप्रत्युद्यद्विविधललिता दोषमधुरं रसप्रादुर्भावाद्युगपदुदयत्सा
 त्विकमहोमगाक्ष्यास्तारुण्ये कुसुमशरशिल्पं विजयते ॥ भेदांतरं यथासंभवमुदाहार्यं गुणालंकाराणां
 रसमहति काव्ये विलसितं स्फुरच्छब्दार्थाभ्यां तदपि हृदयानंदिभवति । तयोरप्युन्मेषस्त्रवदमृतमाधुर्यसुभ
 गः परंपुण्यं श्लोकं चरितमनुबध्नन् विजयते ॥ ६२ ॥ इति विद्यानाथकृतौ प्रतापरुद्रयशोभषणालंकारेण

॥ अथ ॥

यिकानायकप्रकरणां ॥ ५९ ॥ गुणालंकारसहितौ शब्दार्थो दोषवर्जितौ ॥ गद्यपद्यो भयमयं काव्यं काव्यविदो
विदुः ॥ अदोषौ सगुणौ सांलंकारौ शब्दार्थो काव्यमिति काव्यसामान्यलक्षणं ॥ शब्दार्थो मूर्तिरारब्धा तौ जीवितं व्यं
ग्यवैभवं ॥ हारादिवदलंकारास्तत्र स्युरूपमादयः ॥ श्लेषादयोगुणास्तत्र शौर्यादय इव स्थिताः ॥ आत्मोक्त
र्षावहास्तत्र स्वभावा इव रीतयः ॥ शोभासाहार्यकीं प्राप्ता हतयो वृत्तयो यथा ॥ पदानुगुण्यविश्रान्तिः शब्दाश
येव संमता ॥ रसास्वादप्रभेदाः स्युः पाकाः पाका इव स्थिताः ॥ प्रख्याता लोकवदियं सामग्री काव्यसंपदः
वाचकलक्षकव्यं जकत्वेन त्रिविधं शब्दज्ञातं ॥ वाच्यलक्ष्यव्यंग्यत्वेनार्थज्ञातमपि त्रिविधं ॥ तात्पर्यार्थोपिव्यंग्य

संबंधांतरनिबंधनाचेतिदिविधा लक्षणा संबंधांतरनिबंधनाजहृद्वाच्या

र्थेवनपुनः पृथग्भूतः अभिधा लक्षणा व्यंजनाख्यास्ति स्त्रो हतयः गौणवृत्तिर्लक्षणा प्रमेद एव संबंधा
नुपपत्ति मूलत्वात् यथा ग्निर्माणावक इत्यत्र सादृश्य विशिष्टमाणावक प्रतिपत्तिर्विवक्षिता तथैव गंगायां घो
ष इत्यत्र गंगा संबंध विशिष्ट तीर प्रतिपत्तिर्विवक्षिता गंगा संबंधस्योपलक्षकत्वे घोषगतपवित्रत्वाद्यसि
द्धेः अतएव सादृश्य निबंधनाजहृद्वाच्या चेति सादृश्य निबंधना सारोपा साध्यवसायाचेति एवं लक्षणाच
तुर्विधा कै शि क्यारभटी सात्वती भारती चरचना श्रितत्वेन रसावस्थान सूचकाः तद्योक्तं दशरूपके कै शि क्य न
रभटी चैव सात्वती भारती तथा भवतस्त्रो हतयो ज्ञेयारसावस्थान सूचकाः रचनायामपिरसव्यंजकत्वं प्र॥

सिद्धं रसाननुगुणवर्णरचनया दोषत्वमुक्तं वैदर्भीप्रभृतयोरीतिविशेषानवृत्तिष्वंतर्भूताः अत्रसंकेतित
 र्थगोचरः शब्दव्यापारो निधाः साद्विविधा रूढिपूर्विकायोगपूर्विकाचेति तत्ररूढिर्यथा तपोविशेषैः प्रधि
 तैः प्रजातां शुभैश्चरित्रैर्जगतीमहिष्याः भाग्यैः प्रभूतैर्भुवनस्यचास्यविभर्तिराज्यंवरवीररुद्रः अत्रसर्व
 शब्दरूढाः योगपूर्विकायथा राक्षिरुद्रनराधीशोरंजयत्यखिलाः प्रजाः भूरन्वर्थावसुमतीरत्नगर्भास्मि
 रेतिच॥ अत्ररत्नगर्भावसुमतीत्येवमादयोयौगिकाः वाच्यार्थानुपपत्त्यातत्संबन्धिन्यारोपितः शब्दव्यापा
 रोलक्षणं तत्रजहल्लक्षणयथा जेतुः काकतिभूमतुराकर्ण्यपरहध्वनिं सामंतनगराण्युच्चैराक्रोशीतिसमंततः

वा
 न
 अत्र नगराण्याक्रोशंतीति चार्थस्योन्वयः अचेतनानामाक्रोशसंभवात् अजहलक्षणायथा पत्युः काकति
 नाथस्य पादपीठमनारतं स्फुरद्गुणप्रभाजालैरलंकुर्वन्ति मौलयः अत्रालंकरणा सिद्ध्यर्थं मौलिमिराश्रयम्
 ल तान् पालक्ष्यन्ते सारोपालक्षणायथा मंथानावलम्बन्ते च कशिलासंघटनश्यामिकाकारं यत्तु हिनघुतौ स्फु
 रन्ति तत्सारंगमाचक्षते मन्येन न्विह वीररुद्रनृपतेः कीर्तिश्रियानि जितस्तन्मुद्रांकवराहमिन्दुरुरसा बिभ्रत्स
 मुज्जंभते ॥ अत्र चंद्रस्य कलंकरूपकुरंगे वराहत्वमारोप्यते विषयविषयितोरभिहितयोरभेदप्रतिपत्तिरारोपः
 विषयनिगारणेन भेदप्रतिपत्तिरध्यवसायः साध्यवसायलक्षणायथा काकतीयकुलं मोधेः प्रभवत्येव चंद्रमाः

कृतः कुवलयो ह्यासोयेतोदयमुपेयुषा ॥ अत्र प्रतापरुद्रश्चंद्रतया ध्रुवसीयते का कतीयकुलांभोधेरित्यत्रारो
 १: अथ व्यंजनावृत्तिः अन्वितेषु पदार्थेषु वाक्यार्थोपस्कारार्थमर्थान्तरविषयः शब्दव्यापारो व्यंजनावृत्तिः सा त्रिविधा
 शब्दार्थोभयशक्तिमूलत्वेन तत्र शब्दशक्तिमूला यथा बाहिन्यः का कतीयद्रस्य सर्वतोमुखसंभ्रमाः कुर्वत्युघक
 बंधादुं प्रतिपक्षवलात्तावं अत्र बाहिनी सर्वतोमुखकबंधशब्दनामर्थप्रकरणदिनासैन्यसर्वव्यापित्वत्वेन म
 स्तकदेहपराणां वाचकत्वे निर्यन्त्रितेपि शब्दशक्तिमूलानदीजलप्रतिपत्तिर्जायते सा व्यंजनावृत्तिः प्राकरणिका
 अर्थपर्यवसिता मिधानशक्नोत्यप्राकरणिकार्थप्रतिपत्तिं कर्तुं प्राकरणिकार्थस्यापि वाक्यार्थशोभार्थवत्कुर्विवक्षित

त्वात् नदन्यतस्तदप्रतीतेः व्यंजनारख्यव्यापारांतरं शब्दस्यैव कल्प्यते नात्र लक्षणा संभवति वाच्यानुपपत्त्यभा
 वात् नात्र व्यापारद्वयेनार्थप्रतिपादने वाक्यभेदः प्रयोक्तृविवक्षापरतंत्रत्वाल्लौकिकवाक्यानां अर्थशक्तिमू
 ल्ता व्यंजनाय व्याश्रुत्वा का कतिभूभर्तुः क्षोणीपातिग्रहोत्सवं अंगुष्ठेनालिखन् भूपाः पादपीटीं न जान
 नाः अत्र भूपा विषम इत्यर्थशक्त्या व्यस्यते न चार्थशक्तिमूल व्यंजनेऽनुमानशंका व्यंग्यव्यंजकयोरपि
 नाभावाभावात् न म्लानतत्वादि कार्यस्यानेककारणकत्वान्नियतकारणप्रतिपत्तिर्विवक्षानुगृहीता छ
 द्वादेवा किंच एकस्मादेव व्यंजकान्तत्प्रतिपत्तुर्विवक्षानुसारेणानेकव्यंग्यार्थप्रतिपत्तिरनुमानपरिपाटीवि

रुद्धा न चाभिधावृत्तिः संकेतितार्थ एव तस्याः परिचय इती ~~गमनिका~~ उभयशक्ति मूला यथा विजि
 तारिपुरो मृतौ विलसत्सर्वमंगलः ॥ राजमौलिरसौ भाति रुद्रदेवो जगत्पतिः अत्र विजितारि पुर इत्यर्थः श
 क्तिमूलत्वं विलसत्सर्वमंगलः राजमौलिरिति शब्दशक्तिमूलत्वं इत्युभयशक्तिमूलः प्रताप रुद्रशंकरयो र
 पमालंकारध्वनिः अथ कैशिक्यादीनां स्वरूपं निगद्यते तत्र अत्यर्थसुकुमारार्थसंदर्भा कैशिकी मता अत्यु
 द्दत्तार्थसंदर्भा वृत्तिरारभती मता ॥ इषन्तु द्वयसंदर्भा भारती वृत्तिरिष्यते इषत्प्रोढार्थसंदर्भा सात्वती वृत्तिरि
 ष्यते तत्र अत्यंतसुकुमारौ द्वौ शृंगार करणौ मतौ ॥ अत्युद्धतरसौ रौ द्रवीभत्सौ परिकीर्तितौ ॥ हास्यशान्तादु

नाः किंचित्सुकुमाराः प्रकीर्तिताः इषत्प्रौढौ समाख्यातौ रसौ वीरभयानकौ यत्र शृंगार करुणावतिकोमले
 नसंदर्भे रावणैर्षते तत्र कैशिकी यत्र रौद्री भस्मावति प्रौढेन संदर्भेण प्रतिपाद्यते तत्र त्वारमही यत्र नातिसु
 कुमाराहास्यशान्ताद्गुतरसानातिसुकुमारेण संदर्भेण प्रतिपाद्यते तत्र भारती यत्र नातिप्रौढौ वीरभयानकौ ना
 तिप्रौढेन संदर्भेण प्रतिपाद्यते तत्र सात्वती कैशिकी यथा जितमदनविलासं काकतीयान्वयेदुं नरपतिमनिमे
 षं द्रष्टुमाशंसिनीतां सपदि विरचितासीदंगनानामपांगैर्दिविकुबलपदामश्यामलातोरराश्रीः आरमही
 यथा खड्गघातनिष्कृतशत्रवशिरोनिष्पूतरक्तछटाज्वालेरुद्धशस्त्रघट्टनभवत्स्फारस्फुलिंगोत्करैः स्या

नासकृ. पिशितास्थिरवंड विकटै स्थूलोज्ज्वलांगारकैरुच्चं उज्ज्वलमविगंड नपतेः क्रोधाग्निरायोधने ॥
 भारतीयथा. औन्नत्यं महदन्यदेवमहितः कोपेषगंभीरिताकाप्यन्यासरणिः प्रजापयशसोरन्यैववाहोः प्र
 था. सर्वनतनमेवरुद्रनपतेर्जानेनतन्निर्मितौ सामग्रीचतुराननेन कियती कीदृ क्रमाकल्पिता ॥ सात्वतीय
 था. दूरादाकर्षे विश्वप्रसमरयशसो वीररुद्रस्य जैत्रप्रस्थानारंभ मेरी निनदमरिण्याः पराकर्षाज्वरार्ताः ।
 आरुह्याद्रीन्विशं लो गहनमतिमहत्कंठकावद्धके शस्त्रायध्वं मुंचतेति प्रतिनपतिधियापादयान् प्रार्थयंते ॥
 मध्यमारभटीत्यन्यातयामध्यमकैशिकी ॥ वृत्तीइमे उभे सर्वरससाधारणो मते मर्दयेप्यनतिप्रोटबंधामध्यम

केशिकी ॥ शृंगार करुणयोरति सुकुमारयोरत्यप्रौढसंदर्भेन दुष्यति किंत्वति प्रौढसंदर्भेन विष्यते. प्रति
 कूलवर्णरूपदोषापत्तेः मध्यमारभटी प्रौढे प्यर्थेनाति मृदु क्रमा. अति प्रौढयोरपि सौ द्रवीभत्सयोरीषन्मृदु
 बंधोन दुष्यति. अति मृदुसंदर्भस्तु विरुद्धः मध्यमकेशिकी यथा. आसन्नेपि महोत्सवे कथमिति सस्पत्त्वा प्र
 वासं व्रजे धिग् धिक्साह समावयो विघटनं को वा विधिः कांक्षते। इत्थं स्वप्ननिवारितप्रियतमप्रस्थानबुद्धि
 स्ततो बुद्ध्या मूर्च्छितिका कनीय न पजेत्वद्दे रिता रीजनः मध्यमारभटी यथा. तां स कीर्तकं संकीर्णः प्रसरदुधि
 शपगाः वसा कर्दमिता युद्धमुवो ध्रु सुभटैः कृताः एव रसांतारे प्यप्युदाहरसां द्रष्टव्यं. वेदभ्यादिरीतीनां प्रा

स २

द्वगुणश्रितानामर्थविशेषनिरपेक्षतया केवलसंदर्भसौकुमार्यप्रौढत्वमात्रविषयत्वात् कैश्चिक्वादिभ्यो भे
 दः परसंदर्भस्यातिमृदुत्वमसंयुक्तकोमलवर्णबंधत्वं अतिप्रौढत्वं परुषवर्णविकटबंधत्वं संयुक्तमृदुवर्ण
 ल्घ्वीषन्मृदुत्वं अविकटबंधपरुषवर्णलघ्वीषल्लौढत्वं ॥ ॥ अथरीतीनां स्वरूपमुदाहरणं च रीतिर्नामिगुणश्रि
 तपरसंदर्भज्ञातिता ॥ सात्रिधा वैदर्भी गौडी पांचाली चेति बंधपारुष्यरहिता शृङ्गाठिन्यवर्जिता ॥ नाति
 दीर्घसमासाच वैदर्भी रीतिरिष्यते यथा काकतीयनरेन्द्रस्य कीर्तिचंदनचर्चनं दिगंगनावितन्वंति वजंसी
 कृततद्गुणः यथार्थवितरणा गुणालीलाजोविताशेषलोके विभवजिनरनाथे काकतीयान्वयेन्द्रे सु

रत्नरुगराणायां कामधेनुप्रसंगेक्षितिसुरजननेयं वीजकोतहृत्तासीत् ॥ ओजः कांतिगुणोपेजा
 मेरीयारीतिरिष्यते यथा प्रचंडतरदोर्देउखंडिताराजिमंडलः विमर्षु वैधुरांगुर्वीप्रभवत्तंध्रभूपतिः
 यथाच उघटोस्तंभरवद्भुटदरिमकुटाटोपसंज्ञातराहुभ्रांतिभ्रम्यत्यंतगाभयकराचणस्फारनासी
 ररेणुः आंध्रक्षमाभर्तुरासीदधिकरराधुराभित्तमतेन कुंभप्रौद्यन्मुक्तौघतारानिकरपरिवृतः सर्वध
 वक्तचंद्रः पांचालरीति विवेदमंगोउरीत्युभयात्मिका यथा जेतुः काकतिवीररुद्ररूपजैत्रप्रयाणोस्थितेते
 क्षोणीरेणुभरेनभःस्पृशिमन्त्रांभ्रविभ्रमंविभ्रति ज्ञातामर्त्यनदीविशंकटजरीदीर्घावियद्दीर्घिकागा

टंगरुतमाचगौतमनदीपातालगंगा यजे॥ यथाच स्थाने तच्च लु मर्तिगंडु नृपते त्वत्खड्ग भोगी द्विषत्सा
 तौर्यसरितोषमेतिस्य तनं किं त्वेतदल्पद्रुतं पीतेन प्रतिपक्षपाथि विद्यशः क्षीरेण गौरुत्विषयत्संवर्धय
 ति त्रिलोकभरितां त्वत्कीर्तिलक्ष्मीसुधां॥ अथ शय्याः यापदानां परान्योन्यमैत्रीशब्देति कथ्यते। यथा दानुः
 का कतिवंशमंडनमरोर्निःसीम विश्राणतश्चाद्यालंघित कल्पपादपगुरा प्रौढरगा धौजसः विभ्रष्टारद
 कौमुदीपरिमलं सामंतसीमंतिनीगंडाभोगनिरुदपांडिसधुरांधनेयशः प्रायशः॥ अत्रपदविनिमया स
 हि ह्मुत्वा द्वंधस्य पदानुगुणरूपा शय्या॥ अथ पाकः अर्धगंभीरिमापाकः स द्विधा हृदयंगमः द्राक्षापा

कोनारिकेलपाकश्च प्रस्फुटांतसौ ॥ द्राक्षापाकः सकथितो बहिरंतः स्फुरद्रसः यथा स्तरस्मेरान्तं दस्ति
 तमधुरसौभाग्यसुभगान्तेनाग्नीशजद्रान्प्रणयरसकल्लोलमरिताने कृतानेकस्कंधान्मनसि जसहस्रा
 णि स्रजतः कटाक्षान्वासाक्षी किरतिपरितोरुद्रनृपतिं ॥ सनालिकेरपाकः स्यादंतर्गदरसोदयः यथा लीला
 वं विभ्रमपूर्वगमित्यादि अत्र न द्रागर्घ्यप्रतीतिः ॥ एवं वस्त्वलंकारप्रतीतावपि द्रष्टव्यं पाकांतराणि यथा संभव
 मृत्त्वानि ॥ अथ काव्यविशेषाः ॥ व्यंग्यस्य प्राधान्याप्राधान्याभ्यामस्फुटत्वेन त्रिविधं काव्यं व्यंग्यस्य प्राधा
 न्येऽतः त्रयं काव्यं ध्वनिरिति व्यपदिश्यते अत्र प्राधान्ये मध्यमगुणी भूत व्यंग्यमिति गीयते व्यंग्यस्यास्फुटत्वेऽथ

मकाव्यं चित्रमिति गीयते ध्वनिर्यथा स्वासि नोत्र महीधरा न्किमधुना नीचैर्विधत्से कुतो गाधानं बुनिधीन्क
 रोषिकुरुषे किं दिव्यतीतल्यकान् इच्छं पार्श्वचरानुत्तापमखिलं न्यक्कुधमैषिणा सष्टः पद्ममुवागुरौ कवसतिः त्य
 श्रीवीररुद्रो नृपः अत्र प्रतापसूक्ष्मकुलशैलातिशयिसमुन्नतत्वमनिसमुद्रंगाभीर्यं लोकपालाधिकमैश्वर्यं व्य
 त्यजेत तथा कुलशिखरिपयो धिलोकपालनिर्माणसंरंभातिशयी विलक्षणाकाकतीयनिर्माणविभवद्वजि व्यत्य
 जे गुणीभूतव्यंग्यं यथा प्रत्यग्रप्रसरप्रतापविभवव्याप्ताखिलाशान्तरे विश्वज्ञानरिवीररुद्रनृपते सिहांस
 नाध्यासिनि ॥ आस्थानी समुपागतैर्नृपतिभिस्तास्तास्तथादर्शिताश्चेष्टायामिरमुष्यकाकतिविभोर्दृष्टिः कृपाद्री

कृताः अत्र प्राप्ता भिषेकमहोत्सवस्य प्रतापरुद्रमहाराजस्याग्रे शरणाधिनां पार्थिवानां तथा विधकार्पण्योक्तिपुनः
 पुनः प्रणामादिव्यंग्यं तास्ताश्च दर्शिता इति वाच्यादनतिशायीति गुणीभूतव्यंग्यः चित्रं यथा क्षोणीरक्षणादक्षिणाः
 क्षतजगत्क्षोभादुरीक्षक्रमाः क्षुद्रक्षत्रियपक्षत्रिक्षणाविधौ प्रोक्षितकौक्षेयकाः उद्दामोद्यमनस्य रुद्रनृपतेर्दोर्द
 इयोश्चंद्रयोर्गर्जदुर्जनगर्वपर्वतमिहादंभोलयः केलयः अर्धचित्रं यथा खगेऽर्धवित्तं विहरिषु महीणाहंजलिं वि
 विभ्रं पश्यतो जयलक्ष्मिवासकमलानि विस्तीर्णितोऽप्यतो वीरपद्मा अरुदविहणो जमसुधनुगुरोः सिटीरि उज्जी
 विभ्रा इविहणो एतस्योदवुः स्वदेयुद्धवित्तं भित्तेरिषु महीनायां जलिं विवित्तं पश्यंतो जयलक्ष्मीवासकमल

मन्यंते विज्ञानिनः मन्येवीरप्रतापकद्रुप्रभोर्जन्येषु ग्रहीतुं पुनः सख्यैरिपुजीविज्ञानिविधेर्यातस्य
पीठांबुजं उभयचित्रं यथा विद्यासमुद्रेभुवनैकमर्द्रप्रतापरुद्रे जितवैरिमद्वैरक्षो विनिद्रे धजशौर्यमुद्रेकांतेव
पृथ्वीरमते घृणाद्रै॥ अनुप्रासोपमाभ्यां चित्रता अथ ध्वनिविशेषानिरूप्यते अत्र ध्वनेर्लक्षणाभिधामुल्लेखे
नाविवक्षितवाच्यविवक्षितान्यपरवाच्याख्यौ प्रथमं द्वौ भेदौ अविवक्षितवाच्यस्यार्थान्तरसंक्रमितात्यंतति ॥ २
स्तुतवाच्यतया द्विविधस्य वाक्यपदगतत्वेन द्वैविध्ये चातुर्विध्यं विवक्षितान्यपरवाच्यस्य संलक्ष्यक्रमव्यंग्यासं
लक्ष्यक्रमव्यंग्यतया द्वौ भेदौ संलक्ष्यक्रमव्यंग्ये शब्दशक्तिमल्लेखे वस्त्वलंकाररूपतया द्वैविध्ये वाक्यपदगतत्वे

नपदगतत्वे

नचातुर्विध्यं अर्थशक्तिमलेसंलक्ष्यक्रमव्यंग्ये अर्थस्य स्वतः संभवित्वेन प्रोक्तं किं सिद्धत्वेन कविनिबद्धोक्तिः
 सिद्धत्वेन च त्रैविध्यं त्रिविधस्य वस्त्वलंकारतया द्वैविध्येष द्विधत्वं षड्विधस्यापि व्यंग्यव्यंजकतया द्वैविध्ये द्वाद
 शविधत्वं द्वादशविधस्यापि प्रबंधगतत्वेन वाक्यगतत्वेन त्रैविध्येष द्विंशप्रकारोर्थशक्तिमलोनुरणानध्वनिः
 उभयशक्तिमलो वाक्यगतत्वेनैकविध एव एवं संलक्ष्यक्रमव्यंग्यध्वनेरेकचत्वारिंशद्देहाः असंलक्ष्यक्रमव्यं
 ग्योरसादिध्वनिः प्रबंधवाक्यपदपदैकदेशरचनावर्णागतत्वेन षड्विधः एवं विवक्षितान्यपरवाच्यध्वनेः सप्त
 चत्वारिंशद्देहाः अविवक्षितवाच्यभेदैश्चतुर्भिः सह ध्वनेः प्रथमं शुद्धा एकचत्वारिंशद्देहाः तेषां प्रत्येकमेकैकमेकैक

स्प एकैकेन संबंधे प्रथम भेद स्पैक पंचाशद्भेदः द्वितीये पंचाशद्भेदः तृतीये एकोनचत्वारिंशद्भेदः अने
 नक्रमेणोत्तरोत्तर स्प एकैक भेदपरित्यागे षड्विंशत्पुनरुत्तरोत्तरया अधिकसहस्रसंख्याका मिश्रभेदाः अवि व
 क्षितवाच्यस्य संबंधे यो भेदस्वस्मिन्नेवांतर्भूतः विवक्षितान्यपरवाच्या विवक्षितान्यपरवाच्यसंबंधभेदो न
 पृथग्भूतः अनेनैव क्रमेण वस्तुध्वनेरलंकारध्वनिसंबंधे प्यलंकारध्वनेर्वस्तुध्वनिसंबंधभेदो न पृथग्भूतः
 इति पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरसंबंधे एकैक भेदो न तात्तरेण तस्यापि मिश्रणस्यापि त्रिरूपेण संकरेणैकैक रूपया संस
 ह्यावपुनश्चतुर्धा योजने चतुरस्रोत्तरोत्तरया अधिकपंचसहस्राणि भेदाः शुद्धाश्चंद्रशरीरमिश्राः तु नेत्रानलेन्द्रः

संस्थितसंकरायतास्त्वब्धिरवाग्निशराभिधाः तत्र शुद्धानामेकपंचाशद्देहानां नामधेयानिकथ्यन्ते पदगता
 र्थांतरसंक्रमिताविवक्षितवाचध्वनिः ॥ १॥ वाक्यगता र्थांतरसंक्रमिताविवक्षितवाच्यध्वनिः ॥ २॥ पदगतात्यं
 तजिरस्कृताविवक्षितवाच्यध्वनिः ॥ ३॥ वाक्यगतात्यंतजिरस्कृताविवक्षितवाक्यध्वनिः ॥ ४॥ पदगतशब्द
 शक्तिमलसंलक्ष्यक्रमवस्तुध्वनिः ॥ ५॥ पदगतशब्दशक्तिमलसंलक्ष्यक्रमालंकारध्वनिः ॥ ६॥ वाक्यगतश
 ब्दशक्तिमलसंलक्ष्यक्रमवस्तुध्वनिः ॥ ७॥ वाक्यगतशब्दशक्तिमलसंलक्ष्यक्रमालंकारध्वनिः ॥ ८॥ परग
 तस्वतः सिद्ध्यर्थशब्दमलोवस्तुनालंकारध्वनिः ॥ ९॥ पदगतस्वतः सिद्ध्यर्थशक्तिमलोवस्तुनालंकारध्वनिः ॥ १०

पदगतस्वतः सिद्धार्थशक्तिमलोलंकारेणालंकारध्वनिः ॥ १११ ॥ पदगतस्वतः सिद्धार्थशक्तिमलोलंकारे
 णवस्तुध्वनिः ॥ ११२ ॥ वाक्यगतस्वतः सिद्धार्थशक्तिमलोवस्तुनावस्तुध्वनिः ॥ ११३ ॥ वाक्यगतस्वतः सिद्धार्थ
 शक्तिमलोवस्तुनालंकारध्वनिः ॥ ११४ ॥ वाक्यगतस्वतः सिद्धार्थशक्तिमलोलंकारेणालंकारध्वनिः ॥ ११५ ॥
 वाक्यगतस्वतः सिद्धार्थशक्तिमलोलंकारेणवस्तुध्वनिः ॥ ११६ ॥ प्रबंधगतस्वतः सिद्धार्थशक्तिमलोवस्तुनाशक्ति
 वस्तुध्वनिः ॥ ११७ ॥ प्रबंधगतस्वतः सिद्धार्थशक्तिमलोवस्तुनालंकारध्वनिः ॥ ११८ ॥ प्रबंधगतस्वतः सिद्धार्थ
 शक्तिमलोलंकारेणालंकारध्वनिः ॥ ११९ ॥ प्रबंधगतस्वतः सिद्धार्थशक्तिमलोलंकारेणवस्तुध्वनिः ॥ १२० ॥

पदगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोवस्तुनावस्तुध्वनिः। २१। पदगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोवस्तुनालंकारध्वनिः। २२। पदगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोलंकारेणालंकारध्वनिः। २३। पदगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोलंकारेणवस्तुध्वनिः। २४। वाक्यगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोवस्तुनावस्तुध्वनिः। २५। वाक्यगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोलंकारवस्तुनालंकारध्वनिः। २६। वाक्यगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोलंकारेणालंकारध्वनिः। २७। वाक्यगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोलंकारेणवस्तुध्वनिः। २८। बंधगतकविप्रौढोक्तिरसिद्धार्थशक्तिमल्लोवस्तुनावस्तुध्वनिः। २९।

निः। ३१। प्रबंधगतकविप्रौढोक्तिः सिद्धार्थशक्तिमलोवस्तुनालंकारध्वनिः। ३०। प्रबंधगतकविप्रौढोक्तिः
 सिद्धार्थशक्तिमलोलंकारेणालंकारध्वनिः। ३१। प्रबंधगतकविप्रौढोक्तिः सिद्धार्थमलोलंकारे
 णवस्तुध्वनिः। ३२। प्रबंधगतकविप्रौढोक्तिः सिद्धार्थशक्तिमलोवस्तुनावस्तुध्वनिः। ३३। पदगतकवि
 निबद्धोक्तिः सिद्धार्थशक्तिमलोवस्तुनालंकारध्वनिः। ३४। पदगतकविनिबद्धोक्तिः सिद्धार्थशक्तिम
 लोवस्तुनावस्तुध्वनिः। ३५॥ पदगतकविनिबद्धोक्तिः सिद्धार्थशक्तिमलोलंकारेणवस्तुध्वनिः। ३६।
 वाक्यगतकविनिबद्धोक्तिः सिद्धार्थशक्तिमलोवस्तुनावस्तुध्वनिः। ३७। गतकविनिबद्धोक्तिः सिद्धार्थवाक्य

२२

गत

द्वार्थशक्तिमलोवस्तुनालंकारध्वनिः ॥ ३८ ॥ वाक्यगतकविनिबद्धोक्तिसिद्ध्यर्थशक्तिमलो लंकारेणालं
 कारध्वनिः ॥ ३९ ॥ वाक्यगतकविनिबद्धोक्तिसिद्ध्यर्थशक्तिमलो लंकारेणालंकारध्वनिः ॥ ४० ॥ प्रबंधगतकवि
 निबद्धोक्तिसिद्ध्यर्थशक्तिमलोवस्तुनावस्तुध्वनिः ॥ ४१ ॥ प्रबंधगतकविनिबद्धोक्तिसिद्ध्यर्थशक्तिमलो
 वस्तुनालंकारध्वनिः ॥ ४२ ॥ प्रबंधकविनिबद्धोक्तिसिद्ध्यर्थशक्तिमलो लंकारेणालंकारध्वनिः ॥ ४३ ॥ प्रबंधग
 तकविनिबद्धोक्तिसिद्ध्यर्थशक्तिमलो लंकारेणालंकारध्वनिः ॥ ४४ ॥ प्रबंधगतलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसध्वनिः
 ॥ ४५ ॥ वाक्यगतालंकारध्वनिः ॥ ४६ ॥ पदगतालंकारध्वनिः ॥ ४७ ॥ पद

२२

कदेशागतासंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसध्वनिः ॥ ४८ ॥ रचनागतासंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसध्वनिः ॥ ४९ ॥ वर्णगता
 संलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसध्वनिः ॥ ५० ॥ व्यंग्यगतोभयशक्तिमल्लोध्वनिः ॥ ५१ ॥ तत्रदिङ्मात्रमुदाह्रियते अथा
 तत्संक्रमिताविवक्षितवाच्यध्वनिर्यथा ॥ मूर्धनोपयमास्माकाः किमित्योन्नत्यमिच्छथा इति प्रता
 परद्रुस्यप्रताताः प्रतिपार्थिवाः ॥ अत्रास्माका इति सर्वदेत्यभूमयोवयमीदृशमस्माकंसंबंधिनइत्य
 र्थांतरसंक्रमितवाच्यता ॥ अत्यंततिरस्कृतवाच्यतायथा ॥ विशदिमविलिप्तवियतोमधुरिम्परिपूरिता
 खिलान्नाताः ॥ विहरंतियथाः परागौशः श्रीकाकंतीद्रुस्य ॥ अत्र विशदिमविलिप्तवियतइत्यंततिरस्कृतवा

च्यं। अनेनैव क्रमेण वाक्पगतत्वेनाप्युदाहार्यं। अथार्थशक्तिमूलो वस्तुनावस्तुध्वनिर्यथा। अहान्तर
 त्विनामासां शब्दुक्पक्षान्वितानिधीः। शक्तीर्विना च कांक्षंते काकतीयरिपुस्त्रियः। अत्र क्रतुप्रभृतीनां स
 न्मथोद्दीपकत्वात्तदभावोरिपुस्त्रीभिर्कांक्ष्य इति प्रतीयते। तेन तासां प्रियवियोगरूपं वस्तु व्यज्यते। अनेन
 प्रतापरुद्रस्य सर्वशत्रवो निहता इति वाच्यादतिशयः। तथा प्रियविरहविधुराः शत्रुस्त्रियः कतिपयव
 त्सरजीविताशया प्रथमं तु नामभावं वांछंति। अनंतरं तानपि गमयितुमशक्ताः कतिपयमासेषु प्राणा
 न्धारयितुमुद्यता ज्योत्स्नावतां पक्षाणां विनाशं वांछंति। अनंतरं तासानप्यपनेतुमपारयंत्यः। कतिपय

दिवसेषु जीविनाशायारात्रीणामसृष्टिं समनिलमंतीति बहुवस्तुवस्तुनाव्यज्यते वस्तुनालंकारध्वनिर्य
 था दृष्ट्वा काकतिवीररुद्रनयनेः कीर्तिजगद्वापिनीं वस्तुवांछति शंभुरत्र शयितुं लक्ष्मीपतिः कांक्षते
 स्नानुं वांछति दिव्यतापसगराः संवर्धितुं बार्धयश्चेष्टंते सविलासमभ्रमुरपि स्प्रष्टुं नैरिहते अत्र हर श
 स्पकैलासभ्रांतिः हरेः क्षीराणविभ्रांतिरिति भ्रांतिमदलंकारो व्यज्यते अलंकारेणालंकारेण ध्वनिर्य
 था काकतीयविभोः कीर्तिपुंडरीके विलुंभिते धत्ते मधुकरक्रीडां जमालश्यामलंनमः अत्र पुंडरीकेन
 भोभ्रमरलीलां धत्ते इति निदर्शनालंकारेण श्रयाश्रयिणोरनानुगुणरूपो धिकोलंकारो व्यज्यते आ

अथस्यकीर्तिपुंडरीकस्यवैपुल्यं। भ्रमरसादृश्यप्रतिपादनेनाल्पत्वंतमसः प्रतीयतेएवस्वतःसि
 द्धार्यशक्तिमूलश्च॥ अलंकारेणावस्तुध्वनिर्यथा प्रतापरुद्रस्यरगोक्तपाणः सघःसमुद्यद्गुधिरारु
 णश्रीः। आलंबनेरोषकषायीतस्यकालीकटाक्षस्यविजृम्भितानि॥ अत्रालंबनइतिनिदर्शितालंकार
 णसकलरिपुक्षयःक्षणात्कृतइतिवस्तुव्यज्यते कविप्रोटोक्तिसिद्धार्यशक्तिमूलत्वंयथा। आवंआव
 रुरलिविहरत्कार्तिकेयेपुजात छिद्रच्छन्नप्रवणपदवीचारिणींवारणोद्यैः। शश्वद्गीतांभुवनमहितां
 काकंतीद्रस्यकीर्तिक्रौंचक्ष्माभद्रवतिमहितोविस्मयान्तिश्चलांगः। अत्रप्रतापरुद्रस्यकीर्तिःस्थाय

सणामपि विस्मय कारिणीति वस्तु व्यज्यते वस्तुनालंकार ध्वनिर्यथा वीर रुद्र भटान् ख्वा जयलक्ष्मी द
 वतान्त्रो। कर्षन्परिवधूके शान्कानने कंटकिद्रुमाः। अत्र जयलक्ष्मी समा लिङ्गिता न्वीर रुद्र भटान् ख्वा द
 समदना इव कंटकिद्रुमाः शत्रुवधूके शान्कान् कर्षन्तीत्युत्प्रेक्षा व्यज्यते। अलंकारेण वस्तु ध्वनिर्यथा ओसर
 इति ही हि संमलं जावहु आर सिटिल माणा र अ प ग ह रा भये ता व स विह ग ए म ता ह रे द इ ए ॥ अत्रोत्प्रेक्ष
 या आलिङ्गन रूपं वस्तु व्यज्यते अलंकारेण लंकार ध्वनिर्यथा अ भ यं या च ता ना नां का क नी ये द्र वि दि
 र मां। पैक्षा भांगी करोती व व न शा खा ग्र कं प नैः। अत्र नांगी करोती व लुत्प्रेक्षया प्रतापरुद्र शत्रुभ्योरक्षरां

कन्तु विभेती वेत्पुत्रे क्षा व्यस्यते क विनिवद्धार्थं किं मूलत्वं यथा जहन हव होतु अं आण रणा ह करे
 हिरस्वरां स सिता जना एक द कुखु का आण तं म सी का उं ॥ अत्र विरहा तु र्चि चंद्रिका म सह माना रोषो
 ज्ज्वलितया कटाक्षो लंकया चंदं मर्षो करोति सारक्षणी येत्यनेन वस्तुना इतः परं सा जीवितं धारयितुं अ
 नात्का अधुनैव समागत व्यमिति वस्तुना वस्तु व्यस्यते वस्तुना लंकार ध्वनि ॥ यथा कस्त्वं शुभ्रा खिल
 गश्चरसि ननु यशो वीर रुद्रस्य कोयं ते दी प्रदेस्फुरति परिसरे मत्सु हत प्रतापः प्रच्छाद्या लं स्फुरद्भिः कु
 मुद सरसि जैः ख्यापितं त्वत्स्वरूपं सो मा कौ स्वागतं वामवधि गिरिरयं कल्पितो निस्तमस्कः ॥ अत्र प्रता

परद्रुस्य यशः प्रतापयोस्सोमार्क सादृश्य प्रतीते रूपमा व्यज्यते अलंकारेणालंकार ध्वनिर्यथा ३
 अवहहलाओबहुएतअहारुदोविशोभरोमाणो।तिवइसमाअमसंभमसंज्ञाअमएओवओसर
 इ॥ अत्रोत्प्रेक्षयात्रियप्रार्थनांविनैवमानिनीजनः प्रसन्नइतिविभावनालंकारोव्यज्यते अलंकारे
 णावस्तुध्वनिर्यथा अप्राप्यसेवावसरं नाथकांतावृतस्पते।त्वत्कीर्तिंसेवमानेवश्यामासर्वांगयांपुरा
 अत्रसेवमानेवेत्युत्प्रेक्षयां सर्वथास्वीकार्यत्वादिरूपं व्यज्यते एवंप्रबंधादिगतत्वेनयथासंभवमुदा
 हरणानिद्रुष्टव्यानि विस्तरभयादिहनोत्कानि॥ ॥ अथशब्दशक्तिमूलध्वनिः सचवस्त्वलंकारग

प्र. ३.

२६

दि

न त्वेन विधिः । तथा चोक्तं । अलंकारो यवस्त्वेव शब्दाद्यत्रावभासते । प्रधानत्वेन विज्ञेयः । शब्दश
 त्वपुद्गवो द्विधा । न तत्रालंकारध्वनिर्यथा । ए सो संज्ञं रा आ सामाखुनुमं समा असौ दोहं किं उगण प ओ
 अं सकहादी स इ ए दंखु अचरि । अत्र प्रकरणेन कांता न प वाचकाभ्यां र्ज्ञेयौ म राजशब्दाभ्यां निशाचंद्रप्रतीतेर
 पमा व्यज्यते । वस्तुध्वनिर्यथा । कांता र वास संतप्ताः संश्रुणुध्वं हितादिनः । कुरुध्वमधुना राजपाद सेवां नरेश्व
 राः । अत्र राजपाद सेवामिति शब्दशक्त्या प्रकृतस्य प्रतापसदृश्यप्रतीतिः । प्रकरणे ज्ञायते । अनेन प्रताप
 सदृश्यसेवा कर्तव्या किं । मरण्य निवासेन संतप्ता इति वस्तु व्यज्यते । उभयशक्तिमूलध्वनिर्यथा । जिह्मुरे

२६

३ धनिः तथा चोक्तं मङ्गलतिलके रसभावतदा भासभावशान्त्यादिरक्रमः॥ मित्रोरसाद्यलंकाराकूलं
 कार्येतया स्थितः॥ रसभावोदाहरणम्
 यमुजस्तंभजंभमार्ताङ्गुतायुधः मुंचतुक्ष्माभजः सर्वे निजपक्षविजंभितं॥ अत्रंक्ष्माभजो निजपक्षविजं
 भितं मुंचतु जिह्मुरेव इत्यत्रेव शक्तिमूलता॥ मुजस्तंभजंभमार्ताङ्गुतायुध इत्यर्थे शक्तिमूलता॥ असंलक्ष्यक
 मव्यंग्योरसंस्वरूपनिरूपणाप्रयंचोरसप्रकरणोभविष्यति॥ गुणीभूतव्यंग्यमध्यमकाव्यमष्टविधं तथा चो
 क्तं काव्यप्रकाशे॥ अगूढमपरस्यांगं वाच्यसिद्ध्यंगमस्फुटं॥ संदिग्धतुल्यप्राधान्येकाक्काक्षिप्तमसुंदरमिति
 कामिनीकुचकलशवङ्गुटस्यैवचमत्कारकारित्वादगूढव्यंग्यं यथा- औन्नत्यं यदि वार्यते शिरवरिताः कुध्यं
 तिनीचैः कृतागांभीर्यं यदि वार्यते जलधयः क्षुभ्यंति गाधी कृताः॥ तत्त्वां वर्णयितुं विभेनियदि वाजावतो

स्म्यगस्त्यस्थितस्त्वत्यार्धगुणारत्नरोहणा गिरेर्भ्रीविररुद्रप्रभो। उभयत्रयदि वाजातो स्म्यगस्त्यइत्यनेन
 जलनिधिपर्वतेभ्योनविभेसीति व्यंग्यमात्रागूढं अपरस्यांगं यत्ररसादेरसादिरंगं तदपि गुणीभूतव्यंग्य
 मेव यथा वीजव्रीडमपास्तर्मेन मुदयद्वैस्वर्यमाविर्भवत्स्वेदं निर्भरगात्रवेपथुमिलन्मूर्च्छगलद्वाष्पकं। सं
 ज्ञातप्रलयंचकाकतिमहीनायस्मरो द्वेजिताभूपाः शैलगुहासुयांति विजनेभीत्यासमालिंगिताः। अत्र
 शृंगाररसस्यभयरसांगत्वं। वाच्यसिद्धिर्गयथा करालः काकतींद्रस्यकरवालनवांबुदः धारयाशम
 यत्पुग्रं प्रतापज्वलनं द्विषां। अत्रजलधाराव्यंग्यासावकरवालनवांबुदइत्यस्यवाच्यभूतरूपकस्यसिद्धि

कृदिनिगुणीभूतव्यंग्यत्वं। अस्फुटं यथा वीररुद्रकृपाणस्य महिमाकोप्यनंकुशः। प्रसूते कीर्तिगंगां यः।
 पीत्वा द्विषदस्तु दूदी। अत्र कृपाणस्य जहोराधिकमप्रतिपादनाद्यतिरेकः परमस्फुटः प्रतीयते संदिग्धं यथा।
 काकतीयविभोर्दृष्टिरनुरागत रंगिता। लग्नाकह्लारमालेव बध्वास्तुगेकुवेदये। अत्र आलिंगने छायां वाक्यं
 विश्रांतिः अथवा स्तनमंडलावलोकन एवेति संदेहः। तुल्यप्राधान्यं यथा नृपाः प्रतापरुद्रस्य निषेवध्वं पदां बु
 जं। अन्यथास्य मनस्तादृक् प्रसादं कलुषायते। अत्र प्रतापरुद्रस्य पादसेवा यज्यते तदानीं नगरेषु वा सोडुर्लक्षित
 भइति। व्यंग्यार्थस्य वाच्यस्य च समप्राधान्यं। असुंदरं यथा एअसिवामहिलासोतातारे दद सतोमो अंगु

अणानि अंति आ ए व हु आ ए साम लं व अणं. अत्र नरेन्द्र दर्शन निमित्तं हर्षवश्यं त्यावध्वामुखं च यामलमिति
 वाच्यस्यैव चारुत्वं गुरुजननियंत्रिताहं नरेन्द्रं प्रति द्रष्टुं न गतवत्यः स्मीति व्यंग्यार्थस्य अचारुत्वं यत्र काक्का अर्था
 तस्मादक्षिप्यते तत्रापि गुणीभूत व्यंग्यमेव यथापि असहिकहे हि अहि आखोणी लं छी सरं स ईमं. सा। जा ओ
 बहुमण्डसौरणाहो गुरा विसे सत्तोः अत्र क्षोणीमधिकेति काकु कल्पनया अधिकानभवतीति व्यज्यते
 चित्रंतु काव्यं शब्दार्थालंकारचित्रतया बहुविधं तर्कपंचोप्यलंकारप्रकरणो भविष्यति। अथ महाकाव्यादयः।
 प्रबंधा निरूप्यन्ते. नगराण्यवशैलर्तुचंद्राकोदयवर्णनं. उद्यानसलिलक्रीडामधुपानरजोत्सवाः। विप्रलंभो

विवाहश्च कुमारोदयवर्णनं संत्रयन प्रयाण निनायकाभ्युदया अपि रजानियत्र वार्प्यते तन्महाकाव्यमु
 च्यते एषामष्टादशानां यैः कैश्चिन्मनसपौष्यते तत्र विधं गद्यमयं पद्यमपनुभयमयं चेति अष्टादः पद
 संदोहो गद्यं पद्यं चतुष्पदं गद्यकाव्यं कादंबरीदि पद्यकाव्यं रघुवंशादि असर्गबंधमपि तदुपकाव्यमुदीय
 ते असर्गबंधं सूर्यज्ञातकादि गद्यपद्यमयं काव्यं च बुरित्पमिधीयते वत्क्रं चापरवत्क्रं च सोष्टु संख्यमेदकं य
 र वार्प्यते यत्र काव्यद्वैरसा वारव्यायिका मता यत्र वत्क्रोपवत्क्र नामानौ द्वयविशेषौ वार्प्यते सोष्टुवासपरिधि
 न्नाऽऽख्यायिका हर्षचरितादि अथ क्षुद्राः प्रबंधानिरूप्यन्ते येन केनापि तालेन गद्यपद्यसमन्वितं ।

यत्पुपक्रमं मालिन्यादिप्रासविचित्रितं। तदुदाहरणं नाम विभक्त्यष्टकसंयुतं। यत्र आदौ जयतीत्युपक्रमं
 मालिनीवृत्तरस्य पद्यं निगद्यते। अनंतरमपि चेत्युपक्रमात्पष्ठवाक्यानि सप्रासानि सतालानि प्रतिविभक्ति
 निवध्यंते अनंतरं विभक्त्या भासस्तदुदाहरणं। संबोधनविभक्त्या यत्प्रचुरं पद्यपूर्वकं। विमुक्तपुनराकृष्ट
 शब्दस्याञ्जकवालकं। आद्यंतपद्यसंयुक्ता संस्कृतप्राकृतात्मिका। अष्टमिर्वाचतुर्मिर्वावाक्यैः स्कंधस
 मन्विता। प्रतिस्कंधमिन्नवाक्यारीतिर्देवतपोचिता। सर्वतोदेवशब्दादिरेषा भोगावलीमता॥ वार्प्यमानां कवि
 रुदवर्णनप्रचुरोज्ज्वला। वाक्याडंबरसंयुक्ता सामताविरुदावली। ताराणां संख्यया पद्यैर्युक्ता तारावलीम

ना। एवं कविप्रौढौ क्तिसिद्धाः सुद्राः प्रबंधायथासंभवमूह्या ४। अथैषा मुदा हरणानि विस्तरमयादिहनो
 क्तानि ॥ ६२ ॥ इति विद्यानाथकृतौ प्रतापरुद्रयशोभूषणालंकारशास्त्रे काव्यप्रकरणां ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अथ नोद्व
 प्रधानाः प्रबंधानिरूप्यन्ते तत्र नाट्यस्वरूपं कथ्यते चतुर्विधैरभिनयैः सात्विकांगिकपर्वकैः धीरोदात्ता
 द्यवस्थानुक्तितानाद्वं रसाश्रयोभावाश्रयंतु नृत्यं स्यान्नृजं जाललयाश्रयं एषा दशरूपकोक्ता प्रक्रिया नृ
 तनृत्ययोर्नाटकांगत्वादिह स्वरूपनिरूपणां कृतं । तथोक्तं दशरूपके । मधुरोद्धतमेदेन तद्वयं द्विविधं पुनः ।
 लास्यतां उवरूपेण नाटकाद्युपकारकं तेन नाटकानि दशरूपाणि भवन्ति । नाटकं संप्रकरणं भाणः प्रहसनं

डिमः। व्यायोगसमवाकारौ वीर्यं केहामगा इति॥ नाद्वाश्रयत्वेनाभेद इति शं कानयुज्यते। वस्तुनेनुरसास्ते
 षांरूपकाणां हि भेदकाः। वस्तुत्रिविधं प्रख्यातमुत्पाद्यं त्रिविधं चेति तथोक्तं दशरूपकैः। प्रख्यातोत्पाद्यमिश्र
 त्वभेदा तत्र त्रिविधं मतमिति। इति हासनिबन्धनं प्रख्यातं कविकल्पितमुत्पाद्यं संकरायत्तं मिश्रं चेति एव
 मादिवस्तुभेदा इत्यभेदाभ्यायकभेदोच्चरूपकाणां परस्परभेदः तथा हि नाटके प्रख्यातमिति वृत्तं धीरोदात्तो
 नायकः। शृंगारवीरयोरन्यतरस्य प्राधान्यं अन्येषां रसानामंगत्वेनानुप्रवेशः॥ प्रकरणोत्पाद्यमिति वृत्तं।
 धीरशान्तो नायकः। शृंगाररसस्यैव प्राधान्यं॥ भारोद्धर्तविरो नायकः। उत्पाद्यमिति वृत्तं शृंगारवीरयोः सत्य

नामात्रसारता॥ प्रहसने कल्पमिति वृत्तं वाषं डतापस प्रभतयोनायकाः हास्यरसस्य प्राधान्यं डिमे
प्रख्यातमिति वृत्तं देवगंधर्वराक्षसविशाखादयो धीरोद्धतानायकाः षोडशा रोद्रसः प्रधानं हास्यशृंग
रयो रप्रवेशः व्यायोगे प्रख्यातमिति वृत्तं धीरोद्धतानायकः वीररसः प्रधानं॥ समवाकारे देवा सुरा
दयो द्वादशनायकाः वीररसः प्रधानं कल्पितमिति वृत्तं प्रसिद्धं वा वीर्यां कल्पितमिति वृत्तं शृंगार
रसस्य सूचनामात्रसारता॥ अंके प्रख्यातमिति वृत्तं प्राकृतजनानायकः करुणरसः प्रधानं॥ ईहामगे
मिश्रमिति वृत्तं धीरोद्धतानायकः शृंगारस्याभासत्वं॥ ॥ अथ तेषां सामग्री निरूप्यते तत्र पंचसंध

य४। तथोक्तं दशरूपके। मुखं प्रतिमुखं गर्भः सार्वमर्शोपसंहतिरिति। संधिर्नामैकेन प्रयोजने नान्वि
 तानां कथांशानां अन्तरप्रयोजनसंबंधः। तत्रारंभबीजसंबंधो मुखसंधिः। यत्नविंदुसंबंधः प्रतिमु
 खसंधिः। प्राप्याशापताकयोः संबंधो गर्भसंधिः। नियताग्निप्रकयोः संबंधो वमर्शसंधिः। फलागमका
 र्यसंबंधो निर्वहणसंधिः। यथोक्तं दशरूपके॥ बीजविंदुपताकारव्यप्रकरीकार्यलक्षणा४। आरंभयत्न
 प्राप्याशा नियताग्निफलागता४। अर्थप्रकृतयः। पंचपंचावस्थाः। समन्विता४। यथासंख्येन जायंते मु
 खाद्याः। पंचसंधय इति। आरंभादीनां लक्षणां निरूप्यते॥ औत्सुक्यमात्रमारंभः फललाभाय भ

ता

यस्य प्रयत्नस्तु फलप्राप्त्यै व्यापारो नित्यशान्वितः उपायपापशंकाभ्यां प्राप्त्यां शाकार्यसंभवः। अवायो
भवतः कार्यनिश्चयो नियतान्तिः॥ समग्रफलसंपत्तिः ४ फलागमउदाहृतः॥ ॥ अथ बीजे पंचकं निरूप्य
ते॥ स्तोकोद्दिष्टः कार्यहेतुः बीजं विस्तार्य नेकधा॥ अवांतरार्थं विच्छेदे विंदुरच्छेदकाररां॥ प्रतिपाद्यक
थांगं स्यात्पताका व्यापिनी कथा॥ अव्यानी प्रकरिका कार्यनिर्वाहक फले। मुखं बीजसमुत्पत्तिः नानार्थरस
संभवा॥ अंगानि द्वादशैतस्य बीजारंभसमन्वयात्॥ बीजारंभा तु गुण्येन मुखसंधेरंगानि प्रयोक्तव्यानि॥
उपक्षेपः ४। करिकरः परिन्यासो वि--- युक्तिः प्राप्तिः समाधानं विधानं परिभावना। उद्देशमेदकरणान्य

न्वर्थानियथाक्रमं। एवांस्वरूपं निरूप्यते। बीजन्यास उपक्षेपः। - - - - - त्वद्वयकरणां परिकरः बीजनि
 व्यतिः परिन्यासः बीजगुणवर्णनं विलोमनं। बीजानुकूलप्रयोजनसंघटनापि - - - - - बीजसुखा
 गमः प्राप्तिः बीजसन्निधानं समाधानं। बीजसुखदुःखहेतुर्विधानं॥ बीजविषयः आश्रयविशेषः परिभावनं
 गुरुबीजप्रकाशनमुद्देशः। बीजानुगुणप्रोत्साहनं भेदः। बीजानुगुणप्रस्तुतकार्यारंभः करणं। एतानि द्वाद
 शमुखं संधेरंगानि। एतेषां मध्ये उपक्षेपपरिकरपरिन्यासमुत्कृष्टभेदसमाधानानामावश्यकत्वं। अथप्र
 तिमुखं लक्ष्यालक्ष्यस्य बीजस्य व्यक्तिः प्रतिमुखं मतं विदुः प्रयत्नानुगमादंगान्यस्य त्रयोदशः बिंदुप्रयत्ना

नुगुण्येन प्रतिमुखसंधेरंगा निप्रयोक्तव्यानिः विलासः परिसर्पश्च विधूतशमनर्मणी । नर्मद्युतिः
 प्रगमनं निरोधः पर्युपासनं वज्रं पुष्टमुपन्यासो वर्तासंहार इत्यपि ॥ ॥ एषां स्वरूपं निरूप्यते संभोगवि
 षयमनोरथो विलासः । दृष्टनष्टपदार्थानुसरणं परिसर्पः । अनिष्टवस्तु विक्षेपो विधूननं । अत्युपशम
 नं शमः परिहासवचनं नर्मः । अनुरागो दूटनोत्था प्रीतिर्नर्मद्युतिः । उत्तरोत्तरवाक्यैरनुरागबीजप्रकाशनं
 प्रगमनं । अनादितागमनिरोधनं निरोधः । इष्टजनानुनयः । पर्युपासनं प्रमुखनिष्ठुरवचनं वज्रं अनु
 रागप्रकाशनविशिष्टवचनं पुष्टं अनुरागहेतुवाक्यवचनोपन्यासः । चतुर्वर्तानिवर्तनसंहारः । एषां मध्येप

रिसर्पप्रगमवज्रोपन्यासपुष्पाणां प्राधान्यं ॥ १ ॥ अथ गर्भसंधिः गर्भस्तु दृष्टनष्टस्य बीजस्यान्वेष्टां मु-
 हुः ॥ अस्याप्याशापताकानुगुण्येनांगोपकल्पनं ॥ यताकास्याशानुगुण्येन गर्भसंधेरंगानि द्वादशपरिक-
 ल्पनीयानि ॥ अभूताहरां मार्गे रूपोदाहरां क्रमाः ॥ संग्रहश्चानुमानं च तोटकानुवले तथा ॥ उद्देगसंभ्रया-
 क्षेपाद्वादशांगान्युपक्रमात् ॥ एतेषां स्वरूपनिर्हृत्य ते वस्तुतोपयोगिद्वयचरणा अभूताहरां तत्त्वानुकीर्तनं मा-
 र्गं ॥ चित्तकप्रतिपादकं वाक्ये रूपं प्रस्तुतोक्तवातिधानमुदाहृतिः ॥ संचितार्थप्राप्तिः क्रमः प्रस्तुतोपयोगिसामदा-
 नवचनसंग्रहः ॥ लिंगादभ्युत्थनसुनुमानं रोषसंभ्रमवचनं तोटकं ॥ रश्मिनामिधानमः विवर्तनं अपकारिजनाद्वयमु-
 द्देगांशकात्रासौचसंभ्रमः ॥ इष्टार्थोपादानुसरणावाक्षेपः ॥ एतेषामथ्यक्तताहरणमार्गतो टका विवर्तनाक्षेपाराप्राधान्यं ॥

उशात्पंतमुद्धताः। हास्पश गारराहितारसारौद्रप्रधानकाः। चत्वारोकास्तं धपञ्च चत्वारोमर्शवर्जिताः। मर्हेद्रज्जालसं
 ज्नामसूर्यचंद्रगहादपः। शेषं नाटकवत्सर्वे डिमः सपरिकीर्त्यते। अथ व्यायोगः। यत्रख्यातेति ह्यनस्यादुद्धतो नापको
 मतः। गर्भविमर्शराहित्यं डिमवद्रसपोषणं। एकवा० सरकायं च स व्यायोगे महारराः। अथ समवकारः। यत्रासुरवंना
 टकवत्संधयोमर्शवर्जिताः। नेतारोद्वादशपथक्यत्वादेवासुरादपः। वीरप्रधानाभ्वरसास्त्रयोकास्तेषु चक्रमात्
 वस्तुस्वभावदैवादि कृताः स्युः कंटकास्त्रयः। पुरोधरराज्यादि निमिताविद्रवास्त्रयः। धर्मार्थकामानुगुणास्त्रि
 ष्टगारशतयः। मथमेकं निबद्धव्याकथायामत्रयावधिः। यामावधिर्द्वितीये केतनीये केर्ध्यामिका। असौ समवका
 रस्याद्वितीयैकैश्चिदन्वितः। अथ वीथी। यत्रभारावदंगानाकृतिर्वृत्तिस्तु कैशिकी। ऋंगारोपरिष्कारात्सचनीयोति

१
 भूपसा। उद्यात्यादीनिचांगनिसावीथीवीथिवन्मता। अथांकः। पत्रेति वृत्तं प्रख्यातं प्रधानकरुणोरसः। स्त्रीणां विलासो वा
 ग्युद्धनेतारः प्रकृतानराः। भासावत्संधिकृत्यादिसंज्ञकसंज्ञिनः। अथेहामगः। मिश्रमीहामगे वृत्तं च नुरंकं त्रिसंधिकं।
 मर्त्यदिव्योचानिपमानापकप्रतिनायको। धीरोदात्तास्त्रिपदिव्याहर्तुकामौवकामुको। अवधपुद्गमयोममाभासरसयो
 त्तयोः। एषामन्त्रिणादशरूपकोक्तरीमनुसारेण॥ ॥ तत्र सांगनाटकमुदाह्रियते मद्रांकौ नुकवेदिमागतवतोरयोममा
 सेदुषोः शौनैर्मरुहिमाजपमभतिमिर्देवैर्हरीद्रादिभिः॥ व्यासापार्श्वमुगे पुरौ बुजमुवापञ्चाचमेनादिभिः साधीभिः शि
 वमेरपागसरणिर्वैवाहिकीपातुवः। एषाहाविंशतिपदीनां दी। अस्याविवाहप्रवृत्तयोः शिवयोर्वर्गानथासकजन
 रोद्वपरिहृतस्वप्रतापहृद्स्वकाकतीपलक्ष्मीप्राप्तिर्नाटकप्रयोजनरूपा। किंचिदर्थशक्यास्त्यते नाद्यते सूत्रधारस्तम

शिव

तादवलोक्मसहर्षः कथमासूचित एव समंततो रंगमंगलविधिः । तथा हि आविः कुर्वन्ति मुरजाः सर्वतः शब्दमाधुरीम् । संगीतो
 पनिषद्दिद्यादीनाः प्रस्तावपंथम् । एतदंगप्रसाधनसमार्थनं । भृष्टसुतामहादेवो पितरो यस्य विश्रुतौ । नरनागाकृतिः
 श्रीमान् स देवः श्रेयसेस्तुतः । ऊर्ध्वमवलोक्य विरादनुकूलेन कालेन अपगतदुर्दिना निदिद्रुखानियतः । विहरद्राजहंसभ्री
 विलसन्मित्रमंडलः प्रसादवनि सन्मार्गप्रसन्नः शरदागमः । काष्ठीयः मार्यसूचकाभ्यां ननु समाश्रयतो न संस्तुन प्राय
 नराश्रितवाग्व्यवहाररूपा भारती कथिता । स विनयमुपसृज्य सभाभिमुखमंजलिं बंधामोमध्यमभुवनभागधेयविवर्तस्ये
 कशिलात्रगरपुरावराशेः काकतीयकुलदेवतायाः स्वयं भूदेवस्य सनतमहोत्सवं समासे दिवा सोविहंसः कलारोचनाद्वे

ताम्रचने च सवेदाचार्यस्य पुत्रमभिनवदर्पणं मामभिनवरूपकप्रयोगानुज्ञाया परमनुगृहीता आकाशे करोंद
 त्वा किं ब्रूय पास्मिन् जगन्मगलमस्ति वस्तुपस्मिन् स्वर्षभः सह पत्न्यजस्रः तं ह्यष्टौ त्रयो लोचनयोः पथान् अगाढकं
 नाटकमाविरत्तु सहर्षं अस्मन्मनोरथसंवाद्येव परिषदादेशः यत्तन्नापचरितानुबन्धः प्रबन्धः सामाजिकानामनेसि
 वर्तते अहो सर्वस्तु दारितमनु विधात्रा वात्रा पतः सभास्वयं भूपरमेश्वरस्य प्रतापहृद् ईदृशगुराणामहार्थः अहंचनादुश्रु
 त्तिपारदश्चासुधासुचस्तस्य कवे श्रवणः प्रशस्यामि सुरवीकरागरूपा भारतीवृत्ते रंगं प्रीतिचिन्तासविमर्शकथमस्तत्रैयं
 स्त्रीसंगीतशारिका निरपन्निप्रविश्य नटी पुरोवलोक्ष्य ससृहं किं भर्त्सयिषुं वरमं जीरिवो सहा एविहरनी ए अह

शिव

संजी असु ईवा विगादरा वमुपहतुं जलि आरा ओ ॥ एत साम्पादने कार्यो जनरूपं त्रिगतं प्रस्तावनां गंतुं पस्य
इह द्वि कोणि ओ ओ अरा चिं छी अदुति। सत्तधारः। आये। यजे हे कलहं सनादमधुरं गास्या मिगी ति ध्रुवां लास्यं चारु मिरं
गहारललितेरा विष्क रिष्या। मियत। रम्यं यत्किं लरं गमं भगल विधिं संचाद पिष्या म्पहं प्रागितु क्तवतीत दधनि पुरो निर्म
७ मे वंत्तयो। एतमात्रियसंदरो वं वंये रु पलं भाना छलनं नटी सभयं नट सामं गिं सं मं गी कारुं विलं वि अं सं जीव आरवु
एसा के राउ ऊरु वराप ओ ओ उं छ कमी अदुसु नचिय मेव निरूपय त्विति पत्रिकां ददाति नटी गही चा सं स्कुतमाश्रि
मवाच पति ते जः पर्पा पहरयो किं किं संबोधनं मतं। किमाशी वीद विषयो विद्यानाथ कृति श्रवका। नटी समंद स्मितं
निगुं छं रवुरदं छे आरां वरां पडिभादिकी रिसं कुचरं री रुवे दुत्रं अदुत्ते ॥ अपि सुव्यक्त मेतत् प्रताप रुदक

३
 राममिति प्रतीपतएव. एषा निगूढार्थानात्मिका। नटी। कहंकहाराणां-अत्राणां महेशाणु बधमणो हरं। खुनाउपं-अयावो यय
 दं। छिदंतं सराणो रामं कहं-आ-अं निपुष्पी-अदि। सूत्र-अयिप्रिये श्रुयतां-तं सुजानं समुदीक्ष्य क्षोरापां रविमिवोदितं प्र
 तापरुद्र इत्याख्यामकरोत्का कतीश्वरः। अथ-विष्णोर्विश्वेकवीरस्य का कतीयकुले स्थितं-अवतारममुं जात्वा वीर रुद्रं
 प्रचक्षतो नटी-लोपारां करणुजनभा-अधेरणा एदं राम हुजु-आरां सुणी ओ दु। चिरं सहने रविं जारा वंदरां फलि-अं। जे
 राणो अमंगलं का अइरेंदवरि-अं अहिरिं जहिइ। एतन्नाद्वयसं-गन कृतकार्य वलगनादवलगितं। सूत्रधारः। अहो प्रज्ञा संवा
 दोपमापुष्पायाः पदिपंकवीनां प्रश्नोत्तरमालिका-पथा। किल। किं लोके भवसोर्भाग्यमंगलश्रवणं मुहुः। किं मंगलं म
 तापां करुद्रस्य चरिताद्भुतं। एतत्प्रश्नोत्तरमालारूपमुच्छाप्य कं-नटी-अं-अपरिचिरोत-अं। वंसंघटी-अदि-सूत्र-आर्ये त्व
 रां

शिव

पादोरेरुदारश्रीर्नदुसंपदियंमम। प्रबंधनक्ष्मीरित्येव विदर्भप्रणितिस्थिता। एषमिथः स्तोत्ररूपः प्रबंधः। नटी। ए आरिसगु
रामहंघंघावरुंदवरिअंअजिकरंतस्पर्करागोसुपुंरागोसरंसईषसाओ। सत्रधारः। आर्यएवमेवनन्वेयकविभारत्योर्वा
कलिः। यथाकिलप्रातर्भीरतिवत्किंनवकृपांवावेयकिंप्रस्तुतंजिह्वाकाकतिवीररुद्रनृपवेः स्तोत्रायसंनद्यवि। त। जातंते
विहरंतुवाग्लहरपः संध्यानदहर्जडित्वंगमौलितरंगिरागीकलकलोरंभप्रियंभावुकोः। एषाअन्योन्यसंज्ञापस्यावाक्के
लिः। नटीः। अम्यार्इरिसगारेंदवरिआराओलोरांटाठंवरौहोदिभावेतिसंजसेरावेवइमेहिअंअं। सत्रः किंचित्सासंपंआः
किमुच्यतेनिरवद्याननुममनाद्यविद्यासामग्रीकीदृशापुनस्तवगीतयोग्यतयाभविष्यते। नटीः संगीआसारंसमह
स्मवोडुंवे लिलंखिजइ। अवधाराआरावंतरांअपोहेउअंओ। एतदन्योन्यवाक्यादधिवत्। सत्रः चिरमवहितएवाहम

स्मिन्नन्विपमुपक्रम्यतेध्रुवा नटी कर्तृ कत्रियागानप्रतिज्ञावचनं संभ्रमोदितमिति गंडं नटी सस्मितं क हं अं ओं ध्रुवं गा अ
 शस्त्रं अपि कथमर्थे क एव स्यानादविद्येति शेषं न जिघ्रति एतदुक्तस्यान्यथा योजनरूपमवसंदितां सूत्रं आये
 न न ध्रुवागानोक्तुं कंतवचेतः । तदारभ्यतां संगीतिः । नटी तथा करोति लक्ष्मी सरं स ई अर मा ध व लि अ भु व रां त वा वि रा अ
 ती विलसंतकुवलय अमिरी रा अ स प सा ह रां कुरा श । सू आ कर पिस र सा वेशं गा छा लि ग न सं म र्द म स क्ष र ग ल त्सु धां ध्रु
 वां करोमि सर्वांगे भ्रौ त्रै का म्भ त न व वि रा ती । ए ष र सा वेशा दसंग वा र्थ व्या हा र रूप प्र ला यः । नटी सो ष हा सं स उ मा रा ख पु प
 सा अं अं स्प रिं द पा रिं ग रा पे ल रां ले स्म स ह र । ए ष हा स्य लो भ करो व्या हा रः सूत्रं स व्री डं । र सा अं अं स्प रिं द पा
 स्वा दे न त र ला ये मा दं ति वि पश्चितः । त ए व भा वु का लो के भ वं ति हृ द या ल वः । ए त द्दो ष स्प गु रा त्वा रो पा न्म द वं नटी अं ओ

शिव

अर्गांतर करणिं अर्गावेदुः सूत्रकारः। नन्दिदानीं सभापतिर्देवः स्वयंभूतैरुपश्लोक्यते सर्वगविलसत्सर्वयंगलात्वं
 कृताकृतेः। रुद्रसमहिमोभातिविभ्वानुग्रहकारिणः। नेपथ्यहेतोः सन्यं २। सर्वगीरासर्वमंगलाच्छ्रुतिरेवापंरुद्रश
 तिः सत्त्वं सहर्षं कथमुपक्रांतमेवास्मदाक्यानुगुणयेन प्रस्तुतस्यानुगुणं कुशलैः कुशी। लवैः। श्रुतः काकतीपनरे
 भ्वरगुणावर्गानेपो ज्यतयावचनमिवोपक्षिप्यते। अपंकथोद्यार्तः पुरोवलोक्पकथमेतालिका विनयवाभिवर्तते ए
 षोप। मिसुपक्षेपीप्रयोगातिशयः प्रस्तावनांगं तदेहि श्रावामनंता करणीयापसुज्जीभवावशतिनिष्क्रांतौ। सप
 मांमाप्रस्तावना॥ ॥ ततः प्रविशतः कापिल्यकोलतौ वैतालिकौ। प्रथमः सहर्षः पोयं जानुस्ति लोकीप्रथिनसुच
 रिनेकाकनीपान्ववौ पेपह्यैभ्रेयां स्पजस्त्रविनरतिभगवान्देवदेवः स्तुयंभू। यस्याहा सर्वपृथ्वीनिमकुटमणि

5 श्रेणि के लीव पस्याः सोयं नृपाः नमो विजयति गुरा महानुद देवो नरेन्द्रः। स्वयं भू देवस्य श्रेयो वितरण रूप वीज न्यास उ
 पक्षे पोंगी। द्वितीयः। योरुद्रो रजताचले स्थिति मगा दधी गनारिः पुरा सोयं संप्रतिका कर्तुं दु भवने सर्वो गनारि स्थितः। ह्यने प
 द्विषमा वल्लो कनक नामा नैरा मस्मी कृतो न्यास चैत्रिपुराणि चित्रमधुना खड्गे विषं धार्यते। प्रथमः। खेसाधु स मर्थीतं।
 अथ कथमस्मै महाराजा पस्व प्रे कुल गुरु स दृशः स्वयं भू देवः ता दृशामि यः संग्रह कारिका मुपादिष्टवान् स्वयं भू
 देव प्रसाद रूपस्य वीजस्य बह्वप करणा तरिकरः। द्वितीयः। स विमर्शो भव्यः कथमवगतं राजरहस्यं वपस्वेन प्रथमः। सखे
 कस्य वान विदितमिदं पत्तु सर्वस्मिन्नपि निजनगरमहोत्सवमादिशता रूद्र नरे भवरेण कुल देवतायाः स्वप्नोपदिष्टाः प्रसाद
 न विशेषाः प्रख्याप्यं तरु कुल देवता प्रसाद रूपस्य वीजस्य प्रख्यापने न निष्पत्तिः परिन्यासः। द्वितीयः। अहो निरंतर प्रसा

शिव

दो. मुखतादवस्य. यथा का कतीपप्रसवभ्रवास्तुत्तरोत्तरमनुबध्यन्ते. बीजस्य भ्रयोऽनुबन्धनगुणारख्यानाद्विलोभनं। तद
 स्मिन्नेवमहीपसिमहेममंउत्तारखंडलचलमर्तिगंडमुपक्षोकयि- मयमेवावसरः। तदेहिराजकुलप्रविशावः। प्रथमः। वयस्य
 सांप्रतंपुरोधः प्रमुखानमान्यवृद्धासुरस्तुन्यकल्याणस्वप्रक्रमंमीमांसमानोऽपतिरभ्यंतरास्थानीमधितिष्ठति- नदावामपिना
 वदितो गत्वा यथावसरं प्रयतिष्यावः। इतिपरिक्रम्यनिष्क्रान्तौः अयंशुहविष्कभः॥ ॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो राजा च
 मरज्माहिणी च राजा सहर्षातिशयः अहो प्रसादातिशयः परमेश्वरस्य। सोमाकाराभिजनंतमद्यजयति श्रीकाकतीयान्वयः
 पातिव्रत्यमुपैतिसांप्रतममीषस्मास्तुविश्वंभरा। अस्माभिर्निजदोः प्रसूतिमधुनाधुनामहोमन्यते यत्कर्तव्यमुपादिशत्कुल
 यतिर्देवः स्वयंभः स्वयं। पुरोधसः। महाराजमवाहृशा एवपरमर्हतितादृशमहामहिम्नो देवस्य जितो हितो पदेशान् अथवा

६ किमत्रात्रिनवं। पुत्राणां हितोपदेशाधिकारः पितुरेव। यदिच्छं कथयंति तद्विदुः। सेवो माचेति निर्दिष्टा सोमाचेति प्रथमगात्। तव
 माताशिवः साक्षाद्देवो गरापतिः पिता। मंत्रिणा एव मे वैतत्। अन्यथा कथमीश्वरप्रसादादृते निरंकुशं स्तीयति। विशोषस्ये लाका
 धिपत्यं। एवं मानुषशं भुजागारापतिमहाराजेनाभ्यंतरे नुभावमहिम्नः सदृशमत्र पुत्र इति व्यवहारः कृतः। तदनुगुणं सूत्र इति स
 माख्या। पुरोव लोक्य सको - ककीदृशी देवस्य स्वप्नोपदेशपरिपाटी। राजा सादरं उदं निवेद्यते। कदाचित्कल्यारो रजनि समये स्मे
 रवदनं पुरमादुर्मतं स पुनरिव पुः साक्षनिटिलः स्वर्वती चंद्राभ्यां महितमकुटं पश्य किमपि स्वयं भूदेवो सोम इति हठो - न
 मम जं। अनंतरं स्वम एव वपुषा हं नमस्कृत्य सत्तु वत्स न तयो गिरा। स्वामिने का कती द्वाणां रत्नासनमुपाहरं। चामरग्राहिणीः च शिव
 हो देवं स अणुसंधारणं। असि विरोपि कुलसामिगो समाराहरां पुरोः किमुच्यते। आविष्टमकपः खलु स्वयं भूदेव का कती यनर

देवाः। ततः। राजाः। शय्याशिरःस्थानकृतस्य पूर्णकुंभस्य तोयैः परिकल्प्य पाद्यं। अतीदुसारेर्मणिभिः किंवाहमपूजयं देवत
 मस्मदीयम्॥ अथ च विभुः स्वयं भगवद्बुधस्मितांगिरस्वामार्थवक्ष्ये पलातितां स्पृशन् करेणाभयदानशालिना कृतं जलिमां
 विनया नतं जलिं। यत्किं त्वं उन्मत्तकैर्मध्यमलोकभागेस्तपोविशेषैरनघैः पश्चिम्याः। सम्यक्फलैः सच्चरितैः प्रजानां प्रताप
 रुद्रो यमिहावतीर्णः। वत्सका कतीयकुलमदीपः स्वीकृते पुत्रभावे न दोहि त्रेमादुमा जया। अस्मिन्निधेहि धौरे ये शुवीमुवीधुरा
 मिति। पुरोहिताः सप्रमोदं महाराजका कतीयकुलयो गक्षेमविधानदेक्षे रीदाक्षायणीपतिना साक्षादेवमादिषं तवाप्य
 यमेवमनोरथः। प्रियं करश्चायं महोत्सवः सर्वप्रकृतीनां तदारोहतुमा गतिरुच्यो वराज्यस्य प्रतापरुद्रस्य भुजशेखरं सा
 गरमेखता। इदं प्रयो जमनिर्धारणरूपा पुक्तिः। ततः। तद्वचनमाकर्णयंती निर्भरहर्षविकस्वरलोचना मेदिन्यपि देवस्य पार्श्वे दृ

७
 छा। चामर ग्राहिणी। महाराज अंस इति अत्र अत्र यव वंद्य माराण एव सुंधरा एव दोषु हरि साठि भावो एषा स्वयं भूदेव वचरा कारणे
 न मे दिव्याः सुखा गमने न प्राप्तिः राजा ककतीय कुलश्रेयसां देवस्य प्रमारा मिति तस्मात्ता शिरसि मवाधता देवो पि प्रसा
 दाति शयम वा लोकांतीर्हि तो भूत इदं मे दिनी प्राप्ति हेतोः बीज भूतस्य स्वयं भूदेवो यदेश स्या जी करणात्त माधानं मंत्री विस्व
 मित्रं करः स्वमप्रययः किंतु का कतीय नरेन्द्र व हो चितमाचारमनुवर्तमानस्य देवस्य मचार निवास वे मुख्यं तथा कुलधुर
 धरस्य वीररुद्रस्य विश्वरक्षाक्षम बाहु परिघेराज्यधुरा विभ्रांतिरिति विषादहर्षयोः सीमानं स्पृशत्यस्माकमनः एतत्सुखदुः
 खहेतुभूतं विधानं चामर अचरि अत्र कुलामसुमुहरो वचं व ईवलहेरा एवं उवदिं हं यं बीज विषयाश्च यं हूपा परिभा वना
 राजा सहस्रीति शयं अमोत्या प्रति अयं का कतीय कुलश्रेयः कल्पलता प्ररोहः स्वयं भूदेवानुग्रहः सर्वेषामपि भवरा मं

शिव

गलोत्सवः। क्रियतां। सुषवीजप्रकाशनादुद्देष्टः। मंत्री। यदाज्ञापयति काकतीपपरमेश्वरः। राजा। सहर्षातिशयं किमिदानीं
 कर्तव्यं। पुरो। महाराज। जकिमन्यतज्जीक्रियतां प्रतापरुद्रस्वराज्याभिषेकसंभारः। एषवीजानुगुणप्रोत्साहनरूपोभेदः। मं
 त्रिराः। दिग्विजयपात्रावशीकृतानां। सर्वपार्थिवानां वर्गे रानी तैसकलतीर्थसलिलैः प्रसादितः सायंभूदेवप्रसादं महामिषे
 कसन्नुभनुराजपुत्रः। पुरोहितः। उचितमनुमंत्रितं मंत्रिभिः। राजा। तर्हि जैत्रपयात्रासाधनानि सज्जीक्रियतां षड्विधानि बलानि।
 अहमपि सज्जीभवामि। एष आरंभः॥ इदं बीजानुगुणानुरूपं करणं। एवमारंभवीजसंबंधरूपो मुखसंधिः। नेपथ्ये वैतालिको
 सुखाय माध्यंदिनी संख्या भवतु देवस्य। यदिदानीं लोका लोकगिरी द्वकंदरतमः संदोहदर्पो महंत जैजयटलं किंप्रतिभुव
 नाभ्याक्रम्य संक्रीडते। इमा लोकनकोतुकी वशिष्ठिलस्वीपाधिकारश्च मोभास्वानेष समग्नदीतिरधुना व्योमाग्नमारोहति।

अविच. उ. द्रापंतिशर त्रिशाकरस्तो। मत्तिषस्त्वदुगा न्कीउंतो मत्तया द्विचंदनलताकुंजे भुजगीगनाः। पीत्वा तत्तदुदीर्गवर्गीगलि
 तां प्रत्यग्गंधारां सुधां वाताहारतया प्रभूतमयशः प्रक्षालयंत्यो निजं रदानीखलुः आद्यायकिरगाभानोर्यजुरौ मोदमेदुरान्। यतं
 ते कृतिनः सर्वे कर्तुं मध्याह्निकाः क्रियाः। राजा। आकर्ण्य सर्वां श्रुतिः साधयत पूषमभिमतचरणाय। अहमपि नावदत्तं तरं
 प्रविशामि। सर्वे यथोचितमुत्थाय परिक्रम्य निष्क्रान्ताः॥ ॥ इति कल्याणस्वप्नो नाम प्रथमोऽङ्कः॥ ॥ श्रीः॥ नेपथ्ये रंदो धु
 अंजो। ततः प्रविशति हृकंचुकी कंचुसहर्षः। चिराय यो वनमतिशयानया चरितार्थया जरया संचरेयया दीर्घा पुष्पाप्रतापरुद्र
 महामिषेकोत्सवमनुभवितास्मि। एष मध्याह्नवर्गनया विच्छिन्नस्य प्रकृतार्थस्य पुनरवमशादिदुः। अपिच पदे पदे स्वले
 तं मां वाचा गत्या च चेषया। अवलोक्य हसन्नास्ते स्वामी रुद्र नरेश्वरः। स विमर्शमर्थं काकतीयनरेंद्रस्य राजश्रीमन्नेवेशम

शिव

नः॥ पुवरजगहानद्यगवाक्षैः स्वैरमीक्षते। एष राजतक्ष्मः प्रतापहृद्गतामिता पादित्वासः॥ पुरोवलोक्य कथयं प्रराजपु
 त्रपरिचारकोदारकः ससंभ्रमं मामभिवर्तते। प्रविश्य दारकः॥ अत्रापरां मामि कंचुकी भद्रकल्याणास्पदं भयाः॥ किमनुमतं
 राजपुत्रस्य दिग्विजयप्रस्थानं रुद्रनरेश्वरेण दारकः॥ कीज विअत्रणु हृदयु सपरिसमो जुवण ओदुं करोखु दिअंतज
 ओकहं भविंसिदि कं भद्रनिरंकुशाः स्वयं भदेवस्य प्रसन्नयः॥ वीरविस्मोखतावः खल्वयं वीररुद्रोप्यचिंतितमहिमा एष
 दृष्टनष्टवीजानुसरणरूपः परिसर्पः॥ अत्र स्वप्रवृत्तांतरव्यापना लुदयस्य दिग्विजययात्रोद्यमेनालदयस्य बीजस्योद्दे
 दशतिप्रतिमुखसंधिरयं दारकः॥ एवं एदं अमाणु सोखु सोपहावो कं कुत्रेदानीं राजपुत्रः॥ दारका अरुदुंगा देवी एसमा
 एसमाराहणोरा विअत्रपं आरां मंगलं कादूरांतं यअणुमंतजनपेरंत बहिरुंजारो शिवे सिअ कंधावारो अंचपरिवु

दो ज बरा-ओ चिंठ इअणु जारा हिम हतं य पंथा रां कं मद्रु साधय अहम पि राजकुलं प्रविशामी ति यओ चितं परिक्रम्य नि
 झो तो रं यं रानिका ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टः प्रता परुद्रो मंत्रिणः परिजनश्च रुद्रः किं राजे न शमो न्मुखं रचय वाना तं
 कला लं वनं किं वा स्मिन्समुदाहरति महतो दोषान बहून्सूरयः धर्मा धाव खिली कृतो यम मुना कः संचरेता सखं
 स्तत्रे पं किल यो वरा ज्यमपि मे बालो सवे कीडतः तद्वपं महाराज भुज परिघमप्युत्तिष्ठेति गंतरेषु विजययात्रा
 विनो देन विहरामहे एतद्रा ज्ये नमि लाषा द्विष्टं मंत्री राजपुत्र सर्व पथी नपा का कती पान्वय मा ग्यसं पदा सांधुरंधरं
 लब्धु नरेन्द्र शिरसा सत्कांधुरं शिथिल पितु मध्ये वस्यति आचारश्चायं कती श्वराणां यदौरे ये पुत्रे शमो न्मुखं कुल स्वामिना शिव
 स्वयं भुवा प्येवमुपदिष्टं अनतिक्रमणीयाराजपुत्रे रां गुरोर्गरी यसी खन्वाजा कलिका लदोष शिथिलां धर्म प्रतिष्ठां निर्दोषं

वोढुचमुहतीमहीधुरमवतीरास्यकाकनीयविष्णोस्तवासांप्रतंप्रत्याख्यातुंरूसा नरोधं स्वयंभस्तातरत्नेतावीश्वरौ दिव्य
 मा नुषोतवेरम्यतरोराजापुवराजोस्मि सर्वदा मंत्री राजपुत्र साधारणो व विनयः काकतीश्वराणां स्वयंभुविमहाराजे
 एषप्रकृतिविषयारत्नसुपशमाद्यमः परि काश्चरकुलच्छविरोतंतभवंतो सञ्जंभुदेवो धुरंधर और अउंजोउगारंजसि
 रिञ्जंकेअरोवेदु रू समंदमितं परिजनप्रवलोकयति एतत्परिहासवचोनर्म परि विरेराचरिदंथामेइरासिं वुंता गेंतगि
 रीसिहररां कुरविञ्जलसिलावसरव वरंजीए खोराणीहोउवासाबाहुंमिषआवउंदंस जहहरिचंदंसभुर जहर हरा
 हंसबाहुफलमंत्र मिकाअरलंछाणो बाहुंमितत्वमहीरमंदुं रू सबाहुस्फुररामधोमुखस्तिष्ठति एषापरिजनन
 र्मवचनोत्प्राप्तिनर्मद्युतिः मंत्री राजपुत्र काकतीयपुरुषोत्तमस्य तव पारिग्नहराण्यस्य हयनिराज्यं ज्यं लक्ष्मीविलंबं

न सहतः परिजनः। विंजा अहुरा अहि अदं घुरा परं मिपरा अवि संभं खोरा लंछी अकहं विले विअं सहदु जुवरा ए. मंत्री.
 इच्छ मेव स्वते जसा परिष्कृत्य प्रधाना गार मुत्सुका। प्रतीक्षते दारा ज्यभ्री पुवरा ज समागमं। एतन्मंत्रिणां परिजनस्य च वा
 क्ये वी जानुराग प्रकाशना अगमः। परिजनः। कहं अंत रिओर वुरा सो महव सवो विअ अजंता ए। एतद्विगेतया तया प्रकृत
 कार्य विलंबना त्रिरोधः। मंत्रिः सार्वजं कथं चिदयं सं प्रच मपतपः। अथवा किं तैर्वपमपिन केवलं मंत्रशास्त्राः। किंतु बाहु
 शस्त्रैः समाराधितस्वामिन एव। एतन्निष्ठुरवचन रूपं वज्रं प्रविश्य दौवारिकः। जेदुग जुवरा ओ. एदेखुच म वइराणो पडिहार
 भूमिभा अंमि संजीक अचदुरंग बला वरंति. मंत्रिः आचिरं भोः अवेशय. दौवा. तथैति निष्क्राम्य सेनापतिभिः सह प्रविष्टः। से
 नापतयः। पथोचितं प्रणम्य स्वामिन् काकती यकुल तिलक सर्वतो मुखोपवाहिन्यः शोभेदन्वतं भवंतमनुमाप्ताः। एव तद

शिव

नुग्रहपात्रुजाकटाक्षेरात्रिरीक्ष्यतां. एतदनुनयवचनरूपं पर्युपासनं. मंणित्रिराः। राजपुत्रतर्हिसमारुह्यतां प्रतिपक्ष
 वाररोगवारराः। विलोम्पतां निरंतरपरिपेथिप्रमाथिभ्यारथियः प्रस्तुपतां सेनापुरः सराकोतसकलसामंतनिजह्मनप्रस्था
 ने. रूपथामिरुचितममासेभ्यरतिगंधगजारेहरां नाटयति. मंत्रिराः। करोदुग्मेरामहसाविद्यगाक्रमितुं दिशः। आराहतिगजं
 वीररुद्रोभास्वानिवोदयं। एतत्प्रकृतानुगुरोपेनविशेषबहुवचनं पुष्पं. सर्वेषु वराजहस्तिनं पुरस्कृत्य स संवाधं किं विपरिक्रामंति
 सेनापतयः। सोत्साहप्ररागमं. स्वामिन्नि तो दीपतां दृष्टिः। धावत्पादातपादाहतिदलितमहीरध्वनारध्वमिर्ध्वनीजालीबुदं
 तर्विलसदसिलताविधुदुद्दामदीप्ताः। उद्यन्तिः साररारास्तनितपटपटद्विकटाः प्रारभंते प्रावृद्धक्ष्मीध्वजिन्यः करि
 करटतटस्पदिदानांबुधीराः। अन्यतो निरूप्य. बलेचलतिसंभ्रमप्रतिभयं विजेतुं दिशः पुरंदरहरिज्जयम् वसिताः सहापोह

ताः। चलेति चिरमत्सराः शिखरिणो यथा दंनि नो भरावनमदुन्नमदु जगरानफक्कसराः। परि विनो म्य साभ्वर्थ गमजं
 तोखु ए सो नि लिङ्ग मुहजरां ऊसा हो। संस्कृतमाश्रित्य उद्यत्तो मरुता मरुः प्रतियदप्रोत्तिष्ठत कौशेयकाः स्वरोहीरा मुसुं लळयः प
 दुतरा कृष्णन कार्मुकाः। भ्राम्यद्दीपगदाः समग्रविहरत्मासाः स्फुरत्यदृसाः खेलेत्येध्रवमभटाः सवपुषो रौद्रप्रकारा इव। मंत्रि
 अहोतुरंगमतरंगास्त्रिलिङ्गाधिपतेः। उद्दिप्योत्तिप्यपादौ रवितुरगशि रस्ता दुना येव पूर्वोपाश्वात्माभ्यां यदाभ्यामपि धराणि
 मवष्टभ्य संस्तभ्यनुन्नां। बालैर्व्याधूपमानैः प्रतिन्यति जयोत्साहमुन्मार्जयंतः काम्यं तभ्याः सहेलेन मरा परिणामयंचकार
 प्रपंचाः। अहो विदहित परबलमनोरथानां रथानां संभ्रमः। तथा हि। रथाः सरभसंभ्रमनि विडहे मनेमिक्षते स मातल्लस
 मुञ्चलद्वहलक्षलिजालंबुदैः। निरोहितमसूयया सपदिमानवीयं रथं विधाय मुखरी भवंत्यनिभताक्षधर्निस्वनाः। रुद्रः। शिव

सर्वतो विलोक्य सप्रमोदं कथं समग्रसाधनाभिसेव्यानि वृंहमाणा गजाकीर्णा हेषमारा हयाकुलाः संकीर्तयन्तः
 स्वलत्सुभटाः सैम्यसंपदः मंत्रिणाः युवराजावलोकनादुद्देशः सैम्यसागरो वर्ततोऽभ्यापतन्ती रलितो मही भद्राहिनीः बहूः
 काकतीपकुलो मोधिरेषस्वेरं गसिष्यते। सेनायः सप्रतामः विजयवाजा कुतहलिन्यो ध्वजिन्यः। संप्रति युवराजस्याज्ञा परि
 पालयन्ति रुद्रः सप्रसादं ग्रामान्मानलोकयति मंत्रिणाः। सोत्साहं प्रतिष्ठतां प्राचीं प्रतिसेव्यानि सेना यदादिशं स मात्प्रातिप्रस्था
 ननाटितकेन समंतादवलोक्य सहर्षातिशयं पवनेनानुकूले च प्रसारितपटां चलाः। उद्युजतश्वाक्रुष्टं ध्वजाः सोत्रामराणि दिशं। स
 र्वसुशकुनमभिनंदति एष प्रस्थानानुगुणशकुनकथनादुपन्यासः। रुद्रपुरोवलोक्य कथं कराम्यामुस्मिन् प्रसाक्षतकनकपा
 त्रः समागत एत एव विप्रवरः प्रविश्या विप्रः। स विजयमगतः स्थित्वा माध्वंदक्षिणभुजमुद्यम्य विजयतां वीररुद्रः। राजपुत्रस्वयं भ

देवमहोत्सवानंतरं महीसुराशीर्वादत्वा सिताः काकतीयमहाराजे नम्रेषिताः खल्विमेमंगलाक्षताः ॥ हृदः सप्रणामादरं गृहीत्वा
 तान्निजोत्तमंगे गजमूर्धनि वनिधावन्नामलाफलितामसन्निवृत्ति कायत्सुखं प्रभातज्ञाध्वत्रियमौलिमंडनमरोस्ता तस्य
 सावनुग्रहा विप्राशीर्दनना निमंत्रसुरभीरणाकांक्षिताम्यचहंपौराणं वज्रयोत्तराणि तदमरीषज्जायाः स्फुटिशः ॥ एष ब्रा
 ह्मणाक्षत्रियादिवर्गकीर्तनाद्वर्गसंहारः मंत्रिः ॥ राजपुत्रस्य स्वभाव निरर्गलस्य तदभुजार्गलमोरो जायितस्य किंपतीभुतल
 विजयविहंगना परि विभ्रल्लंछी वासिगहारासमभ्रडिरा विभ्रमनलं स्वदाजुवराभ्रससेयेवीसंति विप्रः ॥ राजपुत्रतत्तद्वि
 जयवार्ताहारिणः पुरुषाणां तिचिरेण प्रेषमितव्यारतिमहाराजस्याज्ञा रूशिरसि कृतस्तातस्य नियोगः ॥ अभ्यान्माभ्यति कतिवमप
 यं काकतीयश्वरसेवार्थनिवर्तध्वं कतिपये विजययाजात्रायराप्रवर्तध्वं अभ्यात्माः सप्रणामं यदाज्ञापयति पुवराजः ॥ विप्रः ॥ स्व

शिव

स्तिविजयायशिवाः पंथानः संतुराजपुत्रायः स्तिविजयायशिवाः पंथानः संतुराजपुत्रायः हः सप्रभ्रवः भगवन्ननुजानीहिवयमि
 तः प्रतिष्ठा मरुतिमथोचितं परिकल्पयिष्कांभाः सर्वे ॥ विजयपात्राजामद्वितीयोक्तः ॥ ततः प्रविशतः पत्रहस्तौ जांघिको-
 एतत्सर्वीकां मेपात्रेणाविमेषा निर्दिष्टयोः पात्रयोः उत्तराके प्रवेशादंकारं यथामठः सानुसंधानाश्चर्यं अहोप्रतापरुद्रस्य महि-
 मानुभावः ॥ यस्य विजयपात्रासंभ्रमेणोदय्याकुलीकृतानि ह्येषामपि भूमाकृता कानि दिवस्य किमुच्यते काकरीपप्रदीपो
 पमंशश्चातुर्भुजः स्वयं पद्मजकवचायं ते प्रसादाश्च स्वयं भुवः ॥ एष स्वयं भूदेवस्य प्रसादरूपस्य बीजस्यान्वेषणार्हं संधिः ॥ प्रथमः ॥
 अध्वकुसुममिनी पपुरोवलोक्य च ॥ मासेममं धनगरी किंचित्प्रवेशनादिता केनासमंततो विरूप्य अहो निरतिशयमोदायं रुद्र-
 नरेण्वरस्य षडेते वैतालिकाः सर्वतोभोगावलीममुखं श्वाटुप्रबंधानुच्चैः यठंति ते स्वभावरमणीयाः प्रतिरेवणावाठंति च ककु

भः॥ द्वितीयः॥ सम्पद्भिर्वर्ण्यसमतिज्ञाभ्यर्चयन्पर्वीर्यसखेयप्रयत्नः सम्पद्भागध्वेषधारणातिरोभूताः अपिश्रमाभूतः सूच्यंते प्रभुता
 रहस्यपिशुनैराविष्कृतेर्लक्षणेः॥ हस्ताग्रेर्ध्वजस्कन्धांश्चित्तलेर्ध्वस्थलेर्विस्तृतेराकारैरमनुष्यमात्रसुखमैवतैस्त्रीचैरपि
 प्रथः नूनमेते प्रतापरुद्रसमरपरादुस्वावक्षस्थलविरचितवराहलक्ष्मणाः प्राणात्राणार्थमनपारीताकाकतीयमहाराजं प्रसाद
 यितुमध्यवस्यतीति तर्क्यामि॥ एतत्प्रस्तुतोपयोगिराजछात्राचरणादभूताहराणां जां विंधि केन पुनस्ते स्तेर्लक्षणे नरेश्वरा
 भूहनादनुमानं च॥ द्वि॥ अहो विजयपात्राभ्रवरा विशेषकुतहलतापौराणां यथाश्रावामनुपतंति पुनः पुनः॥ प्रश्रमा
 न्नाविधेयास्तसखेप्रकाशयतां प्रतापरुद्रस्य भुजयोर्विजयोदाहराणां प्रथः किंचिदुच्चैः॥ भोभोभ्रपतां प्रतापरुद्रकुलश्ला
 घाका मधेनुः प्रियोदंतः॥ जेत्राकाकतिवीररुद्रविभुना सर्वादिशो निजिज्ञाः क्षमायाः करदीकृताः कृतमिदं निवीरमुवीत

शि३

लं। पस्पोद्यदुजवेभवंसरभसारोहिद्विषका मिनीमंजीरधुनि पूर्णकंदरमुखैर्मा कुर्वतपर्वताः। एषतस्तानुकीर्तनस्तथा
 मार्गः। द्वि. स. खे. नुन मे बुद्धि वसेषु ककती पमहाराजा निरंतरं पुरस्कृतपुरोधः प्रचयामास्य ह्योपुवराजविजयमाशं
 समानो गमयेति वासराणि. प्र. उ. चितमनु चिंतितं वये स्य न. ह. पुरोवलो क्य. सहर्ष. कथमस्मदीयं वचनमाकर्ण्य नूनं
 महाराजापनि वेदपितुममास्य पुत्रः सहर्षसंभ्रमं राजकुलनाभ्यंतरं प्रविशति. तदा वामपिप्रतिहारम्। मिमध्यास्य काक
 तीश्वरस्यावसरं प्रतिपालयिष्यावर्तिपरिकामतः। एतद्वितर्कप्रतिपादनादूयं ततः प्रविशत्यमास्य पुत्रः। सप्रमोदं. श्र
 होममध्वयता. वं पदीदृशानां नाम महोत्सवाना निवेदयितास्मि संवृत्तः। यन्मेमाविज्ञापितैः श्रवणमिषं कुर्यात्वा तैः
 स्वमसाक्ष्नात्कृतादपि स्वयं भूदेवप्रसादात्प्रमोदयिष्यते काकतीपहृष्टा. एषोऽर्धवचनरूपेण दाहतिः। पुरोवलो

क्यः कथं यं च महाराजः पुरोहिता माते रमेन परिजनेन च परिवृतो महास्त्रानमं पम धिति छतिः तदहं मुपसर्ग
 मिः परिक्ता मतिः ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टो राजा मंत्रिणा पुरोधसश्च स विमर्शश्चैव श्रमान्या मतिः अहो रौश
 वेष्पुचित कारित्वं वत्सवीर रुद्रस्य यदस्मदनु रोधार्थं मित्रो मानमात्मानिर्वर्त्तय मेव प्रस्थितः मं स बहुमानं महा
 राज भवता स्व लुपित मानं सकृन्माराः पुरोः विजय प्रस्थाता त्वभ्युत्ति नत्क दिवसु निषेत्ति कल्याणा निमिषिता निः तद्विजिता
 एव दिशो राजपुत्रेणाः रा भवदाशिषा वका कतीय कुलभ्रेयां सिस्वयं प्रदुहतेः परिक्ता अशु कुलं स किण्ठ्य सं पुः रां पुः रां राज
 सिं अवश तु वंशो क मंदोषा आवहं दोः रा सौ तु क्यं कथं चिरयति वत्सस्य विजय श्रवणं महोत्सवः श्रमान्य पुत्रः स विनय संभ्रम
 मुपसर्ग स प्रणा मं देव प्रभय मलोकपाल युवराज प्रेषित विजयणा त्राहारिणो प्रद्या रा मं क रा म धिव सतः एष संचित्य माना

शिव

र्थमाप्तिरूपक्रमः॥ सर्वहर्षातिशयं रूपं यंतिः मंत्रिः भूदृशीद्यं प्रवेशयः अमात्यपुत्रः॥ यदादिशंति मंत्रिणा इति निष्क्रम्य सहवाभ्यां पुनः प्र
 विष्टः॥ पुरुषोत्तमं नाम तावुपपत्तः पुरुषो देवविश्वैकविजयिना पुत्रेण वर्धसे वाहुमप्रमेयमहिमाप्रतापहृद्भुजस्ते मा यद्ये शवे
 पतिशयितं तत्पुत्राकाकती यपराक्रमस्तस्य विक्रमः॥ रा सहर्षातिशयं अमात्या नवलोच्य मनोरथाभ्यामिव चितो पगताभ्यां म
 हार्हं पारितोषिकं प्रतिपाद्यतां द्विगुणितमहर्षये रनयोर्मुखादुत्सस्य विजयलक्ष्मीपरिग्रहवृत्तांतश्रवणपहोत्सवेन च
 रितार्थया मः श्रोत्रवृत्तिः मंत्रिपदाज्ञापयति दंवरतिभौरिकमुखात्तथा कुर्वन्ति एषमाप्रदानचरारूपः संग्रहः॥ पुरुषप्र
 ता मंगलहीतामृष्टिनिधा य महाराज प्रसादमभिनेदंतः॥ मंत्रिभद्रावितरत्यपुत्रराजदिजयव्याहृनयः पराक्रमपत्न्यविताम
 हाराजसदसः करां पूरीक्रियंतां पुरुषो तावधानमवधारयतु महाराजः प्रथमः पथोचितमुपविश्य देवदेवस्य प्रसादेन वा

जिनीराजनासमिधमानस्यचीतिहोत्रस्यविजयवात्राप्रदानेनद्विगुणितोदम्प्राप्तापेप्रतापरुदेप्रतिष्ठमानेयात्रारंभम
 हेष्टहप्रथमिका निर्यत्रमंडंवरक्षुरसक्षोणितलोहिते - बहुलेपांसो जगद्धाविनि। जेतव्याः सकलादिशः स्वविभु
 रामंतः विधायाधिकत्रासाक्षापिपलायिताइवदृशां नैवामवनो। चराः। अनंतरंच। उद्देव्यतुरर्गावीकलकलोनायंचम
 उंवरोनैदंदुंदुमिगर्जितंविपुरजिह्वांतच्छकारवः। इत्याद्योपपटीयसीषुपरितोधादीषुभारानमछेवाशेषफराणसुवि
 स्मितदिगीशेरपि। पुरोहितः। अहोत्रिरंकुशमं व्रचमूनामोजा। पितं द्वि - । पुवराजाज्ञाप्रथमंमाघवतीदिशं प्रतिचलिता
 नि सैन्यानि रयेनाभिमुख्यानांतवीरहृदो विलोक्यमो। मध्यमैनायमित्यर्कः सैन्यरेणोतिरोहितः। राततः। द्वितीयः। अनंतरं
 रं सैन्याग्नेरेवयोरस्त्याः सुदक्षत्रियोन्विजिम्यसंवपथीनेनाद्योपेनपटीयसि नस्तिमहतिवलेप्रचलिते। पुहायसमन

शिव

ह्यंतकलिं गास्फुट्यो हृषाः माद्यद्विपद्यो ह्यमसंभ्रमा उंबरो हृताः तेः सार्धं मंध्रपतीनां पराक्रमधनमहसायोधने पीत्वामां सो
 पदं शंहरिदगलगतदेककमैरेयेधारां मत्तोमस्तिष्ठतमैर्द्वितनपवपुः कीकसैः स्पष्टदंष्ट्राः विभ्रद्वोद्रां प्रमालां जनितजन
 भयो भैरवाकारघोरः संग्रामोऽयं कलिं गैव लिविधिमकरो ह्यीरुद्रस्वरुद्रः पुरोः मानुषवेष्टिरो हितेनापिका कतीयविष्णुना
 किंचिदाविष्कृतो निजप्रतापः मंत्रिसहर्षा निशया द्रुतः अहोपराक्रमातिभ्रमिः प्रतापहृदस्य परिःसरि संखुरदं जं महारश्म
 रुंदतारे सरसारंदरो राकदं चं जं काकद्वेकुलं वसं कां राखं जं सकुलदेवतापसं भूदेवः सपसं तिविसे सारां जुतं तं खुक
 अं जुवरा एणा रा सप्रमोदमज्जदं ततः शप्रथः अनंतरं मित्रोद्यदैरिवीरप्रतिभयमकुटोपसं जातराहभ्रांतिभ्रम्यसते गाल
 यकरपननारेण्डवह्नां धकाराः आसीत्सं गामवेत्ता विहरदसिलतो द्विजमत्तेभकुं भ्रमोद्यन्मुक्तोद्यतारानिकरपरिहतस्वबंध

वत्कचंद्रा॥ अनंतरं युवा जाज्ञया। वृत्तारतिदिगंतरालविजयप्रख्यातविक्रांतयः पारेर्ध्वपयोषिकल्पितजयस्तंभाः सुरतेजसः।
 वेत्ताकाननवासिगीतविभवंदवस्यदोर्विक्रमं प्ररावंतो मुहुरंध्रसैन्यपतयः प्राप्तादिशंदक्षिणं। तच्च मुनो लोपा मुद्रासुहृदि
 निकटस्थेऽपि महताभवं मेतानद्यः कलुषपयसः सैन्यरजसा। इतीव व्योमाग्नेमलयपवनांदोलितशिखाः पृथक्काः सोत्प्रासाः
 प्रतिपदमनसन्नतितरां। अनंतरं पांडुप्रमुखान्दाक्षिणात्याकाकतीश्वरं शरणा मुपगतां काकतीयवीरः स्वचमूयति निर्विशे
 षं संभावितैः सह प्रतीचीं दिशं प्रचलितैः। मंसाधु समाचरितमात्मनी नं पांडुर्धर्मसूत्रमेव देवस्य चरणा मूलप्राप्ताः। ततः शक्ति
 नच याश्चात्मानां धुजेषु स्थितमधिकभरस्वस्तदेडेषु गृध्रवाते र्ध्वं द्रुतं गतं विवृतपटे द्याहृतं क्षिप्रपक्षैः। अस्त्रं गतं तं तस
 मज निविजयप्रार्थनामंध्र सैन्यप्रह्वानां जन्ममम्य त्रिज निविज उभुजादंजकं दूविउं वः। अनंतरं च। जिज्ञा प्रतीची मथवीरः

शिव

दूःप्रत्यर्थिनानां वदन्तु ह्यर्थाः। ऐवांसमुत्तीर्णगजानुवदुसेतुं विजेतुं गतवानुदीची। तत्रांगवंगकलिंगमालवप्रभृत
 यः सर्वेपि भूषालामिलित्वा शृङ्गायवद्वा दराः पुरतः प्रादुरभवन् मं॥ अहो परमनामवेदितो दीच्यानां पश्यतां परुदस्या
 पिपरिपंथी भवन्ति ततः २ प्रथमं अनंतरं सममनी किं नीमिगपतंति राजकानि विलोक्य सगर्वमेतदुक्तं सेनापतिभिः॥
 ररे गुर्जरं स र्शरोसीत्यादि रत्नद्रोषसंखुवचनरूपं तोटकं पूरि साहु साहु चमवर्षां वज्राणां एवंभरि श्रोत्रा की
 रिसंघटवंक तंते हि प्रथमं किमुच्यतेः सैनिकानां निरुपमः पराक्रमः॥ यस्तत्राभवदाहवस्तु मखिलं जानाति भागीरथी
 यात्मा क्षीत्सुरभूपकारण निजाहंकारमुद्युखले। आरादीक्ष्य समग्रमंध्रं सुभटप्रोद्युगां रज्ज्वावलीधारा तीर्थमुपेत्य दि
 व्यनगरीमारोह नो भूषती न्। अनंतरं तत्र प्रलीनात्मनः प्रतिपक्ष भूषालान चैकुण्ठामा स्त्रि लिंग सैनिकास्तद्देशवेष

भाषादिकमाविष्कृत्वा जीवन्माहं ग्राहयित्वा समानयन्ति स्म युवराजातिके मंत्रिः साध्वीयान्वतु सैनिकानामुद्यमः। एत
 त्कृतोपयोगित्वेन वंचनादधिवत्ततः। द्विः अनंतरं नरपतयो निजपरिजनेष्वकृतविश्वासाः प्रतापहृदस्य पादमूलम
 वशरतामुपगताः। परिजनः। अहोरात्रवर्द्धिरांसर। सकातरं तं रां। अयं भयं प्रतिपादनादुद्देगः। मथमः। किमुच्यते कातर्यमि
 तिः अंगः संगरभीरवः समभवन् चोत्ताः पालायाकुलाः काश्मीराः स्मरणीयविक्रमकथाहरा निरागमिपः। लयाकाभय
 कंपनवपुषो वंगानिरंगीकृतान् पालाः परिपालनमसन्निनः सुहृत्वाश्च नीरं हसः। अविचः कीबोजाः क्षतकुंभिनीपरिचपाः
 प्राप्तावराः सेवरागः योजः पीडितविग्रहाः सितकुलगावांकराः कोकराः। लाटाः पाटितमूर्तवः परिगलद्दीविह्वलाः सिं
 हनाः कर्गाटाः परिहृतावेपथुभूतस्तं द्रावोमात्तवा। किंच भोजायर्थं भुजापुष्पाः क्षतनिजस्त्रीकेलये केरलाः पांशुः

शिव

खंडितविक्रमाः प्रकटितनीमृत्तरागुर्जराः पांचालाः प्रणतिप्रपंचितधियश्चाटुकपः कीटकाः कांपिल्याः श्रितपल्लवः कृतप
 शोभंगाः कलिगात्रपि। सर्वहर्षातिशयनाटयंति परिजसाश्चर्या। अहोवीररुंदं सत्रसरदनिहुवदतिहवरंगारिजुका
 चदारागारि। रा. महतीप्रतिमारेपितखलुकाकतीयकुलं विश्वैकविजयिनावत्सेनपुरे। आमलकउपलिताः प्रसन्नयः
 काकतीयान्वयकुलदेवतानां। ततः। दि. अनंतरं सकलदिग्विजयसमुत्तेजिततेजोविलासः सर्वनरेश्वराणां तानितामुपायना
 निस्वीकृत्य समस्तसैन्यैः सपक्षैर्महीभृद्गौराभितेन महतावलार्यावेन न्यवर्तनविश्वैकवीरोवीररुद्रः। मन्त्रिः सहर्षः
 कुत्रेदानीं राजपुत्रः। दि. सांप्रतं किंकुर्वीराराजलोकः सर्वानपि सेनापतीन् नगरं प्रस्थाप्य कतिपयबलपरिवृतः काकतीय
 रुद्रवीरः स्वेरंगोदावरीपरिसरारोपे पुष्टगयाकुतहलीविहरते मन्त्रिः सविमर्शः महाराजन्तत्त्वपेक्षसतिवत्सु मंतीयो

वराज्यमेव बहु मन्त्रेण प्रपुत्रः। एषा प्राप्ता शादि ज्वि जया कृष्ण नरेश्वर हन्ता तस्य व्यापित्वा सता कारुण्यता रा तदपि चि
 रमेव पुष्पाभिरा नीतव्यो वत्सः। अनुनेत व्यश्चराज्याभिषेकाय सं यदा जा पयति देव रति निष्क्रीताः। नेपथ्ये संभ्रमः। भो
 भो नागराः सत्वरमपसरत दूरं यदि दानीः। आत्मानं तस्मा विषाद युगला मुच्छिद्य धृतं। कुशो वेदा न्या तित धर्मगतः कटत
 टी निर्धमदां बुद्धिः। भ्रष्टैस्त्रयं पथं चलज्जह पं बिभ्यज्ज नो घं पुरं विष्वज्या यम मंदर भसा स्वेरं करि व्यामगातीः।
 एष शंकात्रा संरूपः संभ्रमः। राजा आकर्ण्य सस्मितं कथं व्याकुलं प्रतिकट कं करीद्रः प्रथमं महाराज नूनमिदानीं न
 रगरं प्रविशतां नरेश्वरोपाय नानां गजानां गंधा निजा यक्रुध्य निर्वर्तलो जातः प्रधानहस्ती पुत्रा स्वयं भूपति नोप
 दिवं प्रताप रुद्रस्य महाभिषेकं। निर्विघ्नमा वा दयितुं गजा स्यः करेण राजा कृतिरभ्युपैनि। एष गर्भबीजो द्वेदना दाक्षेयः।

शिव

रा जा॥ सहर्षं तर्हि वयमपि प्रमदावनद्वारमधिरुह्य गजेन्द्रमवलोकयिष्याम इत्युत्थाय निष्क्रान्ताः सर्वे ॥ रुद्रविजयो
 नामरुती योंकः ॥ ॥ ततः प्रविशति धात्री चेटी च धात्री सै सरोषं हं जेष आरिस सहं सकं जपं अउ लरा अउ लेम ह सवे
 तिसय लारयणी केरा समंतुरणी राई रिस महं घाई भूस्प तं के तो चोरि आ कह प्या मुणि अंतुर दासी एडं ती ए स अला
 ओ दिसा ओ जे दूरा च दुरंत सामंत परे वारो प प आ व रुं दोरा प रं व विं छो कल देवता ए प संती ए महाराजं स आ वा रा ए पु
 रोहिदा रां मं पुरौ हेरा अमं चारां अणुवंत रोरा आरां भा अ धे र रा खोणी ए त वो वि से से रा आ हा रि सं स्प रि आरां स सु कि
 ट परि पा एरा अं भु व ग य म हां जा मि से ओ जु व रा ओ सं जा ओ ए वं पिर आ इ रां मं म ह स वं वा उ लि अं मं त रा क हिं हि आ अ
 ने न रोष व शा नि य ता मि दर्शन मुख न वी जे स्या व म र्श ना हि म र्श सं धिः चेटी ठा त दोष प्रख्या प ना द प वा दों जे चेटी सा

मिणि अवराहं सहे हिंति पादयोः पतति धात्रीः सैः सभ्रमंगं सखी एउ ति एउं चले रासपदं सरां पटिमससि जे पता मेरा उ
 रि सावराहरां सिद्धि ले सि एष सरोष भाषण रूपः संकटः ईरि स सहावे वतुवं ता रां कारण कोचिणि हो दि शुष्णु वति दुःश्रह
 अराप जंता पासरोष शीरः कंपव कसी लटु ल निदे चरा क रा ना संनु मं वं धि जु रा का रा घर भा अरां करे मिः इति वा
 ह वं धनं नाटयति एष वं धन रूपो विद्ववः चेष्टी सभयकं पंसा मिणि रं खहि अ सर रां निरवहं इ मं अरां तु ह अं ति आ ए
 हि डि वं स मं ग छु ती ए अ ह पं व ले कारे रा रा ती दा त थ प डि ऊ जं दे वं प सा द अं ती ए विलं बि अं कि करे सि धात्री सरोष हं
 कारं ए आ रा सि सं रा अ उ ल म - स वं उ द्दि य हि वि डि वं अ अ ल गं उ सै ले सु किं ति अं थ अं त जुं ज स प द भा इ रा रि एष गुरु
 निरस्कार रूपो विद्ववः चे सा मिणि सहे हि वि लं बि अं तु ए का दं व मं ग लो व आ रा सि प घा ती वं टे मि इ ति व पुषा प्र रा म ति धा

शिव

श्री सप्रसादं हंने उंटे हि २। एषा विरोधशमनरूपा शक्तिः। चे स हर्षमुखा यहास्ता वलं वनं कृत्वा रदोरदोत त हो दी धात्री।
 किंचित्परिक्रम्य पुरो वलोक्य चे एते पतिहार पवरो स संभ्रमणि गंदो। ते ये वासे रोग विग्रहा हि से असम श्रोते रागा अ उ।
 समंगल एणि रा अ रां दी वरि छो लं गि व ते दु। अ तंतरं प विस म इति निष्क्रांते ॥ ॥ प्रवेशकः। ततः प्रविशति मती हारः।
 सारो एपरिक्रम्य द्वारिनरपतिकलकलमसहमानः - वमानं कनकवेत्रलतामुद्यम्यारे रे नरे श्वराः। दंति म ह मुपाय
 नीकृतममुं कुर्वंतु पुण्या बहिष्यो हाटनं हं हि ते न घटिका घंटा धनिः शयते। दरे चास्तुरथा श्वमेतद्विविजं य स्याति सं
 मर्दतो निष्क्राम्य विश च्चनागर कुलं न स्वे रमा चेष्टते। एषा तर्ज नो दे जन रूपा धुतिः। किंचिदुच्चैः। भो भो कला
 मा त्वहं प्रधाना धिका रिताः। प रि जनाः पौराश्च संभ्रमुधं एषा रुद्र देव महाराज म्मा ज्ञा। यथा किलाष्टवैः काक

ति वंश जैर्न प्रतिभिः सम्पद्यताया चिरं यस्यामानुषशंभुना गता पतिक्षोराणि भुजाभूत्प्रथा। येपमदृजया कुलाद्रिव
 सति विस्मारिता मेदिनी सेयं संप्रति चिरं द्रुमुजयोर्मातुप्रतिष्ठां स्मिन्। एष स वंशजानां कीर्तिनादुरुकीर्तनरूपः। पुनः सा
 दोषं परिक्रम्य अधिकृताः किमिदानीमारभध्वे किमुपक्रान्तः स्वयं भूदेवसमाराधनविधिः। क्वचिदृताः पुरदेवताभ्यो बलव
 किमभ्यर्चिताः सर्ववर्णवृद्धाः। क्वचित्प्रसादिता महाभिषेकवेदिः। किं स जीकृतानि कनकलेशोष्तीर्थसलिलानि क्वचि
 दभ्यर्णमुपनीता मुत्तमोपकरणानि किं मंगलमुहर्त्तकृता वधाना ज्योतिर्विदः क्वचिदलंकृतास्त्रिलिंगमगरीकुरंगी
 दृशश्च यदिदानीं वस्तुममतीयाणि ग्रहणोचितं मंगलाचारवेषः प्रतापरुद्रः काकतीयमहाराज्यलक्ष्म्या श्रान्तः पुरे वर्तते
 तत्परयधुं अमृतो गहासम्भूक्षो पमवलोक्य कथं राजानो न विरमंति किं विदुषस्तस्य भो भो भूपा लायथा सुखमाधुं

शिव

सज्जीकुरुधमुपायनजातं नृथासंमर्दं सहते मम वेत्त्यधिः । एतदवमानरूपं च लनं सामंतादवलोक्य सगर्वोतिशयं । अहोत्
लीकृतजगतां क्षितिभूतामुद्देन संमर्दं निवारयतो मम प्रभावः । अथवा का कती पदौ वारिकाणां लिखितरुचि तमेव राजनिवा
रणां । एषस्वशक्त्या विष्करणा रूपो अवसायः । प्रविश्य पटाक्षेपेण दौवारिकः साक्षेपं । अहोके नखच सप्रयविदुषाभूयत पो
निवारिताः । महोत्सवं दिदृक्षमाणाः सर्वेऽपि प्रविशंतुः प्रथमः । सरोषं । अरे का कती पकुलवह प्रतीहारं मामसमयवेदिनमुदाहर
सिः द्वितीः । भवतु यो वाको वा भवान् प्रवेष्टुं आरव नरपतय इति महाराजाज्ञा । एतत्प्रतीहारो रम्य संरक्षेव च न रूपं निरोधनं
प्रथः किमनेन समं शुक कलहेन तावत्प्रधानागारवेदिमध्यमध्यासीनपुरोहितपुरस्कृतं पुवराजमेवोपसर्पामीति परिक्राम
तिः द्विः । अहमपि यथादिष्टमनुतिष्ठामीति परिक्रामति । ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टः प्रतापरुद्रः पुरोधसो मंत्रिणाञ्च पुरोका

कर्त्तृपकुलतिलकपुवराजेनभवनालीनयेवदिशोदशाविजिताइत्यमीसम्यगद्यसत्पाशिषोवप.किच.अघान्वयःका
 कतिभूपतीनांप्राप्तिनोकीप्रथितांप्रतिफां।राजन्वतीभूरियमद्यजातावीतोयसर्गःसकलाःप्रजाश्च।एषासिहवदा
 विश्रेयःकथनात्प्ररोचनामंत्रिःसूर्यसोमान्वयामान्यमहताघाधरीकृता।अस्माभिरितिकुवीरोःकाकर्त्तृपकुलस्त्रि
 ति.एतत्प्रकृतानुगुणप्रशंसनाद्विचलनंपुरोहिताः।राजपुत्रसज्जीकृतेयंराज्याभिषेकसामग्री.काकर्त्तृपनरेश्व
 राधिष्ठितंभद्रासनंभवदधिरोहणंप्रतीक्षते.तत्परिपालयस्वयंभूदेवपरिगृहीतांमृगराजस्याज्ञां.एतत्कार्यसंग्रह
 रूपमादानोपतायह.तर्हिकुलदेवतांस्वयंभूदेवंनमस्कृत्यगुर्वीजांवाढुमिच्छामि.पुरो.सदृशोयमाचारःकाकर्त्तृपकु
 लप्रदीपस्यभवतःकिंतुप्रत्यासीदतिमहाभिषेकसमयःतद्विरेसोवविहितकर्तव्यराजपुत्रेणावगंतव्यंववमितः

शिव

सर्वे ॥ ॥ चरितमहोत्सवो नामरतुर्योः ॥ ॥ नतः प्रविशन्ति ज्वातिर्विदः ॥ स संभ्रमं परिक्रम्य भो भोत्तरयधं कु
 त्रपुरोधसः कुत्रवामं त्रिणः समानीय तौ स्वयं भूदेवसमारधना सत्कुचित्तया विलंबमानो राजपुत्रः ॥ येने प्रन्यासत्र
 तरो वर्तते महाभिषेकनुहर्तः ॥ एतदुत्तरं कार्यं स्पष्टं कार्यसंगतत्वा दंकावरणं सविमर्शं श्वयं अहो विभ्वा विशाषिनी
 काकतीपकुलप्रतिष्ठा यते ॥ आदेष्टुं कुलदेवतासारगवान्पस्य स्वयं भूः शिवोऽयं सज्जी कुरुते पराक्रमजितः क्षोणी
 पतीनी गणः ॥ यस्मै च स्पृहयत्तमशेषजगतीतं वीररुद्राकृते विस्मो वीक्ष्य महाभिषेचनविधिलं दंति सर्वे जनाः ॥ ए
 षस्त्वयं भूदेवनरेश्वरविजयप्रमुखसंख्यादिवीजार्थानां महाप्रयोजनी भूतमहाभिषेकार्थतया योजना निर्वहणसं
 धिः ॥ नूनमिदानीं स्वप्नेष्यासु त्रितामास्तां कलपंतं कुलेद्वहं न मासंतर्मुदः शंभो विभोरप्यभिनंदतः ॥ एषमुखसंधो म

सिद्धस्त्वमोपदेशरूपस्य बीजस्यावगमात्संविः। किंचिदुच्येः। कल्पारणीसकलापिभूः। तसरणिः। क्षेमप्रदा देवताश्रयः
 प्रसन्नवनिर्भरादिजनुषामाशीर्गिरो जायेति आरूढाः। यदमुन्नतं गहगराणाः श्रवान्मुहूर्तः शुभेर्नक्षत्राणां शुभं कराणि
 शुभदाश्चान्ये निमित्तौ दद्याः। तद्वयमेवराजपुत्रानयनाय प्रयतिष्यामहे। एष प्रकृतकार्यानुमार्गगादिरोधः। स
 त्वरं परिक्रम्य पुरोवलोक्त्य सहस्रं संभ्रमं नन्वागतं रावामवीररुद्रः। विप्रैर्मग्नस्तुक्तपाठमुखरैरा लोकशब्दोद्यते भूषणैः
 करसंभृतोपकरणैरासैरमात्यात्मजैः। श्लाघ्यैर्वेदिजनैर्दिगंतविजयभ्रातासमुद्योषणौ स्त्रीवर्गैश्च यथोचितं परिवृतो
 नीराजनोद्योगिभिः। तद्वयवास्थानमेव गत्वा समचित्तमाचरिष्यामहे। ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टप्रतापह
 द्रः। मंत्रिसविनयमग्रतः भूत्वा काकतीयकुलतिलकइतः २ इदं राजलक्ष्मीशुभं तं प्रधानं प्रविशतु स्वामी न विलंबार्हाः कुल

शिव

देवतायामनोरथाः। एतत्पद्वंधरूपकार्यप्रक्षेपराद्भुतं ज्योतिर्विदः किंचिदुच्चैः। भो भो कुलामात्मा। संनहधं मुपा
 चित्तद्वारापुपाधु सुरानसंप्राप्तः सुमुहूर्त एव विजयीकृत्य सासंपत्तवनि। यस्मिन्महोभिषेकविभवक्षीणी प्रली
 नाखिलक्षमापालांचितमन्त्रशास्त्राणां पतिक्षेत्रकुलग्न्यामराणां। एज्योतिर्विद्विरनुभूतार्थकथनात्रिणीयः। परिश्रुत्वा क
 हंपलासरोविमुहूर्तकिंचिलंबी यदिमहामन्त्रे महिमं त्रिः उपसृत्य नाथ किंचिस्मनागुर्वीजा। नाथमवसरो नरेश्वरविज्ञा
 पेनाकर्त्तानस्यं महास्थान्यामेवानुगृह्यताममी रुद्रः शिरसि कृतैवतातस्याज्ञा किंतु नोपदिश्यते पुनरनंतरकरणी
 यं एतत्प्रकृतानुगृह्येनायोन्यपरिभावरणात्परिभाषणं पुरो सविनयसंभममुपसृत्य स्वीकृतमहामिषेकोचितवेषः
 कमकवेदिकामारोहतुरुद्रदेवमहाराजपर्याभवः। भवद्भुजशिखरमधिरोहतुमेदिनी रुतथाभवत्तितिवेदिकामारोहति

नपाः सप्रणमं मंगलवेदिकां परिवार्य विजयतां काकतीयकुलस्वामी। एष नरेश्वर पर्युपासनात्प्रसादः। परि. विलोक्य
 सामोदकौतुकं पु. वपु. व. अकराकसागां सरं सरं सिवसु मेरुकटतटं महदौ च पखिचं कव. टिच. कधवो. वकरात्रवेदिशारु. ठो
 पञ्चावरुदो। मंत्रिकाकतीश्वरसमारुह्य तां भद्रासनं. श्रीपुरोधसो महामिषेकापतीर्थसलिलपूरार्णिकनककलशानुधारयंति.
 रुद्रः। तथाभवत्तिस्रपंभदेवं काकवीयहर्षांश्च प्रणमन्सिंहासने समुपविशति. पुरो. नयीसमभि मंत्रणां सुरभीकृतसलि
 लिज्जा. कनककलेशान्मासहस्तैश्च निधाप्य सादरं प्रतापहृदयपते काकतीयकुलोचितैः। प्रजानुरंजनैः क्षोणीपालयानंद
 तारकं। इत्याशीर्वादसाधुवादाय मानवाणिग्रहणकौतुकचरमाणा महाराज्यलक्ष्मीमंजीरसिंजितानुमोदितं स्वपंभदेवप्रमो
 दाहहासोपहंसितं काकतीयकुलश्रपः प्रस्तावनाद्रिडिडिमंचिरावलंतधरणीभारविन्नानां फणिपतिप्रभतीनां प्रहर्षस्वेडावि

शिव

वितं धर्मप्रतिष्ठा मंगलका हला मनोहरं महाभिषेकमुहूर्तमशं सिनं कनकजपघंटिकाभिनादमनुसंदधानाः सत्वरं प्रतापरु
 द्रमभिषिंचन्ति एष वाञ्छितार्थप्राप्तिरानंदः । एकनौ वैतालिकाः । सहर्षातिशयमुच्चैः । हे लोकाः पिवतम्रवः प्रसृतिभिः कल्या
 णवार्तामृतं जातः काकतिवीररुद्रनपते राज्याभिषेकोत्सवः । अघारभ्य कलिः कृतः कृतयुगो राजन्वती मेदिनी देवा पूर्याह वि
 भुजस्तदधुना पूयं कृतार्थी कृताः । अमृतो वैतालिकाः । आरुखे वरवीररुद्रनपते सिंहासनं शासितुं तस्य दितिपालमोलिव
 लभी स्वच्छंदमारोहति । लोकांतामधिरोहतो निरवधी कीर्तिप्रतापो हृद्यो हंति च विध्यमधरमद्युत्सर्धिनः प्रार्थिवाः । द
 क्षिणतो वैतालिकाः । गायंतीरनुमोदतां निजवधुः शेषः शिरः कं पने लक्ष्मीमद्यधि नोतु कच्छपपतिर्वक्षस्वलीदर्शनात् ।
 दिङ्गागाश्च करेणुकाश्च मपाकुर्वन्तु वृज्यपादोद्याकाकतिवीररुद्रनपते विश्वं भवं विभ्रति । उत्तरता वैतालिकाः प्रस्थे

भ्यः कुलभूतामपि हरिदंतावलीनामहाकुंभेभ्योपि फणाभतामधि एतेर्भ्रूरीरहस्रादपि। कूर्मेद्रस्यवकर्षणदपि जगदि
 ख्यातसारोन्नतोबाहौ संमतिवीररुद्रनपतेः प्राप्तामतिष्ठांमही। एष सर्वदुःखशमनात्मकः। मंत्रिः श्रेष्ठप्रभावः काकतीयान्वय
 स्यदिदानीं। प्रतापरुद्रस्य महाभिषेकपयः कणाये निपतंति राज्ञां। प्रणामनम्रेषु शिरः सुतेषां तैः कल्पिताः स्वस्वपदाभिषेकाः।
 काकतीयकुलोत्तंसराज्यलक्ष्मीसंदरशास्त्रगियमुत्तंसीयतामिति पटबंधमारचयं। तिसर्वसमोदातिशयं प्रियं नः। एष प्रह
 तकार्यस्थिरकरणात्कृतिः। मंत्रिः सर्वतोवलोक्य कस्कोन्नमोः। आनीयतां छत्रं चामरपुगलं च। प्रविश्य प्रधानप्रसीहारः। यदाज्ञा
 ययंति महामाया इति परिक्रम्यतामुपनयंति। प्रातर्वर्तिनो नरपनयोभ्येत्यसादरं गृहीत्वा पथाचितमाचरंति। पुरोः महर्षी निश
 यं श्रूयंते बहवो महानपतयः। किं तैरनादृक्कर्मैरीदृग्विभ्वजनी नशोर्यमहिमा जागर्तिकः क्षमातले। बाल्यक्रीडिते दिग्जय

शिव

स्त्रिभुवनक्षेमंकरप्रक्रियः किंकुर्वाणसमस्तभूपतिगणः श्रीवीररुद्रोपथा। एतदस्मिन्नातिशयिषु मुखेन प्रकृतकार्यानुमो
 दनाद्वापरां तदियानीखलु यत्काकतीपमपरज्यविजासचिद्व्येष्टायमावसुमतीविजहातितापं। छत्रेणातेन कृतं नक्षत्र
 रीग्रीरुद्रे मुक्तातपनविभवाः सुहृदो द्विषश्च। एषराज्यप्राप्तिहेतुभूतछत्रोपकरणरूपकार्यदर्शनात्पूर्वाभादः। मंत्रि-त
 दिनप्रमुपसृत्य नाथकाकतीपलक्ष्मीपते सनाथाः सर्वे प्रकृतयः। पुराजाने-त्वां दिदृक्षन्ते तत्तां प्रते महारूप्यनी प्रसा
 धयतु देवः। पुरो-आचारोपकावतीश्वराणां यन्महाभिषेकानंतरं प्रजानां योग्ये प्रपरीक्षणां रायदाज्ञापयति धर्मवि
 दशमुत्तिष्ठति काकतीपकुलहृद्वा ससंभ्रममुखैः। प्रकृतमुवीश्वरमोत्तिरन्त्रैः कुर्वन्तु नीराजनमंबुजाक्ष्णाः। प्रतापरुद्र
 स्रजगत्रदीपप्रतीपनीराजिते दिङ्मुखस्य। नृपतयः शिरसु श्रृंजलिबद्धाः अहोचरितार्थांसां प्रेतमास्माकीचक्षुष्मन्ता-

यदा खल्वीदं गनु भूपते. यतः। नीराजयं सं प्रपुसिर मरायः प्रदीप जालैश्च लमर्ति गंडं। चंद्रान नागोत्रपतिर जम्यस्तारागरो मे रमिव
 स्फुरद्भिः। सर्वे जयशब्दं कुर्वन्ति. मंत्रि. महाराज का कती ये श्वर सज्जी कृतसिंहासनं सर्वतः परिष्कृतमिदं महास्थानमं यं सनाथी कि
 यतां. प्रतीहारः ससंभ्रमं पुरो भूत्वा देव रतः शराजाः संगो रवरिक्क म्य महास्थान्या सिंहासनमारोहति. सर्वे प्रणामपथाक्रममुपदि
 शंति समयोचितं परिक्रम्य साभिमानं मूर्ध्नि भित्ति कान्कन कवचैः त्रय तया निर्दिशन्. कालिं गात्र निष्पीडकं कणापते दूरे भवो गेम्ब
 रप्रांते संभ्रममात्रवे दूशनकेः स्वोपाय नं प्रापया। पांडु मे भवसेवराक्षिति पते पश्चाद् दूवाधै ववः स्वामी का कतिवीर रूद्रप
 तिः सर्वान् क्रमाद्दीक्षते. नृपतपः। प्रणाम. यथाह मुपविशंति. पुरोः स्वस्तिका कक्षासित र्थविनीतानां नरेन्द्र त्वयि शासति। मध्य
 तीय कुलावती रीप सोवरा केतनापमहिम्ने. अथ सुप्रज साका कतीयान्वये न सनाथा निनीरापपि जगति. शासित र्थविनी

शिव

तानां नरेन्द्रस्य शासति प्रभुस्य तास्य लोकस्य चिरेणान्वर्थतां गता रा. सविनयं स्वयं भूदेवानु कूलानां भवदाशीर्वादानां फु
 लमिदं काकतीयं धुत्रं यद्वधतेः मं. राजन्मता परुद्रः सर्वेषां काकतीयानां भागधेयविभक्तयः। एवं भूतानि वर्तते यत्कुलाले
 बने भवान् पुरो न केवलं काकतीयानामेव पुराणपरिपाकः। अपितु सर्वासामपि मजानां प्रविश्य प्रतीहारः। देवसर्वाः प्रकृ
 तयो वर्या वृहान् पुरस्तुत्यमताहारमध्यासते मन्त्रिः शीघ्रं प्रविश्यंतां प्रती यदा जापयंत्यमात्मा इति निष्क्रम्यतामिः सह प्रवि
 शतिः वरीं वृहोः सहर्षं राजानमवलोक्य वरः प्रता परुद्रेयं वक्षरेषावसुंधरा। तयोर्द्यौः पिता देवः स्वयं भूः सट्टशः क्रमः। एत
 त्स्वयं भूदेवस्य संधातृत्वाद्भूतमातिरूपगृहणं सविनयमुपसृज्य स्वामिनि श्वंभरावत्सभमता परुद्रः सर्वांशः फलविक्र
 मे कवसतेः किं वा तवाशास्म हयदाविश्वे विभौ स्वयं भुवि शिवे नस्तत्त्वता माशिषः। किंचित्रं सविभुर्भवानपि समो गौरीभि

यो वल्लभा वाचं द्राक मिमांभुवुं कृतयशो रक्षो पुवं रक्षतां । मंत्रि स्वामिने ते स्वापं भुवाः सुधियः । राजा सादरं प्रणामति अन्ये सह
 र्षादरमग्नतः स्थि चामहाराजं काकतीश्वरं यस्तु होत्रमहतरस्य जगतां त्रासः स्वयं भूविभोः तत्तादृक् चरिता इतैर्महिमभिः स्वीयो
 द्वितीयो भवतु । देवो सौगगा पेश्वरः प्रतिकुलं स्तार प्रसादो न्युरवो न प्रसो कुलमं उलस्य महती पुद्मातुरा ज्येष्ठिपे । राजने ते गा
 गा पेश्वराः सरयः । राजा सादरं नमस्करोति अन्यपरे सप्रभ्रय प्रमोदं । स्वामिन् त्रिलिंगदेश परमेश्वर । ये देशस्त्रिभिरेष
 याति महती रव्यातिं त्रिलिंगारव्यया येषां काकतिराजकीति विभवैः केलासे शोलाः कृताः । ते देवाः प्रसरत्प्रतापमधुराः श्रीशै
 लका लेश्वरद्राक्षारामनिवासिनः प्रतिदिशं च ये यसे जागृतु । पुरो राजने कशिलानगरवासिनो महाहि जास्तरते राय
 योचितं वंदते । मित्रि साधीयानाशीवीदक्रम । यथोचितं सर्वानुपवेशयति पुरो सोल्लसं राजने कशिलानगरीवल्लभ साहस्रं

शिव

शर्वमेदं च महतीये देकुले विश्रुते ते जाते लघुनीगुतो विजयिनिश्रीका कतीयान्वये। भूपा लेषु भवत्प्रतापपशतोः प्रतीर्कं
 द्रमिषोः प्राप्त्वा नुग्रहम् जितेषु पुनरप्येतैलमेतैस्त्रिभिः। रा. सर्वा नृपशक्तिपुरो यथाहं सर्वानुपवेशयति प्रकृतम्। विज
 यती विजयतां प्रताप रुद्रमहाराजः। भूपाः संति चिराय संभृनुमहे मास्वकुलालं कृती रामो यमजगाम लोचनपथ्यते नैव स्वि
 त्नावयं। यद्यत्तां परवीर रुद्र नृपते तस्यावतारां तरुं वीक्ष्यैवं चरितार्थतां वसुमती मन्त्रावगाहामहे। मंत्रि। सा मिन्सां प्रतं यथा
 हं मर्हतामामनीयाः पौराणां श्रेयायः। रा. सानंदो दाया जागर्तु राजशब्दो यममैवाज्ञा कलैकम्। राज्ञो यमो गविभवः स
 र्वसाधारणो हि नः। सर्वे सममोदः सदृशो यमसादः काकतीयकुलतिबलकस्य भवतः। रा. प्रसीदतु भगवान् स्वयं भूदेनाथवर
 ति पुरोहिता वर्जितकनककल्पशमलितधारापुरः सरं सकलभोगसमग्रान् गन्तव्यान् सप्रश्रयादरसत्कारं विप्रसाहरोति। अन्ये

षामपिनगरवासिनायथाप्रधानं संभावनामाचरति न पतयः सामान्या नुरोधमु-
 च्यायमहार्घाणि गजतुरगरथाभरणावि-
 शेषाण्युपायनानि यथावकाशमुपनीय विरचितं जलपः स्वामिका कती यमहाराजनापस्वेत्पनुवाद एव भुवनत्राणौ कबहु-
 ब्रते सद्गुत्या इति सिद्धसाधनमिदं विश्वेकनाथे तपि। तहर्भेव सति गता स्मरति स्पष्टार्थमंदो हरेः कुक्षिस्था खिलविष्टरस्य सदृशं
 किं वात्र विज्ञाप्यते। सप्रसादममान्या नवलोकयति। मंघ्रि राजन्ने ते सोमार्कवंश्या नरपतयो महती महर्गा महर्ति तेन सेषु से-
 षु पदेषु प्रतिष्ठापनीयाः प्रस्थापनीयाश्चरा तथेति चोचितं नरपती संभाव्य प्रस्थानमादिशति राजानः सहर्षातिशयप्रसा-
 द्मका कती श्वरकृपावलोकनविवर्तितप्रणामं गलपादिगंत विहरणोद्यतपातदाज्ञया कृतसाहाय्यकानिष्क्रान्ताः प्रकृतचिर-
 मनुसर्तका कती श्वरपरिपालनपरिपाटी महाराजेनेति निष्क्रान्ताः। पुरोः सार्वभौमप्रत्यभिज्ञानं चिह्नमस्य पदाब्जयोः पिश्रु

शिव

नपं सुवीश्वरोपास्यतां पारंगीसुचपतः सचापकुलिशबुद्धाहलीनां भुवः नेत्रेशास्दपुंडरीकरुचिनीलीलावतारं हरेराख्या
तस्तदितीहसि हवचनं प्रत्यक्षमीक्षामहे ॥ रा. सविनयव्रीडं । किमसाध्यं स्वयं भूदेवस्यैताराणां भूदेवतानां भवतामनुग्रहस्य-
पुरोऽसानंदं महाराजकाकतीश्वकुलवासनावासितयाकुलवासनपापरं प्रसेदिवापरः सहस्रप्रसादप्रदानोन्मुखः स्वयं
भूनाथः किं ते भूयः मियमुपहरतुः एषा वाक्यार्थसमाप्तिरूपा संहृतिः ॥ रा. सप्रणामादरः काकतीपराज्यधुरापां प्रवहि-
तमेव स्वयं भूदेवेन तथापीदमस्तु । अथ शुभशंसनरूपा प्रशस्तिः ॥ भूरस्तु संपन्नसमग्रसख्या ॥ ॥ इति पंचमोऽंकः ॥
एवं सांगं नाटकं मुदा हृतं ॥ ॥ इति विद्यानायकतौ प्रतापरुद्राय शोभयता लंकारेनाटकप्रकराणां ॥ तृतीयं ॥ ॥
अथ सर्वेषां प्रबंधानां जीवितभूतस्मरस्य स्वरूपं निरूप्यते विभावानुभावसाविकव्यभिचारिसामग्रीसमुल्लसितः

नो

प्र० ता० ३०

२६

यीभावोरसः। तथैकंदशरूपके विभावेरनुभावैश्च सात्त्विकैर्व्यभिचारिभिः। आनीयमानः स्वादुत्तं स्वायीभावोरसः स्मृत इति भावस्य
 स्वायित्वं नाम सजातीयविजातीयरहिततया भावदनुभवमवस्थानं तथैकंदशरूपके ~~सजातीयविजातीयैरतिरसक~~
 तमूर्तिमान् भावद्वयसंवर्तमानः स्वायीभावउदाहृतः। अत्रैते स्वायिभावाः रतिर्हीनश्च शोकश्च क्रोधोऽसाहोभयंतथा। जुगु
 प्साविस्मयशमाः स्वायिभावाः प्रकीर्तिताः। मृगारहास्यकरुणारौद्रीरभयानकाः। बीभत्साद्भुतशान्ताश्चरसाः पूर्वैरुदाहृताः। अथ
 विभावः। विभावः कथ्यते तत्र सोऽसादनकारणं। आलंबनोद्दीपनात्मा सद्धिधापरिकीर्त्यते। रससंभवाधिकारणमालंबन
 विभावः। रसरत्नकारणमुद्दीपनविभावः। तथा चोक्तं मृगारहास्यकरुणारौद्रीरभयानकाः। तत्रैव तेष्वेष्टा तदलंकृतिः। तटस्थश्चेति वि
 शेयाः चतुर्धोद्दीपनक्रमाः। आलंबनगुणरूपयौवनादिरुदाहृतः। तत्रैव यौवनाद्भूतहावभावादिकामताः। नूपुरांगदहारा

शिव

४ स्तथा मरणा मेव च। वासश्चैव वितर्कश्च विज्ञेया ४
 ४ जडता तथा॥ गवो विषाद औत्सुक्यं निद्रापस्मार एव च। स्वप्नप्रबोधौ मर्षश्चाप्यवहित्यमथोग्रता। मतिर्व्योधिस्तथोन्माद ४
 दितदलंकरणं प्रतं। मलयानिलचंद्राद्यास्तद्व्यापरीकीर्तिता। अथानुभावः। कार्यभूतोनुभावः स्यात्कायादिः शरीरजः।
 परगतसुखदुःखभावनया विभावितांतः करणत्वं सत्त्वं ततो भवाः सात्विकाः। स्तंभः प्रत्यक्षपरो मां चैवेदो वैवर्ण्यवेपथुः। अश्रुवैस्वर्णमि
 त्थेयो सात्विकाः परिकीर्तिताः॥ अथ व्यभिचारिभावः। निर्वेदग्नानिशंकारव्यास्तथासुषुप्तमश्रमाः। आलस्यं चैव धैर्यं च चिंतामो
 हः स्मृतिर्धृतिः। व्रीडा च पलताहर्षावेगो व्यभिचारिणः। त्रयस्त्रिंशदमीभावारसस्य सहकारिणः। तथा चोक्तं काव्यप्रकाशे। कर
 णान्यथ कार्यणि सहकारीणि यानि चरत्यादेः स्थायि। लोकेतानि चेन्नाद्यकाव्ययोः। विभावाश्चानुभावाश्च कथं ते व्यभिचार
 णा इति। लोके कार्यकारणकसहकारिशब्दावाच्यानापिकानापककटाक्षभुजाक्षेपनिर्वेदादयः। काव्यनाट्योस्तु विभावा
 नुभावव्यभिचारिशब्दव्यपदेश्या भवन्ति। प्रंगारवीरोद्रादुतानां लोकोत्तरनायकाश्च यत्त्वेन परितो जातिशयः। अतएव प्रंगारस्य

भा स्नेहादिविषयत्वेनासत्वं तथा चोक्तं एकत्रैवानुरागश्चेत्तिर्पदे छगतोपि वा योषितो बहुसक्तिश्चेद्भसाभासस्त्रिधामतः
 व्यभिचारिभावानामुदयेन प्रशाम्यदवस्थवापरस्परविरुद्धैरसाश्रितयेर्भावयोः स्पर्धयासंबन्धेनान्योन्योपमर्दक
 तया बहूनां समावेशेन चातुर्विध्यं तथा चोक्तं दशरूपके भावस्पर्शातिरुद्धयः सधिः सवलतातयेति अथ यथाक्रमं स्या
 पिभावानां स्वरूपमुदाहरणं च तत्र संभोगविषये ह्यविशेषारतिः यथा मंगारैकरसस्मरोस्तु जगदानंदैकनिष्पंदभरि
 वसतिः दुस्तिष्ठतु विभ्रमैक जायगते पुष्पाकरः संतनोपि गुण प्रसादित दृशः किं ते रशेषान्नतो जातः काकतिवत्त्रभाममप
 तिः कामस्पकामोत्सवः विकृतिदर्शनादिजन्मो मनो विकारो हासः पथा विभ्रारान्किवरीधतां जनदृशः कृत्वा कुचौ ह
 त्रिमौ स्त्रीवेषान्निशिका कंतीं नगरे प्रहृन्नरूपान्नपान् दृष्ट्वा क्षौममया स्पवक्षसि कुचौ च कृष्णीवीर्यशहा हा कष

रिव

मिति त्यजंति विपत्तिं श्रेणीषु धर्ता विद्याः ३४ जनवियोगादिरात्मनि दुःखातिभूमिः शोकः । यथा धातुर्निष्करोति सिंशिक्ष
 यसि किं वनां शरीरस्थितिं तादृश्विभवा गृहाः कुनुगता स्नानं मरुः कल्पितः । हानायाः पतिताः मतापन पतिक्रोधाविषीति द्वि
 रा पद्योषागांतदनुपमभ्रुभिरहो जातं स्तनं मारवां शत्रुकृतापकारैर्मनः प्रज्वलनं क्रोधः । यथा रेरेसेवरा कस्तवापम
 निदं पूर्वोद्यगर्वो महानुत्तीर्णा कितयेन गौतमनदी प्राप्ता सिमत्यो मुखं एषा का कतिवीर रुद्र इति किं नाभ्रा विसमा
 क्षरी प्रक्षुभ्यत्युति पक्ष पार्थिव महाभूतग्रहोच्चाटनी ॥ लोकोत्तरेषु कार्येषु स्त्रेयान् प्रयत्न उक्ताहः । यथा द्रुष्टेष्ट
 द्विषु संभ्रमात्तिभुवनगासेषु पातवतः संनद्धेषु पर्वतेषु परितो गंडो पतान्वर्षितुं । शक्ता एव वयं विनारणा विधि सुद्र
 क्षमा भज्जयेनः श्लाघा कियतीतिका कतिविभोर्गर्जति सैन्ये मदाः । रोद्रसंदर्शनादिभिरनर्थकं नमपं यथा दूरदा

३०
 १ विष्णुप्रसूतमहत्सोवीररुद्रस्य जैत्रप्रस्थानारंभभेरीनिनदमरिनुपाः पूर्योक्तो ज्वरात्तोः॥ आरुह्याहीनिशंते गहनमतिमहत्कंठकाक १
 यकेशान्त्रायध्वमुंचतेतिप्रतिनृपतिधियापादयान्प्रार्थयते॥२

करोम्येयोदिः अर्थानंदोपसंदर्शनादिभिर्गर्हणाजुगुप्सा यथा विषदुःखिकपकेमहतिनिपतितोद्यु नमातंगदेहश्रेणील
 द्यमचाराः मवहदुरुवसारक्तमज्जाप्रवहाः॥ राशीभूतास्त्रिकूटस्थपुटितविकटानिः सरदिस्रगंधाः कुर्वन्त्योषधनोर्जोभयमवनिभ
 तावीरुद्रेरासृष्टाः॥ अपूर्वार्थसंदर्शनाच्चित्रविस्तारोविस्मयः॥ यथाः श्रोत्रसंप्रहृदिपादिः रामोवैराग्यादिना निर्विकारवि
 न्तत्वं यथाः किंलब्धं चतुराननेन महतीमायुः प्रथांगद्युतालब्धुसंपदमप्यनन्यसुलभासिंद्रेणाकिंवाकृतोऽस्यास्ता
 तरुपल्लवाः सुकृतिनोनेजानतेबाह्यमप्येद्योपद्रुमंधनाथतिलके दिशंभरांविभ्रति॥ ॥ अथप्रंगारस्पांलव
 मविभावोयथाः उरोमात्रोत्तेधं दयिविजासैरपिन वैर्मगाध्यास्तारुण्यं त्रिभुवनमिदं व्याकुलयति॥ स्तनाभोगाया
 तंपदिकिलभवेत्काखलुकथाभवित्रीकिंचान्यद्विजितमखिलं पुष्पधनुषा॥ अनुभावोयथाः स्मरस्मानंदस्मितमधुर

शिव

२ लावण्यैकस्वनिविधातुरचनाशिपिप्रतिज्ञावधिः शृंगारप्रतिभूविलासविपरिः कंदर्पघंटापथः॥ नारीरामधिदेवताचतरुणीसेयं किमन्यैगुरौरन्यामन्मथ
 मन्मथः प्रियतमः श्रीवीररुद्रो नृपः॥ नकुहीयन्विभावोयथा॥ Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

४ यथा अजिअमअणरुं वसा ४ जितमदनरूप सारः सखिएषु वीररुद्रनृपचंद्रः ॥४

काकतिपुरस्त्रियः पश्यंतो नरेन्द्रकंदर्पं ॥ मदनशरोत्कीर्णोऽवस्थितानिश्चलांगयः ॥३॥ यंदृष्ट्वा निमज्जति मूर्छायामिंद्रयग्रामः ॥४

सोभाय सुभगान्मना ग्रीडा जातु त्राणपरतकल्लोलभरितान् कृतानेकस्त्रं धामनासिजसहस्राणि सृजतः कटाक्षान्वा
माक्षीकिरतिपरितोरुद्रनृतिं ॥ अथ सात्विकानां स्वरूपमुदाहराणं च ॥ स्तम्भः स्यात् ॥ त्रिध्विपांगत्वरंगभीत्यादिसंभवः
पथा कौश्ल इपुरं तिआओपेछं ताओराणेंदकंद पं ॥ मज्जरासरो ॥ किंसा ॥ विआ ॥ तिआ ॥ पओराणि

ध चलेगीओ ॥ प्रलपः सुखदुःखाद्यैर्बाहुमिंद्रियमर्धन ॥ रोसहिरसो वीररुद्राणि वच्चंदो जंदिं ॥ ६ ॥ राणि मंजुमुंछाएदि पिरम
दिञ्जं गामो ॥ सुखदुःखातिशयजारो मां चोरो मविक्रिया ॥ रागरोषभयादिभ्यो वेपथुर्गात्रिकपनो ॥ दृष्ट्वा रुद्राहराणं ॥ इन्द्रा
तिंगराणि भरकंपावहुआविओअतिं रांगी ॥ उंगिरइअंतरं तिअमअरासरेपुलपै ॥ मेरावपुर्जलो ॥ ह्रमः स्वेदोरति धं
धर्मदिसंभवः ॥ यथा ॥ अरावती प्रियसंदेशं प्रेषतः काकतीशितुः ॥ स्मरराज्याभिषिक्तेव स्त्रिं त्रांगी वामलोचना ॥ विषाद
३ दयितालिंगननिर्भरकंपावधूवियोगजीर्णगी ॥ उदिरंत्यंतरस्थितमदनशरान्पुलकच्छदना ॥३

३१
रोषर
मंखा

नरनाथचंद्रधवलान्तवगुराणनसाधुसंस्मरंत्याः॥ अंगानिपांडुराणि इहानीजातानिष्पन्नामायाः॥१॥
 मदरोषादेवर्गायत्वंविवर्तिता। यथाशा रणाहचंदधवलनेतुसगुरोसाहसंमंति एअंगारुपंडुराणिरिजिआइसामाह। हो
 अश्रुनेत्रोद्वंवारिदुःखश्रेष्ठप्रहर्षजं। यथा। वीरहद्वन्द्वपाद्रीतं पांडुमंजपयोनिधो। अन्वेष्टुमिवनद्योषिदश्रुधारापगायते॥
 मतंगदहदभाषिहंवेस्यंमदरादिजं। यथा। विअरांमिपिराणसमं रवांमंवरंमरांतीर। पकोगुराह्यरां गोअयंडुहमणिआ
 आरां॥ ॥अथव्यभिचारिणांनिर्वेदादीनां ससहपमुदाहरां च दुःखेष्टतित्वबोधादेनिर्वेदोनिष्फलत्वधीः। तत्रचिंताश्रु
 निश्वासविवरोपीष्टुमोदीनताः संभवन्ति च। यथा। सहिकं परेण किञ्चिकि कधुरीमलज्जं छटा। गुरासितिरंजसंतुरहि
 आरोहिषआवहं दंष्ट्रै। अथग्लानिः। ग्लानिर्बलमपचयोवैवर्ग्यातिकारता। यथा। ते कंवहरमहि तंधमरइमुओप
 आवहं दुस्मानंहि अयेराधरतीससि हि आर्द्रद्वलंगलि। अथशंका। अनिष्टाभ्यंगमोत्प्रेक्षाशंकारोषादिकारता। यथा। रामराइ
 सखिकपूरेणकृतं किंकसूर्योमलयजंतिष्ठतु॥ गुराणिशिरं यशःसुरभिमानयप्रतापरद्वं च॥३॥
 त्रैलोक्यं वहतिमहीतांधरतिभुजः प्रतापरद्वस्य॥ तं हृदयेन धरंति साहसिकीदुर्वलांग्यस्मि॥२॥

शिवश्लो

अभिजातागुरोः रूपे च मम किं महि अधिकाय तां प्रतापर द्रोव दुमन्य ते भाग धेयंत त ॥२॥
 मसात्य संगतार्थं हसत्यमं चरागभरिता सि। प्रिय चिंता मदिरया परवशा पत्य तः श्यामांगी ॥३॥

ह
 स्
 स्म ति मरहि अत्र पंवरपरिष्योपि सं सं क्त्वे किं पडे ओहि जगारां संविमि रोहिपुल एहि। अथास्त्वा वरो कर्षा म
 हि सुत्तम सुत्तम पदरि कीर्तिता यथा। ओहि जाती ए गुरो हि रूपेण अम ऊ किं मही अहि अ जंतप आ वरंधोरु के वहु मं
 रा इभाजसो अंतं। अथ दमः। मदिरा दिह तो मोह र्षयति करो देमः। मेरा इ अत्र सं ग अंधं तैर अमंदं अरा अभिरि ओहि पि अ ह
 चिंता मरगा परस्व सा ओपंत सा मंगी। अथ भ्रमः। भ्रमः वे दो धर त्या देर्जातः स्वे दाति भूमि कृत। यथा। आ गं च रं वे अपि एकी
 सक रें ती ग अग अग आसा। न मसि से द ज ले धि सुंदरि तुलि अंग रा आसि। अथाल स्यं मंदो यम स्व मा ल स्यं कर्त मे पु प्रकी र्त्ते।
 आस्ता म्ग ध्या ग ह क्त मवार्ता स्वा गो प चारे ध पि मंद पत्तः। कर्त व्यम ते द पित स्य पत्त्या त्र नं वला क्कार पति स्मर स्तत। अथ दै
 मं। सत्त्व त्या गा द नो ह्मं दै मं कार्षण संभवं। यथा। आरोगे दुं रा र रा हं ग ओखु स हि आ ज रोगे विलंबे दि मं मह ए मा मि चंद सि रव अ

चिररहिदीसिति। अथ चित्ताः रयानमि गमाह्या नं चित्तमानसश्रुत्यकृत्। यथा। सः। सि। हि। अं। वि। गु। रू। अ। रां। रा। वे। ख। इ। पु। छि। आ।
 वि। रा। त। व। र। ए। सा। वि। मे। ग। र। ग। रं। हि। अ। अं। स। पि। आ। य। वं। धं। स्या। अथ मोहः। मोहस्तु मर्द्यं नं भीतिदुःखावेशानुचितने। यथा। कथ
 म। पि। ग। म। पि। त्वा। वा। सरं। दी। र्द्यं। दी। र्द्यं। वि। र। चित्तनव। वे। षा। मे। ष। पि। त्वा। य। दू। तीः। चिरयति हृदये शोभां शोभिश्चंद्रपादैरभिहतसकलां गा
 मूर्च्छिता कोमलां गी। अथ स्मृतिः। पूर्वानुभूतविषयं ज्ञानं स्मृतिरुदाहृता। यथा। प्रतापरुद्रस्य भुजे वसंत्याक्षो रापातपः। कीदृश
 मर्जितं स्यात्। स्पष्टं सकृद्येन मदीयमंगमामोति विद्यस्सुखवज्रलेपे। अथ धृतिः। धृतिश्चित्तस्य ने स्पष्टं ज्ञानाभीष्टागमादिभिः
 यथा। वीररुद्र उच्यते। हृदयतद्वत्तमे त्रिभुवनैकधुरीणो। साधुसाधुकृतकृत्यमसिद्धं मम से जगदशेषप्रसारं। अथ व्रीडा।
 चेतःसंकोचनं व्रीडाप्रदरागस्तवादिभिः। यथा। तथा समा लोक नको तु कानां मनोरथैरंध्रपुरंगता तां विलोकिते रुद्र उच्यते।

शिव

वंतिवर्षस्तपश्मासि। विलोचनानि। अथचपलता। चापलं च न वस्त्रपरागद्वेषादिसंभवं। यथा। दृष्ट्वा रुद्रनरं दूतं रत्न
 तगरक्षी विलोसमदुहासा। कलयति मौक्तिकहारं स्पृशति च करौ न्यलंबात्। अथ हर्षः। प्रसन्निरुत्सवादिभ्यां हर्षस्वेदादिका
 स्पृष्टव्यम्। यथा। यत्पूर्वं सरसीषु यद्गमुकुलया जानतः संचितं वक्षो ज्योषु वयोस्तदद्य कलितं जातौ कृतार्थौ पुत्रौ। दत्ताका कतिव
 ह्मेन भवतोरेषास्ववक्षस्तुलीकस्तुरीदिगुणी भवत्यरिमत्ना कल्हारमालायतः। अथावेगः। इष्टानिष्ठागमाज्जातश्चावेग
 श्चिन्नसंभ्रमः। यथा। निःसाराधुनिमा कलप्य सहसाहेला विहारोद्यतं द्रुपुं का कतिवीर रुद्रन पतिं प्रत्यग्नकोत्त हलाः। अर्धा
 लंबितमंडनाः प्रतिपदं व्यत्यस्तभूषाजवादारोहं तिसुवर्णसौधवलभीष्टं गोशिरोरंगमाः। अथ जडता। जादुमप्रतिपत्तिः स्या
 दिष्टानिष्ठागमोद्भवा यथा। समायाते नाथे प्रमहसि गृहान् रुद्रन पतौ वपुः सौंदर्यश्री विजितमदनोदारपशसि। वधूरंतस्तो

पच्यतिकरवशा न्नोपचरितुं पुरस्तादानीनी न च लतितथा नो विरमति ॥ अथ गर्वः अथ अधिकरणा यत्प्रोक्तार्थो गर्वो बलादिजः य
 था को वा शास्त्रग्रहण सम्यो मादशमी दशानां कीदृशैरप्रतिधरणि भस्वेदकीटेष्टमधु इत्यादौ प्रप्रतिभयभुजादौ पटुवीर्य
 वीः संक्रीडंते रणभुवि भटाः काकंती दूस्पजेतुः ॥ अथ विषादः विषादश्चेतसो भंग उपायाभावचिंतनैः ॥ यथा पेसे मृमरांते मुहा
 ते मं मोभाराव लहे जगं मंडरि अत्र गोग छत्रममरागो स हि किं पुकादवं अथौत्सुक्यं कालाक्षमत्वमौत्सुक्यं मनस्तापसरा
 दि कृता यथा अंध उरभामिणि जरा अं माइ पसा हि जरा तु वरं तो रुंदगारं दागमरो विलंबि अं सहर किं धेरा ॥ अथ निद्राः नि
 द्रा चिन्तनिमीलने ॥ यथा सिविरा अदि कंटर अं वहु आ अलिं गि डें कुदं जो आ उवहर दर मि लि अ छि ग अरां मि करे पसारे ॥
 अथा पस्माराः अविजो मोह दुःखाद्यैरपस्मारा गता पकृता यथा दृष्ट्वा स्वप्ने कुपितवदनं काकती पक्षि ती शं हा हारक्षे व्यसकल

शिव

गिरः संभ्रमो ह्यनभाजः। धावन्तं तर्जणमु विलुठं स्या कयात्मवंधनारादुतान विरिपुगणाव्यस्तनामग्नहेरा। अथ सुसं-
 सुसंनिद्रासमुद्रैः। किञ्चैकरक्षाजुषिकाकतोद्रे निष्प्रिततां प्राप्नुवतो मुनेः। तत्कीर्तिचंद्रातपवर्धितो विदुग्धां बुधिनै-
 वमिनन्ति निद्रां। अथ विबोधः। विभेदश्चेतनावापि जंभाक्षिपरिमार्गकृत। यथा। प्रतापरुद्रैः पमोलिरत्ने विश्वं भरां २
 क्षतिशिखितारौ। विज्रभमाणाः परितः प्रजानां भाग्यं प्रियस्तद्वरा मुनिप्रवृत्ति। अथामर्षः। अमर्षः सापराधेषु चेतः प्रज्व-
 लनं मतं। यथा। अरे भवाश्चापेन मय तरि रं स्पु - - - प्रवृत्तास्वस्त्रीणां महमहमिकावीरवरणो। चरन्ते नः खड्गः परदल-
 नकेल्यामि सिभटारणा मे गजं तिमकटितरुषो रुद्रनपते। दृष्टेयराधे चंडसमुग्रता तर्जनादि कृत। यथा। प्रियमाती यमानिन्या
 विरहार्तिनिवार्यतां। पदेतस्याः कटाक्षोल्कापातैरिंदो मपीकृता। अथमतिः। तत्त्वमार्गानुसंधानादर्थनिर्धारणं प्रति। यथा। को

संस-ओमहि-अलेच-दो-दाव-वीर-रू-दगा-रगा-हो। ज-सकर-पसा-दो-अंग-इमि-अंकर-अरां-ति। अथ-व्याधिः। मन-स्ता-पा-घमि-भवा
 ज्ज्वरा-दि-व्याधि-रिष्यते। यथा। प्रता-परु-द्रस्य-दि-शं। जि-जी-घोः। प्रत्य-र्थि-नारी-जन-संग-जन्मा। स्मर-ज्वरो-ष्म-हिम-वत्-प्रदेशान्
 स्मर्त-व्य-नी-हार-क-थान-करो-ति। अथो-न्मा-दा-उन्मा-दस्तु-ल्य-वृत्ति-त्वं-चेतना-चेतने-द्यपि। यथा। प्रता-परु-द्रस्य-ज-प-प्र-पा-रा-भेरी
 ध-नो-म-र्छ-ति-दि-दु-खेषु। आ-सा-कु-ला-भ्रां-ति-मु-पे-स-दृष्टा-न-स्याः। कु-सु-म-प्रार-शि-ल्यं-वि-ज-यते-अथ-विभ्र-मः। विभ्र-म-स्त्वर-पा-काले
 ए-छं-ति-मार्गे-रि-पु-र्ण-मि-पा-लाः। अथ-मर-णं-मर-णं-मर-णार्थ-स्तु-म-य-त-परि-की-र्तितः। यथा-पि-अ-विर-हं-अ-स-हं-ती-व-ह-आ-रा-जी
 वि-अं-उ-वे-सं-ती। से-वा-दि-जो-हं-दा-हि-रा-प-द-रा-स-त-प्यु-स-म-पे-दि। सा-क्ष्मा-न्म-र-ण-स्या-मंग-ल-त्वा-नो-दा-हर-ण-मु-चितं। अथ-त्रा-
 सः। आ-क-स्मि-क-भ-या-हि-त-क्षो-भ-स्त-ना-सः-प्र-की-र्तिते। यथा-परा-अ-कु-वि-आ-वि-चि-रे-ण-वि-व-ह-आ-सो-ऊ-रा-घ-रा-घ-रा-ह-रा-गि-अं-दि-हं

शिव

३-अं सरहवलि-आ-आलिङ्ग इवेव हराङ्गी। अथ वितर्कः। संदेहात्कल्पनानां संवितर्कः परिकीर्त्यते। यथा। गुरोस्तत्रासक्तं मम हृद
 यमन्यत्र गतिं तं सखीमिर्न बोधिनिपतिरसौ दुर्लभरति। उपायः को वास्यात्तदभिगमने मुह्यति मनः। कियान् कोपं कीदृक्कि
 यदवधिरंतर्क्यतिकरः। तत्र सा चिकानां व्यभिचारिणां चानेकरससाधारणत्वान्न विशेषमपेक्ष्यादाहरणं कृतं। तथा हि। अगारे
 सर्वेषामनुप्रवेशः संभवति। हास्ये ग्लानिश्च मच्चपलत्वहर्षावहित्छानां संभवः। करुणो मद्धति व्रीडाहर्षगर्वोत्सव्योग्न
 ताभिर्विनाश्रये संभवति। रोद्रे ग्लानिशं कालस्यैवेत्य चिंता व्रीडावैगजडता विषादसुप्तनिद्रापस्मारावहित्छाया ध्युन्मा
 दवासान संभवति। वीरौ द्रान्निर्वेदमधिकः। भयानके। अस्त्रयामद्धति व्रीडाहर्षगर्वनिद्रासुप्तावहित्छाग्नतामतिभिर
 न्यसंभवति। धीमते अदुते च चिंता त्रासादयो यथा संभवन्त्यहो। शोते निर्वेदधृती संभवतः। अथ अगारवेष्टा निरूप्यते।

भावो हावश्च हेला च माधुर्यं धैर्यमित्यपि। लीला विलासौ विद्वत्तिर्विभ्रमः किलिकिं चित्तं। मोदामितकुट्टमितं विबोकोललितं त
 था। कुत्तहलचचकिं विहतं हास इत्यपि। एवं गंगारवेष्टाः स्फुरन् दशविधामताः॥ "तत्रासास्वरूपमुदाहरणं च। रसाभि
 तानये। गप्यं भाव इत्यभिधीयते। यथा। रुदरारंद। सगुणो वा लज्जतः। निविः सः वारः जेडरपुलउः। जुवरजरगो जोः वरो
 गादु। ईषद्वि विकारः स्याद्भावो हावः प्रकीर्तितः। यथा। शुभ्रै वेषपुलकितं रंसादि। अथ हेला। सुमेकविज्रियो भावो हेलेति प
 रिकीर्त्यते। यथा। माहो दुकसविपुलं तीतं मुधे कुरासिवल्लहं हि अर। घोसिः जइतुहभावो सः वंगीरोहिपुलरहिं। अथ मा
 धुर्यं। अमृषरो पिरम्यं च माधुर्यमितिकथ्यते। जितनै लोकावावण्यप्रकृत्या हरिरोक्षणा। किंतु मृषयितु धत्ते मृषणा नी शिव
 तिमैमतिः अथ धैर्यं। शीलाद्यलंघनं नाम धैर्यमित्यभिधीयते। यथा। कुलवदुः शरणं जुः जइमं जात्रा लवणं रासु विसमेवि।

रुद्रगारेदेगुगाउगाहिअअहराकिपाकादवांअथलीलाप्रियानुकरांलीलावामिर्गत्वाचवेष्टितैः।यथापेच्छहसति
 ओएसालघीरपत्रावरुदसाचरिअरअणुकुगांतीरणीखुपइवअजाआअथविष्टितिः।विष्टिन्निरतिरम्यचंसख्यै
 रपि।विभूषणैः।यथा।कसकइणकेरावअकाअइपुरथीरांसुदेरसाधारणभूसाएवितसहिदेनोकरमणिजअथ
 विलासताकालिकोविलासस्याहिलासोदयितेश्वरो।यथा।सहेनपश्यंस्याःप्रकृतिसुभगरुद्रनपतितदात्वप्रमुद्य
 द्विविधललितारोपमधुर।रसप्रादुर्भावाद्युगपदुदयसात्विकमहाकिमप्यभोजाक्ष्याःकुसुमशरशिल्यंविजयते।अथ
 विभ्रमः।विभ्रमस्त्वस्याकालेभूषास्थानदिवर्षयाः।यथा।सोअरासहिमुहादोदिअसोविराएतिसंभूमेरावह।अथेसु
 सोअराइंचलरोसुकुगाइवलआइ।अथकिलिकिंचितं।रोषाश्रुहर्षभीत्यादिसंकरःकिलिकिंचितं।गह्मतेरागराह

हो विजगामि पउंचलं मिले छीर। वेवदत रा विरा। चद्रमु उडी विश्वगंग आवाओ। अथ मो द्या पितं। मो द्या पितं स्यादि एस्य कथा
 दो भाव सूचने। यथा। महारादरु दवद च रिदा बहु आ ए रां सुरां तीर। तपु गो वरो रा पड आ जह भावो रा तह सुरा रा हिं। अथ कु
 दृमिते। संमर्दे पि सुधा धि क्य रतौ कु दृमिते मतं। यथा। निर्मर्याद मनो भवो तस व कथा विसंभ करो जे पेरं गे विस्मित मान
 सां प्रिय सरवी मा लो क्य जात त्रपा। वैषा न्य निज मा त्स वल्लभ कृतां रा गांधतां जानती सद्यो नम्र मुखे दुवद न शो रा गि लिखंती
 स्थिता। अथ वि श्लोकः। माना त्प्रिय कथा ला पे दि वे को ना दर क्रिया। यथा। लक्ष्मीः स म्र निर्भरं विहरतां ह्यो स न द्वये पत्र लि
 खं लिखंती सखी वधुः पश्यति सा भिमानां अथ हा सः। आ कस्मि कं तु ह सितं यौवना दि विकार जं। यथा। जह २ ह स इ मि अ छी जे शिव
 वरा लखी र सि। विद मधुर रं। तह २ कु सु मे सु सरा विश्व सति पि अ सं हा आ म। अथ मं गी भुजा ले व न क्री जं नैव ज

हातु किंच सततं वाणी मुखे खेलेतु । ज्ञातं रुद्र नरेश्वरस्य बहुभिर्विज्ञातपूर्वैः । प्रिय आहारेः कृतमेव दत्तिमदनश्चापापसंनह्यतु ।
 अथ ललितं । सुकुमारं गविन्या लोला लितं परिकीर्तितं । यथा । पद न्यासक्रीडारणितमणिमंजीरशनसहेल व्यावला
 करवलपनिक्वाणसुभगं । स्मितज्योत्स्नावीचीतरलवचनं रुद्र नृपतेः पुरंध्रीणा मामीद नुरभससेवा विलसितं । अथ कुलहलं ।
 कुतह नंरस्य दृष्टौ चापलपरिकीर्तितं । यथा । वीर रुद्रमधिहूठ सिंधुरं द्रुमध्रनगरे पुरंध्रपः । कुर्वते रचितसंभ्रम त्वरास्तु
 गमद्गशिखराविरोहतां । अथ च किमं च कितं भयसंभ्रमः । यथा । अविज्ञाता ज्ञातं सुमकथितमान्यापि हसितं हठादु
 त्पश्यन्त्याश्च कितच कितो दंचितदृशः । विद्यासानुदेनानुदितमदनान्वीक्ष्य सुतनोस्तथैव न त्येतं पुनरवतिपातः स ह
 यति । अथ विहृतं विहृतं प्राप्तकालस्य वाक्पस्याकथनं हि यथा । यथा । प्रताप रुद्रस्य भुजांतरस्था कन्हारमाला मनुनी

स्पृशेति। तनद्वयेपत्रलिखंती सरंवी वक्षःपश्यति स्नामिमानं। अथ हासः। आकस्मिकं तु हसितं यौवनादिविकारजं। यथा-
 जह२ हस३। मिश्रः स्त्रीजो वराजः रवी एमिः। खिदमधुरं। तह२ कुसुमे सुसराविश्रुतिपि असाहा आमा। अथ ग्रंथं गारं स्थां कु-
 रित्तपपल्लवितत्वफलितत्तुहेतवो दादशा वस्था निरूप्यते। चक्षुः प्रीतिर्मनः संगः संकथोऽप्रलापिता। जाजरः काश्रपमर-
 नि। निज्जाग्यागोऽसंज्वरः। ७ आदो मर्छं न चैव मरणां चरमं विदुः। अवस्था दादशमताः कामशास्त्रानुसारतः। वेचिदशा-
 वस्था इति कथयंति। आसां स्वरूपमुदाहरणं वा। आदश दर्शनं च क्षुः प्रीतिरित्यभिधीयते। यथा। ए सो ह दशिः श्रो-श्रो-रा-
 श्रणां श्रोतः किं श्रोमवो संजा-श्रो। मश्रः शोविमुः मिमंतो चंदो वविमुः कलछरोगो परिपुः शो। मनः संगः प्रियतमे निमं-
 चित्रस्याविभ्रमः। यथा। सहि श्रोमहमरां विलगं रूदरा रे दः प्रिकीस्व कवि श्रो श्रो। तेरा श्रहं पिदिमुः काहला श्रो नुत्तिस्

शिव

काव. था। संक. योनाथविषयमनोरथ उदाहृतः। यथा। दूरहसि अख. गि. अ. सि. गेह. सि. दा. इरा. अ. व. रि. अ. र.। रु. द. सि. व. अ.
 कि. उ. का. इ. आ. प. मं. मि. शि. व. उं. ति.। अ. थ. प. ला. प.। प्र. ला. प.। मि. य. स. शि. व. गु. रा. ला. प. उ. दा. ह. त.। यथा। त. ह. सि. उ. रा. त. ह. म.
 ह. रो. ते. ह. सु. ह. वो. त. ह. सो. म. स. बो. बो.। ए. को. रु. द. सि. वो. ची. अ. र. मो. ठि. पो. ठ. महि. ला. रां.। अ. थ. जा. गर.। जा. गर. स्तु. वि. नि. दू. च. ग.
 मि. अ.। कि. ह. वि. दि. रां. चं. दा. अ. व. दू. स. हा. सि. सा. दी. क्षा.। म. अ. रा. गो. वि. पु. खि. अ. स. रो. सि. दा. सि. वि. रा. गो. इ. रा. गो. वे. इ.। का. श. र्प. मं. ग.
 स्म. ता. न. वं.। चं. दा. स्म. क. थ. मं. गु. ली. प. क. मि. दं. के. पू. रि. तं. ते. स. रि. वि. प्रे. म्णां. प्रे. प. ति. वै. भ. वै. स. ख. लु. को. भू. मे. सि. प. त्नी. य. त्। जा. तं. मा. नि.
 नि. का. क. ती. य. न. प. तो. स. त्का. सि. लि. स. सं. शु. भे. श्या. मां. गां. स. ख. लु. हि. रां. र. म. य. ते. तां. त्वां. व. शौ. ल. ता. मी.। अ. थ. आ. रि. ति.। अ. न्य. त्रा. प्री.
 ति. र. रि. ति.। यथा। दू. से. इ. चं. द. सि. ठि. सिं. द. इ. म. न. अ. रा. लि. न. स. मा. हं. यं.। ऊ. स. व. प. रं. मु. ही. सा. सु. ह. न. नु. मे. किं. प. मं. तं. सि. वी. जा. न्या. गो. थ. स.

ज्वरः। लंघि अमहिना समजंत ह भशि अंम अरा दु विरणी दा ए। जह सो अरा गुह अरा गो ओ सर र विल जि ओ दूरं
 अथ ज्वरः। ना पा धि क्यं ज्वरो मतः। मोह सिसिरो व आर व ह आ विर जि रे रा गुह अरा गो। रु द रा रे सर कं खर स ह दंतु ह दं
 स रा म अजं। उन्माद मर रा योः प्रागे वो दा हर रां दर्शितं। अर्छी च म्यं तरे वृत्ति बी हों द्विप निमी लनात्। यथा। चितं ती
 ए रा रें दं दं हं हि अ अ। ह अं म अः छी ए। कर रा र व हिरा रं वि यु क्त यो रिति अं गार ति ल के क थितं। संभोग स्य पर स्परा
 व लो क म सं भाष रा लिंग न च व ना घ ने क व्या पार प्र पत्वे ना मे सा दे क वि ध त्वे न ग रा ना कृ ता। वै यथा। रहः प्र मा
 स ने ह द य द यि ते रु द न प तो नि ह ता मा ना ज वि र ल म पि ल ज्जा विल सितं। कि म य ते गो ष्यं ब हि र व हि र नं द म स
 राः स्म रा वेशः को पि प्रि प स रि व न ये सौ क य ति मा। वि प्र लं भः पु म र मि मा षे र्णा वि र ह प्र वा स हे तु क से न च तु र्दि धः। अ

शिव

भिलाषो नाम संभोगानुसंगः ॥ यथा - अन्त्यो न्यभाषणमनंगविलासगोष्ठीशय्याचसार्धमपदानिमनोरथामां ॥
 प्रेमानुबहमुदपहहलानुसंगं लभ्येत रुद्रपतेरवलोकितं वा - नायकस्यान्यासक्ति भवाचित्तविक्रियर्ष्या ॥ तयोर्विप्र
 लंभो यथा - लक्ष्मीरस्य विलोचनाञ्च वसेति - सैष्यते दालोकनेव - स्थापितरस्वती न सहते सा कंठया भाषणां ॥
 लीलाकर्षणविप्रकृत्तयि महीबाहुस्थिता का कतिश्चोराणि दृष्टेन हि कैतवानि सुभजे मानेन किं ता मयि विरहो
 नाम लब्धसंयोगो नोपेक्ष्यः केन चित्रकारेण पुनः समागमकात्नातिक्षेपः ॥ यथा - अंगेषु जीर्णेषु विभूष
 णानामन्यासमार्गे विमुहर्तुं शोभी ॥ सख्यस्तदास्तां पवैरि कर्मरीतिरानीयतां रुद्रपः किं मत्तु ॥ यन्नो देशांत
 रहति संप्रवासः तेन विप्रलंभो यथा - सेव्यो स्तु रुद्रपतिर्निखिलैर्न पातैरतुस्तैवेषु सुलभानि हि वल्लभानः ॥

इत्थं कलिंगमुह्यं विरहातिपातादंगानि पातितनुतां दिवसायुगंति। रसाभासो यथा। प्रासादगर्भवलभीषुकपोतपाः। व्यापा
 रावतीरमराचुंबितचंचुकोटि। आविर्भवत्सुरतकूणि तरुंकंठीमालो व्यका कति। विभुः स्मितमातनोति। भावोदयो यथा।
 मुग्धेस्तव वर्तत हृदि मनोजन्मैव नामः शयेत स्यात्। तस्य किमत्र कार्यमपरं किं जन्म सद्यादरुकोऽस्त्यति बिंब एव निपुणे
 जानामिका माधिकः प्रेयानुद्वयस्तवेति कथितानन्ना ननाभूदधुः। अत्र लज्जाया उदयः। भावशमो यथा। तस्मीत्वं पुरु
 षो नमस्तव रतिः श्रीवीरहृद्रो न्यस्य मं बुज विष्णुस्य सहशो योगस्त्रिरात्मभक्तः। तस्मात्कृत्रिममप्यसंप्रतमिदं वा वैमन
 स्पं प्रमाणात्प्राप्तीं प्रसातां विजो व्यविदसद्वाक्त्रां बुजामानिनी। अत्र कोपस्य प्रशमः। भावसंधिर्यथा। प्रतापहृदस्य दिगंतजैत्रयात्रा
 प्रभतैः पटहप्रगादैः। प्रियानुतापैश्च तदा भरा नोरोमां च वमी हतमं प्रमासीत्। अत्र वीरसंगारकृतयोर्हर्षयोः संधिः। भावशबल

शिव

तापथा । त्रिदंतघकुलस्त्रिपः प्रियनमो लभ्यः सुखं केन वा भाषे नानुमतं न किं गुरु जनैः का वा सरवी प्रेष्यते । किं लोक
 स्पभवेत्प्रसिद्धमविरात्स्वच्छंदमंकंकदारोक्ष्यामि स्थिरता कदा हृदि भवे घात एव प्रियः । अत्रोत्सुकादीनां शबलता । अथ रस
 संकरस्यादाहरणं । तत्र शृंगारकरुणायोः संकरो यथा । आसन्नेपिमहोत्सवे कथमितस्तत्कालप्रवासं व्रजेः पारुष्यं कथमावयो
 विघटनं को वा विधिः कांक्षते । इत्थं स्वप्रतिवारितप्रियतमप्रस्थानबुद्धिस्ततो बुद्ध्या मूर्खतिका कती यत्नपते त्वद्वैरि नारी ज
 नः । पीत्वा मां सोपदेशं हिरदगल गल इत्कमैरेष धारं प्रजो मस्ति कलमेन ददितं रिपुवपुः की कसे मष्ट दंष्ट्रः । विभ्रद्वो द्वात्र
 मात्वां जनित जन भयो भैरवा कारघोरः । खलसायो धनो व्यं त्रिभुवन जपितो वीर रुद्रस्य स्वङ्गः । अत्र वीभत्सरौ दूरसयोः संकरः
 एवमन्यदपि दुष्टम् । अत्र सो नापका श्रित एव । यदि परंति पुरा नटचेष्टया तथा विधेः काव्यश्रवणबलेन वसामो जिक्तेः साक्षाद्वा

व्यतोपरगतस्याविरसस्यसम्यग्भावनया निरतिशया नन्दजननमविहङ्गं। अथवा मात्मा दिशब्देभ्यो योषित्मात्रप्रतीतौ रा
 वणादिशब्देभ्यः शत्रुमात्रप्रतीतौ स्मृत्यारूढेन तत्तद्विशेषणस्ये सामाजिकाश्रयस्यपि न विहङ्गं। नटस्यानुकरणा मात्रपरतया
 नैव रसाश्रयत्व। तस्य भावकत्वाभ्युपगमे सामाजिकत्वमेव। अनुभावादीनां प्रकाशनं तु शिक्षाभ्यासपाठवेन दृष्टते सानां पर
 स्परविरोधेपि कविप्रौढोक्तिः समाश्रयणो नैकत्र समावेशो न विहङ्गः। विरोधकमस्तु शृङ्गारतिलके कथितः। शृङ्गारवीभत्सरसो तथा
 वीरभयानकौ। रौद्रादौ तथा हास्यकहू रौद्रैरितौ मिथारसोपतिरपि संमता। तथोक्तं शृङ्गारतिलके। हास्यो भवति शृङ्गारात्क
 हू रौद्रकर्मणः। अतश्च तथा वीरादौ भत्साच्च भयानकौ। व्यभिचारिभावानां तत्तदानुगुण्यमेवं प्रतिपादितं शृङ्गारतिलके। शिव
 तथा हि। शंकासूयाम^भयं ग्लानिर्व्याधिश्चिन्तास्मृतिर्धीः। ओत्सुक्यं विस्मयो वेगो व्रीडोन्मादो मदस्तथा। विषादो जडता निद्रा

वहिच्छाश्चापलंमृतिः। इतिभावः प्रयोक्तव्याः प्रंगारेवमिचारिणः। अमभ्रपलतानिद्रास्वप्नोत्पन्नानिस्तथैवव। शंकासूयाव
 हिच्छाचहास्यभावाभवंत्यमी। संत्रासोमरणादैर्यंग्लानिश्चैवभयानके। अपस्मारोविषादश्चभयंरोगोरतिमदः। उक्ताहश्चति
 विज्ञेयाभावावीभत्ससंभवाः। आवेगोजडतामोहोमर्षांविस्मयःस्मृतिः। इतिभावानिबोह्व्यारसजैरद्वैतैरसोदैर्यंचितातथा
 ग्लानिर्वैदंनिर्वैदो जडतास्मृतिः। व्याधिश्चकुरुणोभावावाच्याभावविशारदेः। तर्जोसूयातथागर्वजडता। ताहोमदएवच। चा
 पल्यमुग्रतावैवरोद्रेभावाः प्रकीर्तिताः। अमर्षः प्रतिरोधश्चदितकोथमतिर्धृतिः। क्रोधोसूयायसंमोहश्चावेगश्चोपमर्षां।
 गर्वोमदस्तथोग्रत्वंभावावीरेभवंत्यमी। रसः सर्वोपि संपूर्णस्तिरोधनेरसांतरमिति। भारतीवोक्तप्रक्रिययापद्येकएवरसस्त
 थापिमहाकविप्रसिद्धारससंकरः स्वीक्रियते। अत्ररसादेरप्राधान्ये रसवदाद्यत्वंकाराभवंति। रसनिबन्धेरसवदलंकारः। भावनिबन्धेरे

यो लंकारः। रसाभासभावभासनिबंधे ऊर्जस्व्यलंकारः। भावशान्तिनिबंधे समाहितो लंकारः। तथा भावो दयौ दयोऽपि। एतदलंकारः
 रसर्वस्वे प्रपंचे नोक्तं। रसभावतदाभासतत्प्रशमानो निबंधने रसवत्त्रेय ऊर्जस्विसमाहितानि। भावो दयभावसंधिभावशब्द
 लाश्च पृथगलंकारा इति। एतेषां मुदा ह्यसामलंकारमकरशोभविष्यति। गुणालंकारश्रीकृतपरिकरोभावविभवसुरात्मा
 दुर्भावः क्रमगलितवेदांतरम - सुखंदुःखवानिबिहृषति यनोः सह दये च मानं दात्मा परिणमति पूर्यो रसभरः। रसो वाक्यार्थः
 सन्वितसतिपदार्थाः पुनरमी विभावाद्याय स्मिन्किल दधति विभ्रांतिमुचितां। ततो भावार्थक्रमसमुदिताभ्योऽप्यविभवारसीभा
 वं बिभ्रत्यथ च पटतां तंतवश्च। भावेऽपि निवर्धमानविभवे रस्य दिक् सिंधुवत्कल्लोला इव संभवन्ति विलयं चाप्यभिभावा
 मुहः। निर्वदाद्युपभोगभावितनिजास्वादातिरेको रसो लोके स्यादनुकार्य एव कथितो लोके तु सामाजिके॥ ॥ इति रसप्रक

शिव

रतां॥ ॥ अथ काव्यजीवितनिरूपणानंतरं तदुपस्कारहेतुनां गुणानां सम्यग्विवेकाय दोषानिरूप्यंते। तत्र दोषसामान्यतश्च
 तां दोषः काव्यापकर्षस्य हेतुः शब्दार्थगोचरः। शब्दार्थगतं ताकाव्यस्य तदपकर्षहेतुनामपि दोषाणां शब्दगतत्वेनार्थगतत्वेन
 च द्वैविध्यं। शब्दगतानामपि पदवाक्यगतत्वेन द्वैविध्यं। तत्र पदगता दोषाः कथ्यंते। अप्रयुक्तमपुष्टार्थमसमर्थनिरर्थकं। नेपा
 र्थच्युतसंस्कारसंदिग्धं चाप्रयोजकं। क्लिष्टं गूढार्थकं ग्राह्यमन्यार्थं चाप्रतीतिकं। अविमलविधिर्मात्राविरुद्धमतिकृत्तया। अस्ती
 त्वं परुषं च तिदोषः। समदशस्मृताः॥ ॥ एषां कारूपेण निरूप्यते। पदप्रयुक्तं कविभिरप्रयुक्तं तदुच्यते। प्रकृतानुपयुक्तार्थमपुष्टा
 र्थतदुच्यते। योगमात्रप्रयुक्तं पदसमर्थतदुच्यते। पादपररागमात्रपदजन्यकमुच्यते। स्वसंकेतप्रसिद्धार्थनेपापपदिकीर्यते। श
 ब्दशास्त्रनिरुहं पच्युतसंस्कारमिष्यते। संदिग्धं तन्मतं यत्स्यात्संदिग्धार्थप्रतीतिवत्। तदप्रयोजकं यत्स्यादविशेषविधायकं। कि

षं तदर्थोवगाति ईर दूरा यतो भवेत् । प्रयुक्तमप्रसिद्धार्थे गच्छार्थं परिकीर्त्यते । यामरे श्वेव यत्प्रापः प्रसिद्धं ग्राम्यमुच्यते । यद्वि
 प्रस्थितं नाम तदस्यार्थमुदाहृतं । शास्त्रमात्रप्रसिद्धं यदप्रतीतं तदुच्यते । अविम्वविधेयांशं गुराभिर्भूतविधेयकं । विपरीतोर्थ
 धीर्यस्माद्विरुद्धमतिरुन्मतं । अश्लीलं वदमंगल्यं जुगुप्सा व्रीडभीकारं । परस्परं नाम तद्यस्यादिहितं वरूपाक्षरैः ॥ अत्र
 न वृत्तीनां शत्रुस्त्रिणां वचनेषु दोषा उदाह्रियन्ते । अप्रयुक्तं पथा । विमुरादेवताः सर्वे न स्ते दुश्प्रवनादयः । अरण्यगृहमे
 धिन्यो यैर्वपहंत कल्पिताः । अत्र देवतारति देवतशब्दपुल्लिङ्गप्रयोगः । दुश्प्रवनादय इत्यनेन कविभिर्न प्रयुक्तः । अपुष्पार्थं पथा ।
 व्यर्थार्था धीर्धवाहनाममीषामीदृशीदृशा । कथं सहामहेधि । ० धिक्कृष्टि न हतजीवितं । अत्र व्यर्थवाहद्वयानामिति विवक्षितेन
 व्यर्थार्था धीर्धवाहनामिदमुपयुक्तं एतदेवाविम्वविधेयांशस्यादाहरणं । वाहुद्वयस्यैवार्थविधेये तस्यापसर्जनत्वं प्रतीयते । असमर्थ

शिव

यथा॥ विहाय वस्तु धामेनांचतुरंबुधरावतां। कनुगंतममस्माकमरणेष्वास्ति। अत्र जलनिधिपरस्तेनांबुधरपदमस
 मर्थं। अनर्थकनेपार्थव्युत्संस्कृतिसदिग्धानिमथा। विहोयवगृहं स्तान्वेद्यत्तनववृत्तयः। कदाभविष्यते वासः कटकेषु
 महीभृतां। अत्र वैरतिनिरर्थकं। व्यत्यस्तनवशब्देन वनप्रतीतिस्वसंकेतमात्रायनेति मेवार्थः। भविष्यत इति भवते रास्यनेप
 दित्वंशदशास्त्रविरुद्धमिति व्युत्संस्कृतिः। महीभृतां कटकेषु वा इत्यनेन रासां नगरेषु वा स उत पर्वतानां नितंबे धितिसंदे
 हात्संदिग्धं। अप्रयोजनविषयप्रथा। हंतवती महैव जघदनात् प्राक् बजात्मसु। नमस्वदशना रातिध्वजाग्नजविरोधिषु। अ
 त्र नमस्वदशनाः सर्पास्तेषां मरातिर्गुरुः सध्वजे यस्येति विष्णुस्तस्या गज इंदुस्तस्य विरोधिषु पर्वते धित्यर्थप्रतीतेर
 तिदूरत्वात् क्लृप्तं पर्वतेषु वर्तनंदुःखावहमिति प्रकृतेव जघदनात् प्राक् बजात्मसि ति पर्वतविशेषस्यानुपपुक्तत्वाद

प्रयोजकं। गृह्यार्थं गाम्यार्थं। नियथा। शो रीता ज्व दृशः। कामं द्याम गत्त कटि स्थलाः। विदग्ध हृदयाः। शोकवन्निनाराज
 कथकाः। अत्र शो रीत शब्दस्य रुधिरं प्रसिद्धं स्यात्। न वर्णा परत्वेन प्रयोगा गृह्यार्थं। गत्त कटि शब्दो कपोलजघनपरत्वेन
 गाम्यं प्रयुक्तो। विदग्ध हृदया इति विशेषणं विशेषेण दग्ध हृदयस्या वाचकत्वा दम्यार्थं। अप्रतीतिकं यथा। मनुपदेशाः कृगताः
 कुलाचारैरुदीरिताः। अत्र मनुशब्दो मंत्रपरत्वेन मंत्रशास्त्रमात्रं प्रसिद्धं स्यात्। प्रतीतिकं विरुद्धं मतिकं यथा। अंबिकारमरा
 स्यां द्विसेवायर्थं। भवेत्कथं राजा मकार्य मित्राणां विनाशं समुपेयुषां। अत्रां विकारमराशब्दात्मात्संभोगकारिणः प्रती
 तिः। अकार्य मित्रशब्दादकार्येषु मित्राणां प्रतीतिः। विद्योगदुःखपरतया प्रयुक्ता द्विनाशशब्दात्त्राशप्रतीतिरिति विरुद्धम
 ति हतं। अमगल व्रीडा जुगुप्सा मनीतिकरं विविध मञ्जरी तं यथा। अमिप्रेतपदा वासः कदानः संभविष्यति। नीचं साधनमेते

शिव

पां परोत्सर्गोपजीविनां। अमिप्रेतपदावासशब्दात्प्रेतलोकावासप्रतीतेरमंगलत्वं साधनं नीचमिष्यनेन नृछमेहनप्रतीतेर्ब्रीजकरत्वं
 परोत्सर्गोपजीविनामित्यनेनाधोवापुमप्रतीतेर्जुगप्साकरत्वं परस्मैपथा कुतः कांतरदृष्टीनां कार्तार्थीर्थिचमस्तिनः। अत्र कार्ता
 र्थीर्थिचमिस्तिनः। अत्र कार्तातिपरुषवरणिरवृत्तं॥ ॥ अथ वाक्यदेषाः। शब्दहीनं क्रममष्टं विसंधिपुनरुक्तिमत्तया कीर्त्तवा
 क्यसंकीर्त्तमाद्युर्गवाक्यगर्भितं। हेमिन्नेलिंगवचने हेचमनाधिकोपमे। भग्नछंदोपतिभ्रमशरीरमशीतिकं। विसर्गनुसम
 ह्यामसमासंवाच्यवर्जितं। समासपुनरात्रंचतथासंबंधवर्जितं। पतञ्जलकृष्णमधिकपदप्रक्रमभंगवत्। चतुर्विंशतिरुच्यंते दोषावा
 क्यसमाश्रिताः॥ ॥ एषास्वरूपमुदाहरणं च। अपरादहतं वाक्यं शब्दहीनं प्रकीर्त्तिताशत्रुवाक्येषु। न संश्रृणुमहेतुहितमा
 तैर्निमंत्रितं। येन काकतिभ्रमर्तुः सेवा हि साहतावधं। अत्र हितं न संश्रृणुमहेति पदद्वयप्रयोगे दोषाविष्काराद्वाक्यमेव दुष

मिति न पद दोषशंका। संपूर्वस्य भरणो तेरात्मनेपदत्वे कर्मणो नुदादान नि यमात्। अथ क्रमभ्रंशं॥ क्रमभ्रंशं भेदार्थः शाब्दो वा
 यन्न न क्रमः। प्रभवे का कती द्वापतुरगा करिणो यथा उवाच नम कुर्वन्ना वयं देवेन वंचिताः। अत्र करिणो पदात्तुरगानि नितिवत्
 ये व्युत्क्रमेणोक्तं। तुरगापेक्षया करिणास्तु तैः कृष्यतात्। अथ वा करिणा इत्यर्थः क्रमभ्रंशः। शाब्दक्रमभ्रंशो यथा कानामग
 रानास्मात्तु का कती यस्य भूपतेः। यशः प्रतापयोर्मनौ सूर्या चंद्रमसा वपि। अत्र यशः प्रतापयोश्चंद्रस्तु पैमिना विति श
 ब्दक्रमे उचिते तथा नोक्तं। यशः प्रतापयोस्तु सूर्या चंद्रमसौ। मृगाविति समुदापद्वयान्वये यथा योग्यमर्थान्वये सिद्धे नार्थ
 क्रमविरोधः। अपि तु शब्दयोग एव क्रमभ्रंशः। अथ विसंधिः। विसंहितो विरूपो वा यस्य संधिर्विसंधिमतः। यथा शौर्षा सि ई
 दशाया सनू पट्यैव चर्षकवागतं। अत्र शौर्षा सि ई दशानीति विसंधिः। पट्यैव चर्षकमिति संधिर्विरूपः। अथ पुनरुक्तिमन्दाश

शिव

दार्थ्यो नरुत्वे तुत द्वाक्यं पुनरुक्ति मत् । पथा । जीर्णकाननसंकीर्णविधे काननवृत्तयः । अत्रकाननसंकीर्णकाननवृत्तय
 इति पुनरुक्तं । अथ व्याकीर्णं । व्याकीर्णं तद्विभक्तीना व्याकीर्णं तु मिथो न्वये । पथा । सुखार्थिनामहीपात्तावर्तध्वं काकती
 शितुः । आज्ञामुरसि विभ्राणाः शिरसि क्रौडमुद्रिकाः । अत्र क्रौडमुद्रिका मुरसि शिरस्याज्ञां विभ्राणा इति संबंधः । अथ
 वाक्यसंकीर्णं वाक्यं नरपदैः कीर्णं वाक्यसंकीर्णं मुख्यते । पथा । मानेन महतास्माभिर्वनेव — नतिष्ठतां विध्यस्य जीवि
 तंतत्रे । जातमद्यत्तं कृतं । अत्र महताः मानेन पशूणां व — न कृतं तदद्य विध्यस्य वनेतिष्ठतां नो जीविनमिति वाक्यद्व
 यपद्यनामन्योन्यसंकीर्णता । अथाद्यर्णं आद्यर्णं तद्वेद्यत्रनसंकीर्णः क्रियान्वयः । अथवा । शैलघ्नस्माकमावासा
 वनेः सोऽद्युसितावयं । मृगेर्वधुमतश्चास्मान्पश्यन्धाता प्रमोदतां । अत्र शैलवासान्वयहृत्ती नृणां बोधवान्पश्य

निति विवक्षितः संबंधो न सं पूर्णः। अथ वा वक्तुं गमि तं। तदा क्य गमि तं। तदा क्य गमि तं यस्य मध्ये वा क्यं तं रं भवेत्।
 या। ज्ञात्वा प्यं धन रं द्रस्य क्रोधा ग्नि मति दुः सहं यद्वा न लं छ्यते दैवं तस्मि न्नि पति ता वयं। अत्रा ति दुः सहं क्रोधा ग्नि ज्ञात्वा पि
 तस्मि न्न पं नि पति ता इति वा क्य मध्ये पदौ न लं छ्यते देव। मिति वा क्यं तं रं मनु प्र वि ष मिति वा क्यं गमि न त्वं। पत्रो पमा भवे
 द्वि न्न व च ना मि न्न लिं ग का। त द्वि न्न व च नं मि न्न लिं गं चा हर्म नी पि णा। द्वयो रु दा हर णां। समु द्रा र्व गं भी रं मनो पा द व
 भू भुजः। गिरि रो वं ध न्न पति ह। जि म्वा क लु षी कृते। अत्र समु द्रा र्व गं भी रं मिति मि न्न व च नं। गिरि रो वं ध जि म्वा क्ति मि न्न लि
 गं पत्रो पमा न म धि कं न नं वा स्या दि शे ष तीः। अत्रा धि को प मं र्व न्न नो पम म तः परं पथा क्र म मु द्रा हर णा। क्षा म क्षा
 म मुख ४ कां ताः कान ने मान वे शितुः। ग्री षे न घ र्व म्त्वा न पथो त्प ल वि सा वि लाः। अत्र क्षा म मुख ना कां ता भू ता मुप

शिव

मानभूतासुमदीषुस्तनपद्यमात्रं देवक्यं म्लानोत्पलविस्तारिणा इत्यधिकं। नूनो मयं पथा सर्वतो निर्मला की
र्णा विभीति धरणी भूतः। अत्र हारस्थाने निर्मला उक्ताः अंगरागस्थाने किं + तारांगरागसुभगानगरेषु वपं पथा।
मपि नोक्तं मिति नूनो पमानत्वं। अथ भग्नं छंदो पतिभ्रष्टं छंदो भग्नं वक्ष्यते। पतिस्थाने पतिभ्रष्टं शस्त
द्यतिभ्रष्टं मुच्यते। यथा। विंधारणपेकतकुटुंबरक्षणास्य किं भद्रं भवति जनसमादृश्यस्य। अत्र विंधारणपेकत
तीपवर्णं पतिभग्नं। पदं वैभवं वर्णं सगुरुत्वं भावां छंदो भग्नः। अथाशरीरं। क्रियापदे नरहितं मशरीरं प्रकीर्तते।
यथा। हंतमिच्छ हणोधाता क्रीडतो मरि कटि मे। क्रीडतो कानने कंठका कीर्णो स्थितो न्यादु शिशूनमन।
अत्र क्रियापदेन निहितं। एतदेवानन्वयाख्यदूषणं। अथाशरीतिकं। रसाननुगुणारीति पत्रारीतिकं मुच्यते। यथा।

अत्रर्वगर्वदुर्वीरदोरर्गलनिर्गलाः। हाबंधुवर्गीः सर्वेपि कृतांतातिथयः कृताः। अत्रकशोऽनुचितं वर्गाडंबरं। अथ विसर्गलुप्तं।
 आसंलोपो विसर्गः स्यात्सकल्लुप्तविसर्गकं। यत्र विसर्गबहुधाओ चंलोपो वा प्राप्नोति तद्विसर्गलुप्तं। यथा कथं मनोरथो
 जातो जातो वा सोध्रुवो मरौ स्त्रामादीनाहता जीर्णावनांतेष्वीदृशावयं। अथास्थानसमासं। अपदस्थसमासं तत्समासो
 यत्र नोचितः। यथा कुतो वै मुख्यमस्मात्सुप्रसाराः परुषात्मनः। इत्युदग्रतरभ्रास्यद्वुकुटीकुटिलाननाः। अत्र वेधसेरुध्यतां न
 पारागमुक्तौ न समासः किंतुक विवचने समास इत्यपदस्थसमासः। अथ वाच्यविवर्जितं नोक्तं स्याद्यनवत्कव्यंतदाहुर्वीचरर्जितं य
 था। दुर्देशं प्रतिपन्नानामस्माकं जीवितं मृतं। अत्र दुर्देशं प्रतिपन्नानामपीत्यपिशब्देवक्तव्ये नोक्तः। अथ समासपुनरात्तपतत्प्रक
 र्षः। समासपुनरादाने समासपुनरात्तकं। पतत्प्रकर्षः प्रोक्तः प्रकर्षो यत्र विष्णुयः। द्वयोर्हृदाहरणं। धावन्मगेषु संभ्राम्यत्करिष्यन्

शिव

रक्षुषु। विंधारणेषु तिष्ठामः क्षुभ्यद्भक्तकपदि। पु। अत्र विंधारणेषु तिष्ठामरतिसमाप्य क्षुभ्यद्भक्तकपदि। धितिपुनरा
 दाना। समाप्रपुनरात्तकं तथा भ्राम्यत्करिष्यत्तर। क्षुभुधावन्मोक्षितिवह्वेन तथोक्तमिति पतत्रकपता॥ अथ संबंधव
 र्जितं। संबंधवर्जितं तस्याद्यत्रेष्टो नान्वयो हतः पथा। भद्रासना निदपदः छत्राणि च महतीरुहाः। दुर्दशा राज्ञमर्धा मिषित्वा पु
 नर होवयं। अत्र राज्ञे भद्रासना निदपदश्चादिसंबंधो नोक्तः। अथाधिकपदं। पत्राधिकपदोक्तिः स्यात्तत्राधिकपदं मतं पथा।
 विमुक्तावल्लभैरेतावनां ते गुर्जरस्त्रियः। सुधांशुमंडलाकाररूपकमविषांडुराः। अत्र सुधांशुपांडुरा इत्येतावता परिपूर्तमं
 डलाकाररूपकमइत्यधिकं। अथ भग्नक्रमं। प्रक्रांतनिपमन्यागे भग्नप्रक्रममिष्यते। पथा गुहागृहाणि शवरा बांधवा
 विंधमः पुरी। सरितादीधिकाः कषमा क्रीडाः काननानि नः। अत्र बहुवचनतया प्रक्रमे विध्यमः पुरात्येकवचनं क्रमभ्रष्टं॥ ६२

अथार्थदोषाः॥ अपार्थव्यर्थमेकार्थसंशयमपक्रमं। मित्रं चैवातिमात्रं च परुषं विरसंतथा। हीनाधिकोपमे स्यातामसदृशो
 यमंतथा। अप्रसिद्धो यमं हेतुशून्यं च निरलंकृति। अस्त्रीलं च विरुद्धं च तथा सहचरच्युतं। एवमेकादशाप्रोक्ता दोषा अर्थसमाश्रयाः॥
 एषां स्वरूपमुदाहरणं च। समुदायार्थशून्यं यत्तदपार्थव्यं प्रकीर्त्यते। यथा। कतः शुष्यदपो नद्यः कावातां चो लभते। फणाः सहस्रं शो
 षस्य भारः कतिकुलाचलाः। अत्र न कश्चिद्वाक्यार्थः प्रतीयते। यत्प्रयोजनशून्यं स्यात्तद्व्यर्थं परिकीर्त्यते। निर्मलंकुलमुद्दलं शौर्यं वः प्र
 थितं यशः। किमिदं ध्रुवतेः पादपीठं पांशुन सेव्यते। अत्र निर्मलंकुलमित्यादिप्रशंसा सेवाकर्तव्येऽप्युपदेशो नोपपद्यते। अथैकार्थः॥
 उक्ता मित्रार्थकं यत्स्यादेकार्थं तन्निगद्यते। यथा। विशीर्णं शतधा चेतो मूर्च्छितान् वीक्ष्य बालकान्। शिशुन् विचेतनान् दृष्ट्वा सं
 डितं लवणो मनः। अत्र पूर्वोत्तरार्धयो रमित्रार्थत्वं अथ संशयः। वाक्यार्थसंशयो यत्र तत्संशयवद्विष्यते। यथा। करि कुंभौ स्तनावध

शिव

जयेतां क्षामतां गतौ। लतावपुः श्रियः स्त्रीणां हंसं तु स्नानं गताः। अत्र करि कुंभयोः स्तनयोश्च लतानां वपुः। श्रियां च कर्तृकर्मसु संदेहः।
अथापक्रमं पत्ररूपा पराभावविहितस्तदपक्रमं यथा। हंतव्यादापव— एता निद्रां संतर्वरां स्त्रियः। तयोस्तत्पतितैरस्मान्निहयत्तथा
क्रमं। अत्र निद्रोत्तरकालभाविमो मुखव्यादानस्पर्शकालत्वमुक्तमित्यपक्रमं संचयसिद्धिः। संबंधवर्जितं पस्यात्तत्सिद्धिं पारिकी
र्यते। यथा। नूयंभालेषु लाटानां नधाना लिखिता लिपिः। पदस्माकं कुटुंबानि विषीदति मरुस्थले। अत्र मरुस्थले निवासवि
षादस्य भासगत लिप्यभावस्य च न संबंधः। अथातिमात्रं। पत्तर्वलोकातीतं तदतिमात्रं प्रकीर्तितं। यथा। माभूदेकार्णावं वि
श्वमिति संकोचिताश्रुमिः। अरण्ये हृगानारीमिरसंख्या निन्नगाः कृताः। अत्राश्रुमिर्जगदेकार्णावमित्याद्यमूक्तिः। अथप
रुषं। अतिवृत्त्यर्थसहितं परुषं पारिकीर्तितं। यथा। दावानले धनं सद्यः क्रियंताममं कारद्वयमे। अत्र फलानि पाचमानान् शिशानु

दिश्यातिपुरुषोक्तिः। अथ विरसं। अमस्तुतरसंयत्तद्विरसं परिकीर्तते। यथा। चंद्राननैः कटाक्षेन पश्यतामृतवर्षिभिः शोचि
 चालनमिति कृपाः किरातैश्चोत्सुभ्रुवः। अत्र पुरुषविद्योगविज्ञानावनवरैः संभोगप्रार्थनं विरसं। अथ हीनोपमं। हीनं यत्रो
 पमानं स्यात्तद्विहीनोपमं मतं। यथा। शुनकैरिव सारंगो भवद्विनिहताहताः। कुगतं पौरुषतद्वः काननैकनिवासिनां। अत्र शुन
 कैरिव भवद्विरिति हीनोपमा। अथाधिकोपमं। यत्रोपमानं अधिकं तद्वेदधिकोपमं। अथ यथा। अमीगारे सुरस्तीरं वकानिश्च
 लमर्तयः। महर्षयश्चैवास्माभिरद्य सोपद्रवाः कृताः। अत्र वकामहर्षयश्चैव अधिकोपमा। यदतुल्योपमानं तद्वेदसदृशोपमं। ए
 ष विंध्यावलसांडुकुजोच्चलितनिर्मलः। भालेश्वरगस्फुरद्वह्निशिखाटो परवेश्वरः। अत्र कुजोच्चलितनिर्मलस्य विंध्यस्य भाले
 श्वरगोच्चलद्वह्नेरीश्वरस्य मिथो न सादृश्यं। अमसिहोपमानं यथा। अमसिहोपमानं पदमसिहोपमं मतं। पदाबुखिन्ननेत्रा

शिव

सा मुखान्गमगीदृशां। हिमद्विपत्राणि कुमुदानीव नि - - अत्र मुखानां कुमुदाभ्युपमानतया कविलोकेन प्रसिद्धा
 निहेतोर्विनार्थक्यनहेतुशब्दप्रवक्ष्यते। मुधा नुधावनं जातं मार्गस्मिन्नौक्तिकोक्तिः। अन्तेष्टमम्यतोपामिपदवीपंनसु
 भ्रुवः। अत्र सुभ्रुवः पदवीपंनमवतीत्यत्र हेतुर्नोक्तः। अथ निरलंकारः। अलंकारः। अलंकारेणारहितं निरलंकारमिष्यते। यथा
 आघ्रायसुरभेयो निमुमुसे दीर्घमेहनैः। महोक्षैर्लेबमानां वै विष्वज्या कुलितं वनं। अत्र न कश्चिदलंकारः। आघ्रायविशेष
 गाभावात्तत्त्वभावोक्तिः। अश्लीलायैत्यकथनमश्लीलं परिकीर्त्यते। अस्यापि पुरोदाहरणं। विरुहदेशकालादिविरुहं व
 हुधोच्यते। यथा दिश्वत्तरस्यानेदीयानुद्वेलोत्तरां बुधिः। मरुदेशे च गंगानः विपासांशमपिष्णति। उत्तरस्यादिशिल
 वरारणवशतिदिग्बिरोधः। मरौ गंगेति देशविरोधः। अरण्यमहिषोदग्रविषारोदरजन्मनां महत्पदोपि मुक्तानां स्त्रियेषु मुक्ता

विभूषणाः॥ अत्रमहिषविषाणोभ्योमुक्तानां जन्मेतिलोकविशेषः॥ सर्वविह्वलतरमुदाहृत्य॥ अथसहचरभ्रष्टामतंसहचरभ्र
 षमनुत्थानानिवन्धने॥ पथा॥ शांताश्रुतं द्विधानारीममथेनरतोत्सवः॥ श्रुतेनविषणावमवस्याजीवंतिशात्रवाः॥ अत्रभ्रुतवि
 षणाभ्यांनारीरतोत्सवयोरपकृष्टत्वात्सहचरभ्रष्टं॥ एवंदोषांतराणिर्व्यासंभवमुदाहर्ष्योति॥ रसभावानांस्वशब्दवाच्यता
 दुष्टैव॥ ॥ इतिदोषमकरणां॥ ॥ अथगुणानिरूप्यंते॥ श्लेषप्रसादःसमतामाधुर्यंसुकुमारता॥ अर्थव्यक्तिरुदार
 त्वंतथाकोतिरुदात्तता॥ ओजःसुशब्दताप्रेयानौर्जितमथविस्तरः॥ समाधिःसौक्ष्म्यंभीषंसेष्टेपोभाविकंतथा॥ सं
 मितत्वंतथाप्रौढीरतिरुक्तिर्गतिस्तथा॥ एतेषांमध्येकेषांचिदोषपरिहारकत्वेनगुणत्वंकेषांचित्स्वत्ववोत्कर्षहेतुत्वाद्गु
 णत्वंतत्रयेस्वतएवचारुत्वादितेनवस्तेपरमुत्कृष्टाः॥ दुष्टिपरिहारहेतुनांगुणत्वंनसर्वैःसंमतं॥ येतुदोषाभावतयापिगु

शिव

रात्रमिच्छन्ति तेषामेव सो कुमार्यादयो गुणत्वेन संसृताः ॥ श्रुति कटु दोष निराकरणा य सो कुमार्य मंतं ग्राह्य दोष निराकरणा य
 कांतिः स्वीकृता ॥ अपुष्टार्थ निराकरणा य व्यक्तिर्मता ॥ नाधिकपद निराकरणा य सं मित्तवं मंतं ॥ अनुवितार्थ निराकरणा
 यो दातृता मता ॥ विसंधि निराकरणा यो र्जिसं मंतं ॥ तत्प्रकर्ष निराकरणा यो र्ति रिष्टा ॥ किंपपरिहारय प्रसादो मंतः ॥ अस्वील
 परिहारार्थ मुक्तिः स्वीकृता ॥ मृत संस्कृति परिहोर्थ सौशब्द मिष्टं ॥ प्रक्रमभंग निवृत्त्यर्थं समता मता ॥ परुष निराकरणा य
 प्रेयो मंतं ॥ एवं यथा संभवं केष्वा विदोष परिहारत्वेन गुणत्वं ॥ ॥ एवं गुणानां स्वरूपमुदाहरणं च ॥ मिथः संक्षिप्त पद
 ताभ्येष इत्यभिधीयते ॥ बहूनां पदानां मेक पदवदवभा समानत्वं स्तिष्ठत्वं यथा श्रीमत्का कति वीररुद्र मखिल क्षमापाल
 मोलि स्फुरन्मारी क्यद्युति रंजितां द्विमखिल प्रख्याति शौर्योदयं ॥ विश्वत्राणा विनिद्र मक्षय गुणो ज्योत्स्ना विताना वृत

50

चाक्री

यो मागारमनस्यैवैभवममुंस्तोतुं वयं नेरुहे ॥ अत्र पाठसमये पदानो मेकपदवत्प्रतिभासमानता श्लेषः ॥ अथ प्रसादः ॥ प्रसिद्धार्थ
 पदं पतत्स प्रसादो निगद्यते ॥ यथा ॥ प्रतापरुद्रदेवो यं भाति लक्ष्मीपतिः स्वयं ॥ येनास्पृशे च नेपुः ॥ त्रुं उरी कमनोरमे ॥ अत्र सट्टि
 र्थसमर्पणात्प्रसादः ॥ अथ समता ॥ अत्रैव न्येराभरा नं समता सा निगद्यते ॥ यथा ॥ वदाम्यतरुमंजरीसुभपः ॥ श्रवः पारगांगु
 राविदधते सतां जगति वीररुद्रमभो ॥ सुधामधुरिमाधरीकरां चंचलियचरतरंगिणी विहरदुर्मर्मस्पर्शः ॥ अत्र पा
 दचतुष्टये पितृव्यवद्वराणां समसं ॥ अथ माधुर्यं ॥ यद्यप्येकपदतावाक्ये तन्माधुर्यं प्रकीर्त्यते ॥ यथा ॥ यशः श्रियः काकतिभ
 पते दिशं नितं बबिबेषु दुकू नरीतयः ॥ उरो जयो मी कि के हार विभ्रमाः शिरः सुजातीकु सुमस्तगज्जलाः ॥ अत्र वाक्ये
 पाठसमये पितृव्येकपदत्वे प्रतीते माधुर्यं ॥ अथ सुकुमारता ॥ सुकुमारक्षरप्रायं सौकुमार्यं तदुच्यते ॥ सुकुमारतं नाम सानुस्वा

वा
शिव

दानं रकोमलवर्णं। अमंदं निष्यंदं निष्यंदं सुंदरीवदनं भूमिः। नगरेकाकतींद्रस्य दिवाद्याभाति चंद्रिका। अथार्थमक्तिः। पत्तुसं
 र्गवाक्पत्तुमर्थमक्तिर्वदंतितां पथा। भाग्यं मध्यमं लोकनिद्रामधुनायेनास्य संरक्षिता जातः। वेत्ति विरहद्वन्द्वपतिर्निः
 सीमशोर्धोदयः। पद्मानीरापवि विष्टपानिदधते धनं च मंशो हरेर्यत्साक्षादवतीर्य काकतिकुले स्वेरं समुज्जंभते। अथार्थम
 निवादनेर्वक्पस्यान्य निराकांक्षतया परिपूर्णात्वादर्थमक्तिः। अथोदायः। विकटाक्षरबंधत्वमोदायं चेष्टते बुधैः। पथा।
 जगद्धा भयं सिमां स्यान्महमि कया बहु गंथी स्यात्पामत्तस्वोच्चैः सरोष्ठु कषणभवं कारौ दामदंष्ट्रान्। सं
 विभ्राताः क्षणार्थेन द्विषकालितवशा निर्झरंतर्जदीयैः न कुर्वन्त्यायोधनोर्वोभयमवनिभतामंक्षसैमेन सृष्टाः। अ
 थकांतिः। अतुज्ज्वलत्वं बंधस्य कायेकांतिरितीष्यते। पथा। जेतुः काकातिवीररुद्रनृपतेर्निःसीमविभ्रातानभ्राद्यालं

ध्या
 टा

कट

(गतांश्च ध्यात्वा)

स्थिरं

धितकल्पपादपगुराप्रौढप्रतापश्रियः॥ विभ्रच्छरदकोमुदीपरिमलं सामंतसीमंतिनागोंढाभोगनिरूढपांडिमधुरंधनेयशः॥ ३१
 प्रायशः॥ **अथोदात्तता**॥ भ्राद्यैर्विशेषरोयोजोपत्तुसास्यादुदात्तता॥ यथा॥ हं ह मारागजाकीर्णोसादि॥ **अथोजः**॥ ओजः
 समासभूयस्त्व॥ यथा॥ उद्दामद्विरदोद्युदानलहरिसेरभ्यलोभभ्रमद्वंगभ्रैरा निवहंकाकृतिकलावाचालितप्रंगराणाः॥ ३२
 निःसीमप्रथमानभूमविभवारंभप्रियंभावुकामोदंतेभुविवीररुद्वन्यतेविद्वद्गुरुभ्रैरायः॥ **अथसुशब्दता**॥ सुपातिजां
 चव्युत्पत्तिःसौशब्दपरिकीर्त्यते॥ यथा॥ आशामंडलकुलमुद्गहकथैरभ्रं कथैवैभवैरक्षन्सुप्रजसःप्रजास्त्रिभुवनक्षेमं
 करप्रक्रियः॥ उक्तंभुविनिप्रहंतुमतुलैराङ्गभविष्णुर्गुरौर्भस्मासंचरतेयकाकतिकुलेरुद्रावतरोहारः॥ **अथप्रेमः**॥ ३३
 प्रेमःप्रियतराख्यानंचाटूचौयद्विधीयते॥ यथा॥ दाक्षिण्यं च विदक्षता च विदया च पुनत च त्वमिमागल्यं त्वमि

३१

३२

शिव

पो. रुषं च यि कलासं प च यि श्री स्व मि । श्री दार्यं च यि धीरता च यि जग हौरेयता च यि श्री म-साकति नाथ पालन भुवं
 वैरि चिक-न्यान्धु वं । **अथो** । जित्यं । श्री जित्यगा ७७ वधत्वः यथा । दोराणी रक्षणा दक्षिणाः क्षतजग-क्षोभादुरीक्षक माः क्ष
 दक्षत्रियपक्षशिक्षणा विधौ प्रोक्षित कौक्षेयकाः । ३ दामो घमन स्पृह दूत पतेः दीर्घं उयोश्च उयोर्गर्जं दुर्जनगर्वपर्वतमि
 दा दं भो लयः के लयः । **अथ विस्तरः** । समर्थन प्रपंचोक्तिरुक्तस्यार्थस्य विस्तरः । यथा । लोकेषु त्रिषु काकतीश्वरगुणान्तो
 तुमुहवीक्षितं श्रोतुं बह्वभिनेदितुं च फणिनामेकः क्षमो नायकः । यद्वत्काशिसहस्रमस्पृकृतिनो यद्वेसहस्रे दरास्ताप
 वश्रुतयः फणा दराशताम्यदुतां दोलने । **अथ समाधिः** । समाधिरन्यधर्मस्य यदन्यत्राधिरोपणं । यथा । पृच्छंती दुग्धसिंधुं
 कुशलमनुसरं त्यादराणां करादि च दूत्स्यामानयंती मुहुरभरने दीचंद्रमनेह संती वैधानीयानहं सावलमनुकपया स्वागतं

: ४

मो

व्याहरंती लोकेषु विद्यमानेषु प्रभवति महती रुद्रदेवस्य कीर्तिः। अथ सोऽस्म्यं-अंतःसंजल्य रूपं तं शब्दानां सोऽस्म्यमुच्यते। यथा।
 अधःपरिसंभ्रियं कृमधातवस्तथा। वर्तते काकतीये। अत्रैकं तर्कं यत्र कर्मणि। अत्रावितिष्ठत्यधः करोति परिभवतीत्यंतः।
 संजल्य रूपं तस्य सोऽस्म्यं भवति। अथ गांभीर्यं धुनि मत्ता तु गांभीर्यं। यथा। विष्णुं कौक्षेयके गंगा कीर्तौ दिग्वसनं रिपो। इंदुर्मु-
 खे च रुद्रस्य काकतीये स्पृश्यते। अत्र शंकरस्य कंठे विष्णुं मौलौ गंगा कटिस्थले दिग्वसनं शिरसि चंद्र इति धुम्यते। अथ संक्षेपः। सं-
 क्षिप्वा र्थाभिधानं यत्संक्षेपः परिकीर्त्यते। यथा। वंशोत्तिका कतीया नां तत्रासन्बहवो नृपाः। तेषां भाग्यविवर्तो यं वीर रुद्र नरेश्वरः।
 अत्रातिविस्तरकथनं यो ग्यार्थस्य संक्षेपोक्तिः संक्षेपः। अथ भाविकं। भावतो वाक्यं त्रिर्वा भाविकं तदुदाहृतं। यथा॥ शिव
 स्वामिन्तात कुलोत्तम वीर रुद्र जगत्प्रभो। पुत्रिणां धुरमेवो हं पुत्रेणा रोपितस्त्वया। अत्र मेम रूपभाववाशां स्वामिन्तातेति

वाक्यवृत्तिः। अथ संमितत्वं। यावदर्थपदत्वं तु संमितत्वं सुदाहृतं यथा। काकतीयनरेन्द्रस्य यशश्चंदनचर्चनं। दिगंगनावितनं
 तिवतं सीकृतं तद्गुणः। अथ प्रौढः। प्रौढिरुक्तेः परिपाकः। यथा। धीकामैव द्यभवस्य चंद्रमुकुटस्यावृत्तिरावेडितं दैत्यारेः प्र
 तिबिंबनं सुरगिरिरेरिंदोः समुत्तेजनं। कर्णादेः पुनरुद्भवः सुरतरोः सर्वस्वमाविष्टियास्वर्धेनोरितितर्कं यतिकवयः श्रीवीररुद्रं
 यं। अथरीतिः। यथोपक्रमनिर्वाहोरीतिरिसमिधीयते यथा। षड्गुणाः सेवते राजा षड्गुणवमयते। षड्गुणानामुपादत्तेषु दुला
 निचवीक्षते। अथोक्तिः। विदग्धाभगिति र्थास्यादुक्तिं तां कवयो विदुः। यथा। दिग्दृक्कमलासतीरं सोतुहसुहस्रचिंत
 वरि-अस। भासं नो वितुमं कुवलपल-छीपसा देहि। अथ गतिः। गतिर्नाम सुरम्यं। स्वरा रोहावरोहयोः यथा। प्रकाशे
 त्रैलोक्ये सततमनुले। काकंतिविभोर्महोभिनिःसीमेर्दिनकरकरारोपपटुभिः। तमः कृत्स्नशोकज्वलदनलोचिः परिचयं
 दृष्टाकमलासोक्तौ राक्षस्तवसुरवदं चरितस्य भास्यंतमपि त्वांकुवलपल-छीपसा देहि। प्रसादयति ३

= चित्र =

एवं

धत्स्वप्युद्देश्यरिपुमनः त्वेव सततं । अत्र पूर्वार्धे दीर्घाक्षरप्रापत्वात्स्वरस्यारोहः । एतेषां गुणानामर्थगतत्वमपि केचिदिच्छन्ति । प्रा-
 चाचार्याणां मतेन संघटनाश्रयत्तमपि गुणानां । तदुक्तमलंकारसर्वस्वे । संघटनाधर्मत्वेन शब्दार्थधर्मत्वेन गुणालंकाराणां व्यव-
 स्थानमिति । अनपेक्ष्यं गुणालंकाराणां निरूपः स्वरूपभेदः । अन्यथा स्वरूपभेदस्य दुर्निरूपत्वात् । काव्यशोभाकरत्वेनैव गु-
 णालंकारस्वरूपमुक्तं **रुद्रदेवेन** यो हेतुः काव्यशोभायाः सोलंकारः प्रकीर्तयते । गूणापितादृशो ज्ञेयो दोषः स्यात्तद्विषय इति ।
 अतो गुणानां संघटनाश्रयत्तमेव पुक्तं ॥ ॥ इति गुणप्रकरणां ॥ ॥ अथ गुणनिरूपणानंतरमलंकारनिरूप्यते । अ-
 लंक्रियतेनेनेति चरुत्वे हेतुरलंकारः । तच्चोक्तं काव्यप्रकाशे । उपकुर्वति सततं यं गदारेण संश्रिताः । हारादिव दलंकारास्ते नु
 प्राप्ताः पमादय इति । यथा करचरणाद्यवयवगतैर्वलपत्तुगदिभिस्तदलंकारतया मसि हेरवव्येवालंक्रियते तथैव शब्दा

शिव

र्थावयवगतेरनुप्रासोपमादिभिस्तदलंकारतया प्रसिद्धैरवयवविभूतं काव्यमुपलक्ष्यतेः आश्रयाश्रयिभेदेनालंकार्या
 लंकारभावो लोकवकाशे संमतः। चारुसहेतुत्वे पिशुणानामलंकाराणां चाश्रयभेदादेदवयवहारः। संघटनाश्रयागुणाः।
 शब्दार्थाश्रयास्त्वलंकाराः। तत्र प्रथमं शब्दार्थगतत्वेन द्वे विध्यमलंकारस्य अर्थालंकाराणां चातुर्विध्यं केचित्प्रतीयमान
 वस्तवः। केचित्प्रतीयमानोपमाः। केचित्प्रतीयमानरसभावोदयाः। केचित्स्फुर्यप्रतीयमाना इति समासोक्तिपर्यायोक्त्या
 क्षेपव्याजस्तुत्युपमेयोपमानन्वयान्तिशयोक्तिपरिकरप्रस्तुतप्रशंसानुक्तनिमित्तविशेषो। किमुपतीयमानवस्तुका
 योपस्वरसामुपपाति। रूपकपरिणामसंदेहभ्रान्तिमदुल्लेखापह्नवोत्प्रेक्षास्मरणातुल्ययो गितादीपकप्रतिवस्तुपमा
 दृष्टान्तसहोक्तिरतिरेकनिदर्शनाश्लेषेष्टोपम्यंगम्यते। रसवत्प्रेमज्जस्विसमाहितभावोदयभावशबलतासुरसभावा

दिव्यज्योते। उपमानविनोक्त्यर्थोतरन्यासविरोधविभावनोक्तनिमित्तविशेषोक्तिविषमसमविचित्राधिकान्योन्यकारणमा
 लेकावतिव्याघातमालादीपककाव्यलिंगानुमानसारयथासंख्यार्थपन्निपयोपपरितृप्तिपरिसंख्याविकल्पसमुच्चय
 समाधिप्रसनीकप्रतीपविशेषमीलनसामान्यासंगतितदुगातदुगाद्याजोक्तिवक्रोक्तिसमावोक्तिभाविकोदात्तेषुसह
 दयहृदयात्तादिस्फुटप्रतीपमाननास्ति। अत्रेष्टमसंकारकध्याविभागः साधर्म्यत्रिविधं भेदप्रधानमभेदप्रधानमभेदा
 भेदप्रधानं चेति। उपमानोपमेययोः स्वतोमिन्नत्वाच्छब्देतन्नवास्तवः रूपकसंदेहपरिणामभ्रान्तिमदुल्लेखापन्नुवा
 नामभेदप्रधानसाधर्म्यनिबंधनहं दीपकतुल्ययो। गितानिदर्शनादृष्टान्तप्रतिवस्तुपमासहोक्तिप्रतीपव्यतिरेकाभेदस्य शिव
 धानसाधर्म्यनिबंधनाः। उपमानन्वयोपमेयोपमास्मरणात्तानां भेदाभेदसाधारणासाधर्म्यमूलता। उत्प्रेक्षातिशयोक्तीश्च

ध्ववसा पमले विभावनाविशेषोक्तिविषमविचित्रासंगत्यन्यव्याघातातदुत्तमा। विकविशेषाणां विरोधमूलता।
 यथासंख्यपरिसंख्यापत्तिविकल्पसमुच्चयानां वाक्यन्यापमूलतापरिवृत्तिप्रत्यनीकतदुत्तमासमाधिसमस्वभावो
 म्पुदात्तविनोक्तलोकोक्त्यवहारमूलः। काव्यलिङ्गानुमानार्थतरन्यासास्तर्कन्यापमूलः। कारणमालेकावलीमाला
 दीपकसाराः श्रंखलाधिवैचित्र्यमूलः। व्याजोक्तिवक्रोक्तिमीलनामपन्हवमूलानि। समासोक्तिपरिकरोविशेषाणां वैचित्र्यम
 लो। अत्रालंकाराणां परस्परवैलक्षण्यं निरूप्यते। आरोपगर्भत्वेप्यारोप्यमारास्यप्रकृतोपयोगानुपयोगाभ्यां परिणा
 मरूपकयोर्वैलक्षण्यं। आरोपविषयमारोप्यमारास्यसंभवासंभवाभ्यामुत्पत्तेरुपकयोर्भेदः। आरोपविषयस्य संदेहभ्रा
 त्यपन्हवैः संदेहभ्रांतिमदपन्हवानां परस्परभेदः। साधर्म्यमूलत्वेपितुल्ययोगितादीपकनिदर्शनाव्यतिरेकदृष्ट्यां तेष्वप्यः।

साधर्म्यस्य वाच्यतादुपमानन्वयोपमेयोऽपमाभिद्योते। साधारणाधर्मस्य वाच्यत्वगम्यत्वाभ्यामुपमेयोऽपमाप्रतिवस्तुपमयो
 र्भेदः। प्रतिवस्तुविंबप्रतिविंबभावाभ्यां प्रतिवस्तुपमादृष्टांतयोर्भेदः। प्रस्तुताप्रस्तुतव्यस्तत्त्वसमस्तत्वाभ्यां तुल्ययोगितादीप
 र्कयोर्भेदः। उपमानस्य प्रसिद्धताप्रसिद्धताभ्यामुपमोत्प्रेक्षयोर्भेदः। अर्थसाध्यत्वात्साध्याभ्यामुपमाश्लेषयोर्भेदः। उपमा
 नोपमेययोश्च भेदाभेदाभ्यामुपमानन्वययोर्भेदः। उपमानोपमेयभावस्य पर्याययोर्गपद्याभ्यामुपमोपमेयोपमयोर्भे
 दः। प्रस्तुतस्य वाच्यत्वगम्यत्वाभ्यामप्रस्तुतप्रशंसासमासोक्तयोर्भेदः। वाच्यव्यंग्ययोस्त्वयोः प्रस्तुतत्वे पर्यायोक्तिः। वाच्य
 स्याप्रस्तुतत्वेः प्रस्तुतप्रशंसा। व्याप्तिपक्षधर्मताद्यभावात्काव्यविंगस्यानुमानाद्भेदः। साधारणागुणयोगाद्भेदानुपल
 ष्ठौ। समासोऽतस्तत्त्वगुणयोगाद्भेदानुपलक्ष्यौ। समोऽतस्तत्त्वगुणयोगात्प्रत्येकगुणातिराधाने त्रिमीलनं। अत्र त्रयवच्छेदे

शिव

तात्पर्यभावाद्दुदात्तालंकारस्वरसंख्यातोभेदः। काकतालीपतयाकार्यसाधनेकारणान्तरोपनिपातेसमाधिः। अहम
 हसिकयाकार्यसाधनेबहनाकारणानामुद्यमेद्वितीयसमुच्चयः। निन्तवस्ववाच्यत्वगम्यत्वाभ्यामपनवव्याजस्तुत्याभे
 दः। अन्येषांभेदःस्पष्ट एव पद्यपिव्याजोक्तिमीलनसामान्येषुकथंचित्तादृश्यमस्ति तथाप्यविवक्षितत्वात्तत्तादृश्यम
 तेषुगणानां च अथालंकारस्वरूपविभागानंतरंशब्दार्थयोर्मध्ये शब्दस्यप्रतीत्यंतरंगत्वात्प्रथमंशब्दालंकारानिरूप्य
 तामवेदव्यवधानेनद्वयोर्व्यंजनपुमयोः। आहृतिर्वत्रसुबुधेष्टेकानुप्रासरूप्यते। यत्राव्यवहितयोर्व्यंजनपुमयोर्द
 योःपौनरुक्त्यंतरंछेकानुप्रासः। यथाःमहीमहीनविभवेधनेष्टेभंकरेकरे। राजन्यविजयीराजाराजहुरादयः। एकद्विप्र
 मतीनांतुर्व्यंजनानांपदाभवेत्। पुनरुक्तिरसौनामदृत्तनुप्रासरूप्यते। यथाःरेरेदुदुमहीक्षितःक्षरामितःश्रीकाति

जन्य
 क

क्षमापतेवीक्षधंधजिनीदुरीक्षसुभयं प्रोक्षितकौक्षेयकेः। योत्सधंधपदिलभ्यमक्षयपदंकांतारवक्षोवृथाक्षमाभ्यक्ष
 चरत्तरक्षुनिकरात्तत्रात्मरक्षाकुतः। **यमकं** पौनरुक्त्येतुस्वरयं जनयुग्मयोः॥ छेकानुप्रासेह त्रनुप्रासेच स्वरपौनरुक्त्यमा
 नुषंगिकं। यमकेतुस्वरयोर्व्यजनयुग्मयोगवृत्तिः। तस्यादिप्रध्यांतगतत्वेन ह्रस्वोभेदाः। तत्रदिङ्मात्रमुदाह्रियते। प्रतापः काकंती
 द्रस्यमहाप्रतिमतेजसः॥ अयंदधातिपद्येष्टमहामहिमतेजसः। **यत्रार्थः** प्रमुखे किंचिदासते पुनर्कृतवत्। पुनरुक्तव
 दामासः सोलंकारः सतामसः। यत्रार्थः पुनरुक्तवदामासते अन्वयवेत्तायामन्यथाभवतिसुपुनरुक्तवदामासः। अर्थालं
 कारत्वेऽप्यशब्दपौनरुक्त्याश्रितत्वाच्चालंकारमस्तावेनक्षरांकृतं। यथाः जिष्णुरिंद्रः क्षितिभुजांश्रीयतिः शिव
 पुरुषोत्तमः। भास्वानसर्वस्फुरतेजाः काकंतींद्रो विराजते **अथो** भयपौनरुक्त्यालंकारः कथ्यते। शब्दार्थयोः पौन

रुत्स्यं यत्र तात्पर्यं भेदवत् । सका व्यतात्पर्यं विद्यानां नुमासुष्यते । यत्र शब्दार्थयोस्तात्पर्यं भेदमात्रं न त्वरूपभेदस्तत्र तादा-
 नुमासः । यथा । गुणगुणास्तेजरायते ये रूद्रन्यमाश्रिताः । नीतिनीतिरसौ तस्मलक्ष्मीर्लक्ष्मीश्च जीयते । **पद्मा** न्याकारहेतु-
 स्तेवर्णानां चित्रमिष्यते । आदिग्रहणाच्चक्रवंधोदयः । तत्रावदलपद्मवंधोपथा । पातायस्या सममानति मिहकनका-
 स्थानसत्कासनापापानासत्कासनस्था सुखपलुकमलाभ्यासमुज्जानमावा । प्रमानज्ज । सुसम्भा । सितिपलितिलवं
 जातिरिक्तासगेपापागे सत्कारतिजासुहृतिषु फलितग्न । मसस्यायतापा । वक्रवंधोपथा । लक्ष्मीवी । दितैवैभवस्य जग-
 तीनाथस्य भद्राश्रयो दिक्ष्वारधुनिजप्रतापजनितां भावदुरीष छतः । नित्यं रुद्रजनाधिपस्य जयिनो भाति प्रकाशस्थि-
 राजस्याननमोवितात्मानि भुजे योग्याश्रितत्ता हरां ॥ ३ ॥ **त्रैवेद्यनाथ** कृतिवीररुद्रपराशरतिप्रतीयते । नागवंधोपथा ॥

हृदय

ओजस्येह ददेवे विभवति महिमया जिता मप्रतापे विद्यावर्षे मिते तपु रहरि चरितं विभु चित्सारभा जि वेरि द्वातात्त मंते व
 नम तिलि नखा तयो वेदे ह विह्व ५ वयै र्धन गारि क्षिति मति वि वि धे जंतु मिः स्नान भा जः ॥ ३ ॥ ति शब्दालंकाराः ॥
 अथार्थालंकाराः ॥ तत्र प्रथम मने कालंकार बीज भूतत्वा दुपमा निरूप्यते ॥ स्वतः सिद्धे न मित्रे न संमते न च धर्मतः ॥ साध्य ममे न
 वर्ग्य स्ववाच्यं वेदे क दोषमापन्न स्वतः सिद्धे न स्वतो मित्रे न संमते ना प्रकृते न स ह प्रकृत स्वधर्मतः सादृश्यमेक दावाच्यं चेदू
 वतितत्रोपमा ॥ स्वतः सिद्धे नेत्यनेनोत्प्रेक्षा व्यावृत्तिः ॥ उत्प्रेक्षा या मप्रम सिद्ध्याप्युपमानस्य संभवात् ॥ स्वतो मित्रे नेत्यनेनान्व
 यव्यावृत्तिः ॥ अन्य ये एकस्यैवोपमानोपमेयसंभवात् ॥ समनेनेत्यनेन न्यूनोपमानादिव्यावृत्तिः ॥ उदन्वानि वगंभीरः सुवर्गादि
 रिबोन्नतः ॥ दिङ् हे भद्रवक्षो रणि धौरेयः काकती श्वरः ॥ अत्र सुवर्गादिसमुद्दिङ्गतं गजानामुपमानसंगम्यमित्युपमेवेयं धर्म

शिख

न इत्यनेन श्लेषालंकारेणैव न तथा हि। नीराजयं संधुपुरीत्यादि। अत्र प्रताप रुद्रं पुरस्त्रियो नीराजयंति मेरुं राजस्य इवेति नो
 यमा गोत्रपतिमिति विशेषणार्थं स्यात्साम्यभावात्। राजपक्षे गोत्रशब्देन कुलमतीतिः मेरुपक्षे गोत्रशब्देन गोत्रपतिपर्वत
 मतीतिः। तथा चंद्रानना इति स्त्रीपक्षे चंद्रश्चाननं या सामिति स्यात्। रात्रिपक्षे चंद्र एवामनमिति शब्दमात्रसाम्येनो
 यमाश्रयिः। किंतु श्लेष एव अत्र न वर्यस्य साम्यमित्यनेन प्रतीपालंकारो व्यावर्त्यते। तथा हि। लोको यमविशेषतः किं कु
 र्मः कस्य कथ्यते। यत्का कति नरे देवा सुमेरु रूपमीयते। अत्र प्रकृतस्य मेरोः प्रकृतेन राजा सादृश्यमिति प्रतीपालंका
 रो नो यमा। एकदा साम्यमित्यनेनो यमे यो यमा व्यवच्छेदः। तथा हि। धर्मो र्थ इव एवाश्रयार्थो धर्म इव स्थितः। कामस्ता वि
 वतो काम इव रुद्र नरेश्वरे। अत्र धर्मो र्थ इव अर्थो धर्म इवेत्यनेन एकदा इव शब्दद्वयेन धर्मार्थकामानां सादृश्यप्रतिपाद्यत

इत्युपमेयोपमा वाच्यमित्यनेन प्रतीयमानोपम्यानां रूपकपरिणामभ्रान्तिमदुल्लेखापन्तवतु, अयोगितादीपकप्रतिवस्तुप
 मादृष्टान्तसहोक्तिव्यतिरेकनिदर्शनानां वैलक्षण्यं तथाहि प्रतापरुद्रनृपसेर्मंडलाग्रविधुंतुदः। अखंडविक्रमोद्वा
 मोग्रसत्तेराजमंडलं। अत्रमंडलाग्रविधुंतुदयोः सामानाधिकरण्याप्रयोगाद्यथानुपपत्त्यासादृश्यं लक्ष्यतइति नोपमा
 किंतुरूपकाजंकारः। तथाहि। शश्वत्प्रसाधनविधानंकृताभिलाषानमनेर्मजंतिमकुटेरवनीशवर्गाः। श्रीवीररुद्रनृप
 तेः ककुभांविजेतुगजामयीस्रजममंदविलासलक्ष्मी। अत्रारोपविषये प्रकृतोपयोगित्वेनारोपरात्रिषतेनदम्य
 यथानुपपत्त्यासादृश्यं प्रतीयतइति नोपमा किंतु परिणामः। किमेष नवमोहरित्यतिरमंदसंपत्त्यदं किमेष नवमप्रजाप
 तिरपूर्वसर्गकर्मः। किमेष हरिरुर्वरोहरणचंचुरेकादशश्चिरादिति विलोक्यते जगत्तिकाकतीद्रोजनैः। अत्रकाकतीद्रस्य

शिव

दिगीभ्रगदीनापरस्परभेदेप्रतीतेसंदेहनिबन्धनात्तथानुपपत्त्यासादृश्यमाक्षिप्यतेततःसंदोहालंकारः॥काकतीपविभोः
 कीर्तिविभवेभ्यामरोदसि।दिवापिचंद्रिकाबुद्ध्याचकोरापांति।निर्वृतिश्चत्रकीर्तिविभवेचंद्रिकाबुद्धिश्चंद्रिकासादृश्यंवि
 नानसंभवतीतिसादृश्याक्षेपः॥तिमदलंकारः॥लक्ष्मीनिवासगृहमित्यखिलानरेद्राःशौर्यातिभ्रमिखनिरित्यरिवीरवर्गः॥वि
 घाविहारवत्तभीतिचलबुद्ध्याःश्रीकाकतीपनगरीमनिशंस्तुवंति।अत्रनगर्पातनापदार्थारोपःसादृश्यंविनानसंभवतीति
 सादृश्यस्यकल्पनादुल्लेखालंकारः॥तथाचवीररुद्रस्यभूपाजजयहोमंवितन्वतः॥धर्मरेणुरिपेभ्रातिनचमरेणुरुत्थि
 ता।अत्रोत्थितांचमरेणुमवलोक्यधूमपरि।रित्यपह्वेनारोपःसादृश्यमलएवेतिसादृश्याक्षेपःएवंतुल्ययोगितादिषु
 पिसादृश्यस्यगम्यत्वात्रोपमाशंका।न तःसर्वेभ्यःसादृश्यमलैभ्योचितक्षरोपमुपमा॥ ॥साप्रथमंदिदि

धा. पूर्णा लुमा चेति. उपमानोपमेयसाधारणधर्मसादृश्यप्रतिपादकानां प्रयोगे पूर्णा. एकस्य द्वयोस्त्रयपाणां वा लोपे लुमा. पू
 र्णा द्विधा. श्रोता श्रार्थी चेति. साक्षात्सादृश्यप्रतिपादकपथे वादिप्रयोगे श्रोता. धर्मव्यवधानेन सादृश्यप्रतिपादकानां सदृ
 शसंकाशनीकाशप्रकाशादिशब्दानां प्रयोगे श्रार्थी. द्वे वाक्यतद्वितसमासगतत्वेन त्रिविधे. एवं पूर्णोपमा षट्प्रकारा. लु
 मापमैवैकविंशतिभेदा. तेन तुल्यं क्रियाचेदतिरिक्तिवत्तेरुपादाने श्रार्थी. वन्न तस्यैवेति श्रार्थे विहितस्य वत्तेरुपादाने श्रोता.
 अतएव सादृश्यार्थे विहितस्य वत्तेः प्रयोगे धर्मोपादानेनानन्वयसौकुमार्यादनुक्तधर्मतद्वितगा श्रोता लुमानास्तिकल्पवा
 दिप्रयोगे चार्थेव तथा उदाहरणानि. वासुगा पूर्णा श्रोता यथा. उदा मोद्यत विक्रमे कृतपुगे वा हो यया ते यथा त्रेतायां र
 धुनायकस्य महिरण्यातो मुजायां यथा. दोर्दं उथे पुषि छिरस्य विलसच्छेयं यथा द्वापरे विस्रवाद्यकलौ तथैव रमते श्वोराय

शिव

दाहरणेषु

धमर्तुर्भुजे। समासगा पूर्णा श्रौती यथा। भास्वानिवोद्यनुदयादिलंबी मद्रासनस्थो वरुवरुद्रः। उच्यते ताम्रपुरीज
नानां नेत्राज्ज्वातुं शमयेत्तशेषं। अत्र भास्वानिवेतीवेन नित्यसमासः। तद्वितगा पूर्णा श्रौती यथा। कर्मवच्छेषवृद्धोत्रगिरि
वद्विद्वहेभवत्प्रती पदद्वयभुजे धुरिरोभाति मेदिनी। वाक्पगा पूर्णा श्रौती यथा। तैस्तैर्मही लालनसे विधाने तैस्तैः। अ
जार्जनवैभवैश्च। विराजते संप्रतिकाकती पलक्ष्मी पतिदी शरथेः समानः। समासगा पूर्णा श्रौती यथा। तादृक्पालन
सामर्थ्यसंपदा का कतीश्वरः। हरिदीश्वरसंकाशः शास्ति मध्यमविष्टपः। तद्वितगा पूर्णा श्रौती यथा। हेमाचलवदौ न्नयेगां
भीर्येक्षीरसिंधुवत्प्रतापे मानुवद्भाति का कती पनरेश्वरः। ये पूर्णवमानो यमेयसाधारणा धर्मसादृश्यप्रतिपादका नी
ति पूर्णा च। अत्रनुमोपमाया उदाहरणानि। अत्र ~~कर्मवाक्पगा~~ नुक्तधर्मवाक्पगा श्रौती लुप्ता यथा। यथा ~~निचत्वारि निबंधना~~

निचत्वारि निबंधना २

रुचोस्वामिनि चक्र वाक्यो यथा वनीहार रुचो च को र्धः^{यु} था प्रसूनस्तव के भ्रम र्धस्तथा प्रजाः का कति वीर रुद्रैः । अनुक्तधर्मा
 समासगाश्चोती तु सा यथा । प्रतापरुद्र देवस्य पादपीठमनारताः । आराधयति भूपालाः प्रताता देवतामिव अनुक्तधर्मा वा
 क्यगाश्चाथी तु सा यथा । का कति स्मापेतैर्जैत्रप्रपारा पट हवनि । तुल्यं दंभो लिनिद्योषैः श्रं रावं सं ध्रमही भूतः । अनुक्तधर्मा
 समासगाश्चाथी तु सा यथा । शश्वत्सुरिमिकशिलाभिधानां वस्त्रौ कसारसदृशी । मवेक्ष्य नमंति भूपामुविका कनी पराज्यमति
 छं बहु मममानाः । अनुक्तधर्मा वदितगाश्चाथी तु सा यथा । प्रतापरुद्र नृपतेर्जगन्मोहिततेजसः । कंदर्पकल्पमावारं पश्यं
 ध्रपुरंध्रपः । अनुक्तधर्मे वादिः कर्मक्ये चानुसा यथा । दुग्धार्णवी पंथं मोधी कैलासी पतिपर्वतान् । प्रतापरुद्र देवस्य यशो
 वैशद्य वैभवं । अनुक्तधर्मे वादिराधारक्य चानुसा यथा । क्रीडा द्रीपतिहेमगोत्राशिरसि खैरेष्वास्थानपशी पतिदीपेष्ठ

शिव

विषुदीर्घी की पति हरिस्त्वेकांतगेहीयति। उद्यानीयति सीमपर्वततटारणपे सुपर्वाचले प्रासादीयति वीरुद्रन्यपतेः स्फारः प्र
 तापोऽदयः अनुक्तधर्मेवादिः कर्मणामुत्तात्तु प्रायथा। पश्यंत्यात्मजदर्शमिदुममस्त्रोतस्विनीयत्स रोदशक्षीरपयोनि
 विप्रियसुहृद्दर्शगिरि। राजतं। लीलादर्शनाद्रीमन्यदमच्छं ताराश्च हारावलीदं शिखेति वीरुद्रन्यपतेः कीर्तिजगद्ग्राहिनी।
 अनुक्तधर्मेवादिः कर्मणामुत्तात्तु प्रायथा न्यपेयुगिश्चापरदंडं चापैरंकांता सुपुष्पापुधधन्ववारं प्रजासुवात्तं ब्रनयाधि
 चारचरस्यपेद्रुद्रन्यपेद्रुवजुः। अनुक्तधर्मेवादिः। क्तिपालु प्रायथा। सुधाप्रवाह तिसतामसतां कालकूटति। वीरुद्रन्य
 द्रस्यगुणज्योत्स्नाविज्जं मितं। अनुक्तधर्मेवादिः। कर्मव्यचालु प्रायथा। ज्योत्स्नीयं तिसुधीयंति चंदनीयंति मेवतः।
 प्रतापरुद्रन्यपतेः शर्णाः कीर्तिमहोर्मयः। अत्रकीर्तीनां स्वरूपमुपमेया। अनुक्तधर्मेवादिः कर्मव्यचालु प्रायथा। शेषायतेम

हीवोऽं कयशाखायते र्थिनां प्रतापहृद् दोर्दुः कालदशपते दिवा। अनुकोपमेपावाक्यगालुसापथा। वदाम्योनाम्यो
 नान्योस्तीत्यादि। अनुकोपमेपासमासगालुसापथा। वीरहृदस्योभराजानास्तिनास्तेवभूतलोपस्यधर्मीनुबंधेन
 कसिः कृतपुगीकृतः। अनुक्तधर्मीपमेपावाक्यगालुसापथा। लोकेकाकतिवीरहृदपतेहृदामभमस्यिपः कीर्त्याका
 र्तिककोमुदीधवलनातुल्यं किंचित्क्वचित्। यन्माधुर्यविजंभितैः क्षतविष्टांगीवाविलोक्पाधुनाकंठालिंगनमीशि
 नुर्वितनुनेनीरंध्रमद्रेः सुना। अनुक्तधर्मीपमेपासमासगालुसापथा। प्रतापश्रीतुल्यं किंचिदपिनभूतं नचभवन्नमावि
 त्रेलोकेपकिमपिजयिनः काकतिविभोः प्रकाशेयुत्पत्तिर्भुवनभरितैर्यस्यसितैरस्यैर्यपश्यानामवधिगिरिपाश्चात्सदृ
 षदां। अनुक्तेवादिः समासगालुसापथा। काकतीद्रोरणेभातिभीमसेनपराक्रमः। किं हृदुःशासनाः सर्वेयस्यप्रत्यर्थि

शिव

रि

पार्थिवः। एवमेवांतरं यथा संभवमुदाहार्यं। एकस्यैवोपमानोपमेयत्वेन न्ययोमतः। पत्रद्वितीयवत्स्वचारिनिह स्वार्थमेक
स्यैवोपमानोपमेयभावो निवर्धते। सावनन्वयालंकारः। संतुलोकेस्तु वरार्णविरत्नाकरस्तु धोकरः। तथापि वीररुद्रोपवीर
रुद्रइव स्वयं। पर्णयेन द्वयोस्तस्मिन्नुपमेयोपमा मता। तस्मिन्निर्मुपमानोपमेयप्रत्यक्षमर्थः। पथाधर्मो यैवेत्यादि॥
सदृशानुभवादस्य स्मृतिः स्मरणा मुच्यते। यत्र सदृशस्य पदार्थस्यानुभवेन सदृशवस्त्वंतरपराशमशो जायते तत्र स्मर
णालंकारः। राज्ञापतापरुद्धेरायाहिते पं वस्तुधरा। हृद्वंदनलोदीनां प्राचा स्मरति भुजां। अत्र न लनहुषा दिवत्या
लनप्रवीणा तपोप्रतापहृद्वं। क्षीतारं मासवत्याः मेदिन्याः पूर्वराजस्मरणां। मेदा मेदसाधारणसाधर्म्यनिदर्शनालंका
रादर्शिताः॥ ॥ संप्रत्यारोपगमालंकारप्रस्तावः। तत्रापि प्राधान्यात्प्रथमं रूपकं निरूप्यते। आरोपविषयस्य स्यादनि

रोहितरूपिणाः। उपरंजकमाराण्यप्यमाराण्यदूपाकं मतं। अत्रारोपविषयस्येत्यनेनाध्वसापगर्भस्योत्प्रेक्षादेरनारोपमत्त्वाना
 म्पमादीनांच व्यावृत्तिः। अतिरोहितरूपिणोऽस्येन संदेहभ्रांतिमदपनुतीनां व्यावृत्तिः। संदेहालंकारे विषयस्य संदिह्यमा
 नतयातिरोधानं भ्रांतिमदलंकारेभ्रांतिविषयतिरोधानं। अपनुत्यलंकारे पनुवेनारोपविषयतिरोधानं। उपरंजकमित्य
 नेनपरिणामालंकारव्यावृत्तिः। परिणामेऽत्रारोप्यमाराण्यप्रकृतौपयोगित्वेनान्वयोनप्रकृतौपरंजकत्वेन। अतः सर्वेभ्यः
 सादृश्यमन्वेभ्योविलक्षणां रूपकं तस्यमथमंत्रैर्विध्यं सावयवं निरवयवं परंपरितं चेति। सावयवं परंपरितं चेति। सावयवं द्विविधं स
 मस्तवस्तुविषयमेकदेशवर्तिचेति। निरवयवं द्विविधं केवलमात्रारूपं चेति। परंपरितस्यापि स्त्रियनिबंधनत्वेनास्त्रियनिबंधन
 चिन द्वैविध्यं तयो रपि प्रत्येकं केवलमात्रारूपनयाचातुर्विध्यं। एवमष्टविधो रूपकालंकारः। अथोदाहरणानि। यत्रावयेवानामव

शिव

यविनश्चसामस्तेन निरूपरां निबध्यते तस्मिन् सवस्तु विषयं रूपकं यथा यात्राया वृषिवीररुद्रनृपतेर्निःसाराधाराधरैर्वै
 रिक्ष्मापतिगर्वपर्वतमिदमिह मुहुर्गर्जति शत्रुस्त्रीनयनां बुद्धिपिरसहजातानां सर्वतोर्वधैर्हरिदंतरेषु जगदानंदाय
 शः कंदलाः यत्रावयव निरूपरां दयविनो निरूपरां गम्यते तदेकदेशवर्तिरूपकं यथा प्रसाधिताशावलयांतरालः शौघाकुरः
 काकनिवीररुद्रः विवस्वरेर्वासनयात्रिलोकीगुणप्रसूनैः सुरभीकरोति यत्रावयवानां गुणानां प्रसूनैर्निरूपरां नृपतेः
 कल्पशाखिचंचनिरूप्यते तस्मादेकदेशवर्ति यत्रावयविनिरूपरां मात्रेकविसरं भविभ्रांतिः तत्रिरवयवरूपकं अवयव
 विनिरूपरां मात्रे पितृदेव तत्र केवलं यथा यात्रारंभविजंभमारासुभ्यक्ष्वेलिताम्रेति तैर्निःसाराधविभिः स्फुटप्रविदल
 द्रोदः कटाहांतरेः क्षुब्धेष्विषुकं पितेषु गिरिपुश्रुसैव मुंचंयस्तन्मीताः काकनिवीररुद्रनृपतेः प्रत्यर्थिनः पाषिवाः अत्रो

दसः कटाहरूपत्वं निरूप्यते। माला निरवयववया। राक्षसीमौलि विभूषणसुगमलादिकुंजरश्रोत्रयोः स्फारं चामरभूष
 णां धरणिभृष्टगेषु गंगासरिताव्योम्नःक्षेमवितानमुज्ज्वलतरं मुक्ताकलापोभुवः स्फारः काकतिवीररुद्रपशसां जागर्ति
 विष्फूर्जितं। रूपकहेतुरूपकंपरंपरितं रूपकद्वयमात्रव्यवस्थितत्वात् दस्यनसमविषये तर्भावः। श्लिष्टके परंपरितं यथा प्रतापवी
 ररुद्रस्य मंडलाग्रविधुंतुदः। अखंडविक्रमाद्यामोक्षसत्तेराजमंडले। श्लिष्टमालापरंपरितं यथा पद्मोत्प्लाससहस्रभानुरस
 कृतसन्मार्गवर्षावुधः क्षमाभूतक्षमिदाशानिकुं वलयालंकारराकाशशी॥ नित्योद्यत्सुमनोविकारसुरभिः कल्याणसंपत्सु
 रक्षोराणिभृद्वनाश्रयोवुधिरयं श्रीवीररुद्रो नृपः। श्लिष्टकेवलपरंपरितं यथा काकतीपस्य दुग्धाखेयशोलीलामहोर्म
 यः। दिकूलं मुद्रुजादेषाः खिलं सभ्रकषोद्युयाः। श्लिष्टमालापरंपरितं यथा। दोराशी विषजिह्वारिपुवनज्जेरिम

शिव

हावाभ्याशौर्वाग्नानलवधमजाजपरमायोषिद्वितासम्भुवा। संहप्यद्वारणीविलासशिखिनीसंवासयष्टाजगत्प्रासादार्ग
 त्वपाकृपाणलतपाहूदोन्वयः क्रीडति। अस्ति च मालापरंपरिते वैधर्म्यरागपिसंभवति। त्रासाधकारमध्यानाः केतवा
 नपरात्रयः। जयतिवीररुरस्यजयमागशाकेलपः एवमष्टविधस्यापिवाक्यसमासगतचेनषोडशरूपकभेदाः संभव
 ति॥ ॥ आरोप्यमाशा-आरोपविषयात्मतया स्थितं प्रकृतस्योपयोगि स्यात्परिणामउदाहृतः। आरोप्यमाशां
 प्रकृतोपयोगीत्यनेन सर्वालंकारव्यावृत्तिः। तस्य सामानाधिकरण्यावैयर्थिकरागोभ्यांद्वे विधेः सामानाधिकरण्या
 नपरिणामोपथा। शब्दत्रसाधनविधानकृतामिलाषानुमैर्भजंतिमकुटेरवनीपवर्गाः। श्रीवीररुद्रनयनैः क
 कुभांविजेतुराज्ञामयी स्रजममंदविलासलक्ष्मीवैयर्थिकरणेनपथा। प्रतिभटविजयाप्रस्थितस्याग्न

यायीप्रत्ययदहनरुक्षोवीररुद्रप्रतापः समजनिभुजशोर्ध्वैर्मखदुःसहायः समिति विहरतस्तेसा। सिरागिवारत्नश्रीः॥
 अत्रप्रतापभुजशोर्ध्वैः अमभ्रीजापिवर्मादिरूपेणपरिणामतः शत्रुविजयहेतौ समरकालेन उपयोगमुपगताः॥
 किरीटमाराण्यमयखजालैर्विधायपुष्पांजलिमर्चयन्ते। कलाशयारुद्रनरेंद्रपादपीठांतसीमानमरिद्धितीशाः॥ समा
 सोत्कावरोष्णमाराण्यप्रकृतोपयोगेणवाच्यत्वात्परिणामांतर्भावः॥ ॥ विषयो विषयीयत्रसादृश्यात्तेविसंभतात्॥
 संदेहगोचरोष्णतां संदेहालंकृतिश्चसा। सात्रिधाशुहानिश्चयगर्भीनिश्चयान्तावेति संदेहमात्रपर्यवसायिनीशुद्धाः यथा
 किमेषनवमोहरित्यतिरिक्तादि। निश्चयगर्भीयथा कालाहिः किमयंमरणान्मदुल्लभोगंसधत्ते पुनः कालभ्रुकुटिरेष
 किंनुमुखएवोज्जंभतेसापुनः कालोमानधलधूमपद्मतिरसो किंसापुनर्धुपतेवातेनेतिविकल्प्यतेप्रतिभटेरुद्रस्यैव

शिव

श्लेषकः। निश्चयपर्यवसानापथाकिंकल्यदु ममंजरीस्रजइमेकिंवापशोराशपः स्वर्धेनोरथवाकिमुज्ज्वलतराश्विंतामरोः स्फू
 तयः॥ किंवासिहरसोर्मपश्चिरमिति व्यामृश्य निश्चीन्वते संतः काकतिवीररुद्रनृपतेः स्मरः कटाक्षारति॥ ॥ कविसेमतिता
 दृश्यादिषये पिहिता नमिः श्रोत्रोप्यमारात्तुभवोयत्रसम्भ्रांतिमा न्तः। कोकतीपविभोः कीर्तिरित्यादि। निषेधविषयं सा
 म्यादन्वारोपेप्यपनुतिः। तस्मात्त्रैविध्यं। अपनुत्पारोपश्रोत्रोप्यापनुवच्छलादिशब्दे। सत्यत्वप्रतिपादनं च। आद्यद्वयस्यो
 दाहरां। उद्देज्यतुरावीकलकलश्यादि। ~~छलादिशब्दे। सत्यत्वप्रतिपादनं च। आद्यद्वयस्यो~~
 कलकलश्यादि। छलादिशब्दे। सत्यत्वप्रतिपादनं च। आद्यद्वयस्यो
 तपदवीप्राप्तं स्वयंभः शिवः। नेवं चेद्विषयमावलोकनकलामात्रेण भस्मीकृतैर्जातवैरिपुरैः कथंकथमवागजानं च भस्मकृतैः॥ १४

६५
ऐषु

अर्थयोगरूचिश्चेष्टैरुत्तैरनमनेकधा। महीरभेदादेकस्य स उत्तैरः सतां मतः। अर्थयोगाभ्यां यथा। लक्ष्मीनिवासगृहमि
त्यादि। श्लेषे यथा उग्रः स पत्नेषु गुणैर्भास्वान्तरात्मः प्रतीकेषु रसोऽपुभीमः। नीलासुलक्ष्णाः पुरुषोत्तमश्चेत्याचक्षते रुद्रः पंक
वीट्वाः॥ ॥ अथाध्यवसायगर्भमन्त्रं कारद्वयमुच्यते। विषयविषयिणो रन्यतरनिगरो नामेदं प्रतिपत्तिरध्यवसायः। स
द्विविधः। विषयिनिगरो न विषयनिगरो न च यत्रान्यधर्मसंबन्धादत्यन्तेनोपतर्कितं प्रकृतं हि भवेत्प्राज्ञास्तामुत्प्रेक्षां
प्रचक्षते। यत्र प्रकृतगुणक्रियासंबन्धादप्रकृतत्वेन प्रकृतस्य संभावनं सोत्प्रेक्षा। सा द्विविधा। वाच्याप्रतीपमाना च। संभाव
नाप्रतिपादकानां नानाप्रकारमेवमादीनां प्रयोगे वाच्याः अप्रयोगे प्रतीपमाना। जातिक्रियागुणद्वाराणां चतुर्णामध्यवसा
यविषयत्वे सा द्विविधा प्रत्येकं चतुर्धा। तेषां भावाभाव रूपतया द्वैविध्येऽष्टविधाः अध्यवसायस्य गुणविनिमित्तत्वेन क्रियानिमि
वि

शिव

सत्वेन च द्वे विधे प्रत्येकं षोडशप्रकाराः। निमित्तस्य वाच्यत्वं गम्यत्वाभ्यां द्वैविध्यं वाच्योत्प्रेक्षाया मेव प्रतीयमानोत्प्रेक्षाया
 मिवाद्यनुपादाने निमित्तस्य वाच्योत्प्रेक्षाया निरवलंबनत्वात् तथा ज्ञान्यादीनां स्वरूपेण हेतुरुपेण फलरूपेण वाध्य
 वसायविषयत्वे बहुविधं वाच्योत्प्रेक्षाया मपि हेतुफलयोर्भूतत्वेन विषयत्वेन निमित्तस्याप्यादानमेव तथा हि साध्येनुपा
 न्ने साधनत्वेन निर्देशो नान्वयं पुद्गलाति तथा साधनेनुपात्ते साध्यत्वेन निर्देशो पितपोरग्नौ न्यायेक्षयात् हेतुत्प्रेक्षायां फलं
 निमित्तं तस्यानुपादानेकं प्रतिफलत्वेन संबद्धं तथा हि प्रतापरुद्रमपतेरपारे कीर्ति सागरे। मन्मादृशं दुष्कीर्ति संवेगादि
 वज्रगच्छपी। अत्रोत्प्रेक्षानिमित्तस्य मज्जनस्यानुपादाने संगतिहेतुत्प्रेक्षानशोभा मद्यतति जयश्रीवासपद्मस्य
 विकासायेव भानुमान्। प्रतिविंबमिषात्वं दुंप्रविशत्यं भुजः। इत्यत्रोत्प्रेक्षानिमित्तभूतस्य भानुमतः खड्गप्रवेशस्यनु

पादाने जयभूती कमलविकासोपेवि फलोत्प्रेक्षामसमीचीनं अतः स्वरूपोत्प्रेक्षाया मेव निमित्तस्योपादानानुपादाना
 म्यां द्वे विधेः वाच्योत्प्रेक्षायां भेदगणना। उपात्तगुणानि निमित्तजातिभावस्वरूपोत्प्रेक्षा उपात्तक्रियानि निमित्तजाति
 स्वभावस्वरूपोत्प्रेक्षा अनुपात्तनिमित्तजातिस्वभावस्वरूपोत्प्रेक्षा उपात्तगुणानि निमित्तजातिस्वभावहेतुत्प्रेक्षा उपात्त
 गुणानि निमित्तजात्यभावहेतुत्प्रेक्षा उपात्तक्रियानि निमित्तजातिभावहेतुत्प्रेक्षा उपात्तक्रियानि निमित्तजात्यभावहेतुत्प्रेक्षा उ
 पात्तगुणानि निमित्तजातिभावफलोत्प्रेक्षा उपात्तगुणानि निमित्तजात्यभावफलोत्प्रेक्षा उपात्तक्रियानि निमित्तभावफ
 लोत्प्रेक्षा उपात्तक्रियानि निमित्तजात्यभावफलोत्प्रेक्षा एवं चतुर्दशभेदा जायन्ते। अनेन क्रमेण गुणानि क्रियाद्वयो शिव
 त्प्रेक्षापि परिगणनीया एवं वाच्योत्प्रेक्षाया षट्पंचाशद्भेदा प्रतीयमानोत्प्रेक्षा त्वष्टनचांशद्भेदा इति स्वरूपोत्प्रेक्षा

माप्रविमिश्रितोपादाननिष्पन्ना निमित्तस्य गम्यते उपा रूपत्वेन क्रियारूपत्वेन च तत्तद्विशेषाभावादेक एव भेदो गम्यते.
 गुरा क्रिययो रूपाक्षेपविषयतमुत्प्रेक्षा निमित्तत्वं चाभ्युपगते प्राचामन्त्रकारप्रबंधे। वपुषस्तवति भेदोत्प्रेक्षेति गणनामा
 त्रैचारुसातिशयस्तुष्टपंचाशत एव भेदानां॥ ॥ तत्र यथा संभवमुदाहरणानि। उपात्तगुणानि निमित्तजातिभाव
 स्वरूपोत्प्रेक्षायथा। कीर्तिः काकतिवारुद्रनृपतेः। तिहासनाध्यासिनः प्राचां भूमिजां यशःपिदधती कोटींदुतुल्यघु ३
 तिः। रक्षादक्षिण राजलाभजनिता मंदप्रमोदोच्छिता त्रैलोक्यादहसप्रभेव ककुभां प्रांतेषु विद्योतते। अत्र प्रभा-
 शब्दो जातिवचनः। त्रैलोक्यादहसप्रभायाः कविप्रौढे। किमिह त्वा न्नोपमाशं कावकांश्च। उपात्तक्रियानि मि-
 त्तजातिभावस्वरूपोत्प्रेक्षायथा। वीरस्वरुद्रनृपतेः प्रियवत्तमस्य राज्याभिषेकसत्तिलैः सरसी कृतापाः। सद्यः समुच्छू

सितसांद्रपरागरेखाशोरायाः प्रसादपुत्रकांकुमंजरीव। अत्रपुत्रकमंजरीवेत्तु त्रेक्षायां सरसीकराक्रियारूपं अ
 नुपातनिमित्तजातिभावस्वरूपो त्रेक्षा यथा प्रतापरुद्रस्य नखेदुकांतिः प्राणमभाजां पदयोर्नपाराण। जलोत्त
 माविधिनिर्मितावावर्णावनेवीचनदीविकेव। अत्रदीविकेवेति जातिवचनाज्जातिरूपेक्ष्यते। उपातगुणानिमित्त
 जात्यभावस्वरूपो त्रेक्षा यथा प्रतापरुद्रस्य गुणस्ततोर्मिधौताविराजं त्यमनी कृतांगाः प्रक्षालितात्पुहृतभूमि
 पाल अनुपातनिमित्तजात्यभावस्वरूपो त्रेक्षा यथा दिशां जेतुर्विश्वप्रथितमहसोरुद्रनृपतेर्जय
 प्रस्थानोद्यत्करितुरगसंमर्दजनितं रजश्चिन्नेहचाप्रतिबलमसूयां प्रिवदिवप्रतापारण्यानन्यादिदिशि
 दिशि विधत्ते दिनकरान् अत्रसूयामिति जात्यभावः जातिहेतु त्रेक्षा यथा उदारीत्याभुजया प्रतापरुद्रस्य वि

शिव

भैकधुरंधरस्य विभंभराको मधुलशय्ययेव विस्मरिता गोत्रमहीधवासां अत्रशय्ययेति जातिहेतुत्वं जातिहेतु
 भावो यथा भूमेरु कल्पदक्षत्वादिवधाता विचिन्तेष्यन् स च वानुका कर्तृशानेति व्यज्ज्या गवेभवं अत्राकल्पद
 क्षत्वादित्यभावहेतुत्वं जातिफलैस्त्रेक्षायथा नूनं विभंभराभारसंभीभवितुमापत्तौ वीरुद्रनरेंद्रस्य भुजावा
 जानुलविनौ अत्रसंभीववितुमिति जाते फलत्वं जातिफलाभावो त्रेक्षायथा पशुमवध्याना नो व्यशत्र
 वः का कर्तृशितुः प्रायेण मानुषत्वापत्तौ वृत्तिमाश्रिताः अत्रामानुषावसायेति जात्यभावस्य फलत्वं
 क्रियास्वरूपो त्रेक्षायथा श्रीका कर्तृपदपतेर्द्विषदंगनानां श्वा सोमिभिः सपदिमर्मरितान्तरालाः तासां नि
 वासविधये कृतपावनानां प्रत्युत्तराणीददती वमरोर्वनां क्रियास्वरूपोभावो त्रेक्षायथा विमुखे सति का कति

६८

क्षिती द्वेन सीमापिक ठोरकं टकाद्या विपुरेषु विकर्षति प्रतीपान दद्यानेव निजांतर प्रवेशः अत्रादद्यानेति क्रियाया
 अभावः। क्रियाहेतुः येषां यथा राशः। जागं वीं कुशे देदाः परिस्त्रानादिनेदिने काकती द्रप्रतापार्कती बोष्पामिभवा
 दिव अत्रामिभवा दिवेति क्रियाहेतुत्वं क्रियाहेतुत्वाभावोत्प्रेक्षा यथा दमोति संभ्रमभाजिगेपा प्रस्थानभेरी निनदो
 ध्रमर्तुः। लीनानि वानेषु मरातिवर्गान् विगाहते शैलागुहीतराणि क्रियाफलभावोत्प्रेक्षा यथा सीमादिकं जेषु वि
 हारभाजः सिद्धांगनाः कुत्सितवद्विकाद्यान् श्रीवीररुद्रस्य यशो विलासान्नायं त्यसं स्पष्टमिवांधकारं। अत्रासंस्प
 र्ष्टमिति क्रियाभावस्यै फलं च गुणस्वरूपोत्प्रेक्षा यथा च कास्तिका कती द्रस्पृष्टपा लो कन विसंभ्रमः। प्रकृतिष्व
 विसर्वा सुप्रसाद इव मूर्तिमान्। गुणस्वरूपभावोत्प्रेक्षा यथा प्रतापहस्य महाभिषेकपयः कतीः शीतलिता खिलो गी। प्र

शिव

शीतभारतपरांगीरुगा ७श्वासानिजोषेवविभातिपृथ्वी। अत्रप्रशांतोष्येतिगुराभावः। गुराहेतुतोक्षायथा। अयमि
 यामास्रपतामुपेतः श्रीवीरहृदस्पररोकृपागाः। जयेन्मियंवेरिमहीपतीनासमुत्सुकोहर्तुमस्ययेव। अत्रास्रपयेवेति
 गुरास्यहेतुत्वं। गुराहेतुभावोत्प्रेक्षायथा। जातावपसंप्रतिवीरहृद्वनरेन्द्रगभीरिमगुल्फदद्याः। इत्यप्रमोदादिवाजीवनेषु
 मानिभ्यमभोनिधयोभजंते। अत्राप्रमोदादितिगुराभावस्यहेतुत्वं। गुराकलोत्प्रेक्षायथा। आशिषांविषधुम्राणां
 नैर्मल्यार्थमिवोत्सुकाः। भुजंज्यःकाकंतीदृश्येगुराभातुमुधासुचः। अत्रनैर्मल्यार्थमितिगुरास्यफलत्वं। गुराक
 लाभावोत्प्रेक्षायथा। अरण्यवासोचितबांधवासुमगीद्यवैरार्थमिविशरण्याः। कलिंगदेशेभ्वरवैरिनार्यः परादुखा
 लोचनविभ्रमेषु। अत्रोवैरार्थमितिगुराभावस्यफलत्वं। द्रव्यस्वरूपोत्प्रेक्षायथा। ननित्समस्मिन्परिपूर्णातेतितत्का

६९
प्रताप

हेतु

नमः क्षोणितलावतीर्णाः। आनंदमन्त्रिंदुरिव स्वधाविभातिलोकान्नवकाकतींद्रः। इव्यस्वरूपाभावोत्प्रेक्षापथा। अनम
 साधारणराजशौंडेसघः कृताथीभवदर्थिसार्थे। श्रीकाकतींद्रेभुविराजमानेद्योः पारिजातेनविनाकृतेव। अत्रदिवःपारिजा
 ताभावः। इव्यफलोत्प्रेक्षापथा। प्रतापरुद्रहेदैवेनश्माभ्यस्यविजृम्भितं। समुन्मलितमामलादपरेणोववज्जिराग। इव्यहे
 त्वभावोत्प्रेक्षापथा। दृकाकतीरप्रतापोष्मदिलीनांगेनमेरुणा। असुवर्गाचलेनेवविरिचिव्याकुलीकृतः। अत्रासुवर्गाचलेने
 तिहेत्वभावः। इव्यफलोत्प्रेक्षापथा। दुग्धार्णवशतापेवकैलासाचलकोटये। ननंप्रतापरुद्रेरायशोदिक्षुप्रसारितं। अत्रदुग्धा
 र्णवशतापेनिकलत्वं। इव्यफलाभावोत्प्रेक्षापथा। वीररुद्रनरेंद्रस्यजपप्रस्थानसंभवं। रजःपिहितदिक्कुलंनिराकाशमित्येव
 स्थितं। अत्रनिराकाशमित्याकाशाभावायेत्यर्थः। एवंभेदांतरंपथासंभवमुदाहार्यं॥ ॥ इति विद्यानाथकृतौ प्रतापरुद्रम

शिव

शोभप्रसोत्तंकारशास्त्रेऽप्यस्य गर्भलंकारैर्विवेकः ॥ ॥ विषयस्यानुपादानादिष्वप्युपनिबध्यते। यत्र सातिशयो-
 किः स्यात्तु विप्रोक्तोक्तिर्जीविता। यत्र कविप्रोक्तोक्त्या विषयतिरोधानेन विषयीनिबध्यते सातिशयोक्तिः। तस्याभ्यासुर्वि-
 ध्यं भेदे भेदः। अत्र भेदे भेदः। संबंधे संबंधः अत्र संबंधे संबंधश्चेति। कार्यकारणयोर्विपर्ययस्य तात्पर्यवशात् सातिशयि-
 त्वेव किंतु कविप्रोक्तोक्तिर्हि सातिशयोक्तिरित्युच्यते। तत्र भेदे अत्र भेदो यथाः स्थानेकस्य तदुज्जीतः काक तोयमहो-
 दधेः। नक्ष्मीपतिरसौ चित्रं चित्रं मर्त्यमहोत्सवः। अत्र प्रतापरुद्रकस्य वृक्षपोरभेदाध्यवसायः। अत्र भेदे भेदो यथाः औन्नत्यं
 हदित्वा हि। अत्रौन्नत्यादेर्वास्तवभेदाभावेऽपि भेदः कल्पितः। ततः सिद्धं प्रोक्तोक्तिर्हि योरोन्नत्यपोरभेदेऽपि भेदाध्यवसा-
 यः। संबंधे संबंधो यथाः शिलाचिंतारत्नंतरुमरशास्त्रीयशुरसो विषहनुः सर्वजगदपितथा दोषविधुरं नृसृष्टिर्वेधात्री

प्रता. ६.

तदिहचतुरश्रीकथमिदं सृष्टौ देवं रुद्रं सकलगुणसाम्राज्यं नित्यं सिद्धेन विधातुं सृष्टि संबंधे पि असंबंध उक्तः ॥
अतीत ब्रह्म सृष्टिनेश्वरेणात्राभेदाध्यवसायः ॥ असंबंधे संबंधोपपत्त्या ॥ ब्रह्ममेव गिरौ कृतेपि किमिदं नैवं विधास्ते मुदः स्वामि
सत्त्वमिदं क्रियाद्यफलिताय दीरुद्रः कनः ॥ मिथ्या किं नु विकल्पेन जगत्सृष्ट्या यमत्मा र्थिवः शंभुः क्षमां सवतीरार्ण
वानिति हरिर्क ह ब्रह्मरूपोः ॥ हरिविरिंचोरेवंविधमेष्ट्रा असंबंधेपि संबंध उक्तः ॥ शंभुना सहका कतीपरुद्रस्याभेदाध्य
वसायः ॥ कार्यकारणयोः पर्यायरूपातिशयोक्तिर्यथा ॥ मातः कथं का कतिनायदधेरनेसराः कामशराः पतंति ॥ तदुपजाव
रापजितः स्मरोपि नृनंगतः किं करताममुष्य ॥ अत्र कार्यभूतस्य स्मरशरपातस्य कारणभूतात्प्रियदृष्टिपातात् सर्वकालत
मुक्तं ॥ ॥ अथोक्ति साम्यात्नकारनिरूपणो अतिशयोक्ति हेतुका सहोक्ति निरूप्यते ॥ सहार्थनान्वयात् यत्र भवेदति

शिव

शयोक्तिः। कस्मिन्तौ पश्यपर्वतासासहोक्तिरितीष्यते। यत्र भेदेऽभेदरूपतया कार्यकारणौर्वापर्वविपर्वयरूपया चातिशयो
 त्व्या एकस्य प्राधान्येनान्वयेऽपरस्य सहार्थनसंबन्धे उपमानोपमेयभावः परिकल्प्यते तत्र स होक्तिः। प्राकराणि काश्चात्प्राकराणि कवि
 षपतादुपमानोपमेयभावस्य सहार्थनसंबन्धेन द्वयोरपि प्रकृतत्वात्तदात्मता कार्यकारणौर्वापर्वविपर्वयरूपया चातिशयोक्तिमन्ना
 सहोक्तिर्यथाः अक्षमाभस्तुभरासिधारारणौ पुनीलोत्पलपत्रभासः पतंतिकं छेद्य रिभपतीनां साकं सुरस्त्रीजनमुत्कमात्यैः॥
 अत्र कृपाणापवनोत्तरकालभाविनोदिव्यमानापतनस्य सहकालत्वमुक्तमिति पौर्वापर्वविपर्वयः। भेदेऽभेदरूपातिशयोक्तिश्चे
 यगभीरचारुत्वातिशयहेतुर्यथा। दिनेदिने रुद्रभरादिपस्य प्रतापलक्ष्मीरुदयं प्रजातिप्रकाशिताशेषदिगंतरात्मा विवस्व
 तासार्धमनिघमासाः अत्रोदयं प्रजातीति श्लेषेणोदयपर्वताभ्युदययोरभेदाध्यवसायः॥ ॥ अथ सहोक्तिप्रतिपक्षरूपा विनोक्तिर्नि

प्रता. ६

७१

रूप्यते। विना संनिधियत्किं विद्यतामस्य परमदेव। अरम्यतारम्यता वा सा विनोक्तिरुदाहृता। यत्र कस्यचिदसंनिधानादस्तुरम्यमरम्यं
 वा भवेत्सा विनोक्तिः। सा द्विविधा। अरम्यतारम्यता च। अरम्यता यथा। प्रतापरुद्रदेवस्य गुणवर्गानया विना। कीदृशी काव्यरचना संश्रय
 धं कवीभ्वराः। अत्र प्रतापरुद्रगुणवर्गानेन विना काव्यमिदमशोभनं च मुक्तं। अनेन काव्यशोभा मिच्छ द्विः कवीभ्वरैः। प्रतापरुद्रस्य गु
 णवर्गापि तव्या इति विधेरेव प्रकाशयता रम्यता यथा। कलापूर्णेनित्यं जयति जगती वो विजगती वपुष्मात्मानं देविमलविभवेरुद्र
 नृपते। विना लक्ष्मप्राप्य प्रतिदिवसपूर्णं निजतनुप्रकाशः स्यादितुर्वदिदिविभवे सोऽपि सुभग। अत्र प्रतापरुद्रे प्रकाशमाने चंद्र
 स्य विना कलं केन शोभमानं च मुक्तं। सकवलं गुणशालिनः प्रतिपक्षस्य पुरस्तादशगुणवत्तयैव रम्यता नाम भवेति॥ ॥
 विशेषणानां तौ। येन यत्र प्रस्तुतवर्णना। अप्रस्तुतस्य गम्यत्वे सा समासोक्तिरिष्यते। यत्र प्रकृतिविशेषणसाम्यासाधा

शिव

रादप्रस्तुतंगम्यते सा त्रिविधाः श्लिष्ट विशेषणं सामंजस्यमर्थवेति श्लिष्ट विशेषणत्वेन यथा सद्यो विश्रुतमेखलापुत्र
 कितामजीवनं विभ्रतीरागादं प्रपते कृपाणालनिका गृह्णाति कछे क्षरीना तद्योगादनुरक्तभावविवशाः समालिनाश्च
 शून्यांतःकरणभजंति खलु ते काभा वस्थितिकामपि अत्र विश्रुतमेखलापुत्र कितामिति श्लिष्ट विशेषणमहिम्ना कृपाणाल
 निकायानां पिकात्पतीतिः अनुरक्तभावविवशा इत्यादिविशेषणद्वारा रिपूणां नापकत्वप्रतीतिः साधारणविशेषणो न य
 था वीवतव्रीडमपास्तमानमिमांदि अत्र ग्रंथारभयानकसाधारणविशेषणबलाद्दीव्या समालिं गिता उति नापकत्वप्रती
 तिः श्रोपम्यगर्भविशेषणो न यथा भूतात्मा गृह्णातौ धैः पूराः सौजस्यवारिणा प्रतापहृदयपतिर्घने विश्वं भरा म्रियं ॥
 अत्र समासोक्तौ सर्वत्र व्यवहारसमाशेप एव जीवितं सचतुर्विधः लौकिकवस्तुनि लौकिकवस्तु व्यवहारसमाशेपः ॥

प्रतीक

७२

शास्त्रीयवस्तु व्यवहारसमारोपश्चेति द्विविधः। तथा शास्त्रीयवस्तु निशास्त्रीयवस्तु समारोपो लौकिकवस्तु व्यवहारसमारोपश्चेति द्विविधः। एवं चतुर्विधः। यथा क्रममुदाहरणानि। सप्तांगस्य पुरुषस्य मदानलक्ष्मीविराजितः। प्रतापहृदो मद्रात्मा तनुते सार्वभौमतां। अत्र लौकिके प्रकृतवस्तु निःलौकिकस्य सार्वभौमता मध्ये यस्य दिगाजस्य प्रतीतिः। गुरुप्रणामेन निजेन सह स्तिरस्कृतो घृतिपक्षहेतौ। प्रतापहृदस्य समिन्नुदग्ने खड्गे महर्षेऽनघं उत त्वं। अत्र लौकिके खड्गे तर्कशास्त्रवस्तु व्यवहारस्य समारोपः। तथा अपूर्वार्थश्चाद्या गुरुभणितिसारस्य पदवीभुक्तिर्ग्राह्यं तत्त्वकिमपि कल्पयतीति पदं। प्रबंधश्च वीरक्षदिति पतिकवीनां विजयते बुंधश्चेति र्वस्य निषण्णमधिकर्तुं प्रभवति। शास्त्रीयवस्तु नितं वशास्त्रवस्तु व्यवहारसमारोपः। तथा। शिवसंलंकारलसद्वरा सगुणारसनिर्भरा भावा नुबंधिनी भाति भारती का कती भवरे। अत्रालंकारशास्त्रीयवस्तु निभार

शिव

याख्या न लोकि कव्य द हार समारोपः । समासोक्तौ विशेषण विशेष्ययोर्द्वयोर्द्वयोरनुपादाना चेष्टा विशेषः । ३
 त्कि साम्ये पिश्लेषगर्भे च विशेषादुक्तौ । किं रुच्यते । अन्यथोक्तस्य वाक्यस्य का कौश्लो घेरा वा भवेत् । अत्र न्यथा यो जन
 यत्र सावकोक्तिर्निगद्यते । यत्र कया विद्वि वक्ष्या केन चित्प्रयुक्तस्य वाक्यस्य विवक्षयाः न्यथा यो जना क्रियते सावको
 क्तिः उक्तिवक्तृत्वं कथंचित्संभवत्पप्येवं विधिलक्षणाभावो तत्कालकारेभ्यो भिद्यते । काक्का यथा बहुवचनो ह्युरात्रास
 हितः स सिरी रणि भरा सती । णु रणा सिरी वे इतु मं अ पा रां कि णु लहरा सि । बहुवचनमखलराजा स खितस्म ।
 श्रियं निर्मलस्मृतिः । नूननाश्रयो पितृमात्मानं किं नु लघापसि । अत्र त्वमपि नूनात्र भवसि अतस्त्वप्यपि नृपतिरास
 त्करवकिमित्यात्मानं लघु करो बीतिका क्का प्रतीयते । श्लेषेण यथा कस्ते सुंदरि वर्तते हृदि स दारा जा कि मिंदुर्न हि

प्रता. ६

७३

क्षोणीभूतिलकः सुमेरुरपि किं नो ह दुर्देवो विभुः । ईशः किं सखि सत्यमाद्य सुभगे त्वंगो वसरो द्रुवेत्याख्यां करवत्त्वप
हासवाचिविरहं किं चिद्वर्धयस्मरत् ॥ अथ स्वभावोक्तिः । स्वभावोक्तिरस्मै चारुपथावदस्तुवर्गानां पत्रचारुतपा
वस्तुनो यथावद्वर्गानां निबध्यते स स्वभावोक्तिः । यथा । मम दृश्युनानर्तितकर्मात् त्वमुदतमर्ध्वानि पदस्थितेन । लोका
ग्रहस्तेन गजेन जातो । नित्योत्सवः काकतिरुद्रदेव ॥ उक्तिः साम्याद्याजोक्तिरुच्यते । व्याजोक्तिः साममुदतं पत्र
वस्तुनिगद्यते । पत्रप्रकाशं वस्तु साम्ये गर्भत्वेन निगृह्य नार्हत्वात् केन चिद्वा जेन प्रष्टव्यते सा व्याजोक्तिः । यथा ।
क्षोणीपाणिग्रहरा समये संमदीमहर्षे सर्वो जीरो न पातितिलकः काकतीयान्वयं दुः । धीरो दातः शिशिरसत्तिलैः किं ।
उराज्याभिषेकः कर्तव्यस्यादिति मद्रुहसन्वीक्षेते मंत्रितृहान् । अत्र क्षोणीपाणिग्रहरा जनितं रोमहर्षं धीरो दात

शिव

पाप्रतापरुद्रदेवेन महाभिषेकसत्तिलशैलव्याजेन प्रच्छादयतामंत्रिरोवीक्ष्यते ॥ ॥ व्याजोत्पत्तिं किंचित्सा म्यामी
 लनमुच्यते मीलनं वस्तुना यत्र वस्त्वन्तरनिगहनं यत्र वस्तुना वस्त्वन्तरं प्रच्छादितं भवति समीलनालंकारः स द्विविधः
 हजेनागंतुकतिरोधानं अगंतुकेन सहजतिरोधानं च यथाक्रममुदाहरणं उमेः का कतिवीररूद्रनपतेर्दोर्दंडविष्कूर्जि
 तैः पुं ह्रस्वांगरात्तर्जिते पुपतिषु क्वापि प्रलीनात्मसु विद्युग्विप्रसरस्मरज्वरजुषामंगे द्विषद्योषितां संक्रांतोपिन लक्ष्म
 ते पथि महानृष्पाचिरं मारवः अत्र सहजेन रिपुका मिनीगतेन स्मरज्वरेष्वांगरात्तर्जिते वृशादागंतुकमरूष्पातिराधीयते ॥
 तथा प्रतोपरुद्रस्य भुजप्रभावादंतर्भवे भूमिभुजा मजस्रं स्वेदाश्रुकंपाद्युदयेष्वनंगगोष्ठ्यां स्त्रियः प्रेमिणो न विश्वसंति
 अत्र भयजनि तेन कंपादिना गंतुकेन सहजस्य प्रेमजनितस्पर्धकंपादेस्तिरोधानं ॥ ॥ सामान्यगुणसाम्येन्यनयत्र

वस्त्वन्तरे कता। यत्रैकस्वस्तु नो गुणसाम्येन वस्त्वनरैक्यात्म्ये भवति। स सामान्यान्कारः। केनासदुग्यार्थविधानं हंसेष्वलक्षि-
 तेष्वध्वनरैरेककीया। यस्तु देवाग्र्यमेस्मयंतस्वसेवका संभ्रमतो विलोक्य। अत्र प्रतापरुद्रस्य कीर्त्या जगत्सु विजंमिताया
 केनासप्रभृतीनां विमलवस्तुनां तादात्म्यं॥ ॥ इतरगुणसन्निधानातिशयसाम्यात्तदुगाठ्यते तदुगाः स्वगुणात्पागाद-
 यो कृष्णगुणादितिः पत्रसूत्रं स्वगुणां विहाय सन्निहितवस्तुनः सकाशादकृष्णगुणः स्वीक्रियते स तदुगात्वंकारः। यथा-
 प्रतापरुद्रदेवाद्यिनखज्योत्स्नाविजंमितैः। नमरुपतिमाशिस्वमौक्तिकाः भुवपः कृताः। अत्र प्रतामतां भूपतीनां पट्टरा-
 मकुशः स्वशोराभादमुक्ताकाकतिरुद्रैपादनखज्योत्स्नावलिमानं भजंति॥ ॥ तत्रातिपक्ष्यादतदुगां निरूप्यते-
 सतिहेतावतद्रूपस्वीकाराद्यादतदुगाः। यत्र सन्निधानरूपे हेतोस्तत्पक्ष्यगुणास्वीकारो नास्ति असावतदुगात्वंकारः

शिव

ईशानं समया आयेति तत्त्वत्वाद्वा सो ज्वलेदैत्यादिपरितस्तदंठा विलसन्नीलघुतिर्द्योतते ब्राह्मणं निकषाचतत्तनु
 मिलत्स्वर्गाप्रभाभास्वरपद्मनुद्गर्दकीर्तिविभवः स्वा मेव शुभ्राद्य विञ्जत्रहरहरि विरिंचानां सामीपवर्तिषु जगत्सु तत्तना
 नाप्रभासमग्रेष्वपि निरंतरं विरहमारास्य प्रतापहृदयशसो निरंकुशः सकीय एव धवलिमा विजंभते ॥ ॥ अतहुरो किं
 चिन्मकारांतरत्वादिरोधस्य विरोधा लंकारो निरूप्यते आभासत्वे विरोधस्य विरोधा लंकारो निर्मिता यत्र प्रथममाभासतया प्रती
 तो विरोधः पयवसाने परिनिक्षिप्यते स विरोधा लंकारः । तत्र जाते जीत्यादिना सह विरोधे चत्वारो भेदाः । क्रियायाः क्रियागु
 राश्च द्वयैः सह विरोधे त्रयो भेदाः । गुरास्य गुराद्व्याभ्यां विरोधे द्वौ भेदौ । द्वयस्य द्वयेण विरोधे एको भेद एव दश विरोधभे
 दाः । जाते जीत्या क्रियया च यथा विरोधः । पद्माकरोपि विलसति नितरां मज्जता शयोपमुदीराः । विमलतरवारिधारा

प्रता. ६.

दिव्यासीद्वैरिक्षितीशतापकाशः। अत्र पूर्वार्धे जा मोर्विरोधः। कमलाकरोप्यजराशयशतिविरोधात् उत्तरार्धे जातिक्रिय
योर्विरोधः। विमलतरवारिधारणाः संतापकरणाविरोधात्। तरवारिरिति देशभाषायाकरवात्प्रसिद्धिः। अत्र श्लेषमलो विरो
धः। जाते गुणद्रव्याभ्यां विरोधो यथाः अमदः सार्वभौमोपि भास्वानपि कलानिधिः। वीरुद्रनरं द्रोपमद्रुतानां विहारभः। अत्र
सार्वभौमोप्यमद इति जातिगुणयोर्विरोधः। भास्वानपि कलानिधिरिति जातिद्रव्ययोर्विरोधः। कलानिधिरेकत्वाद्व्यं
अत्रापिश्लेषमलता। क्रियायाः क्रियया विरोधो यथाः धर्मद्विषामर्थजुषां च भंगमुत्पादयन्का कतिवीरुद्रः। त्रिवर्गसा
धारणा जोचरोचिकरोति कामद्विषिभावमाद्र्दः। अत्रिवर्गसाधारणावृत्तेर्धर्मार्थविरोधिषु भंगकरां कामा रीस्त्रेत्करां
च विरुद्दः। क्रियायां गुणद्रव्याभ्यां विरोधो यथाः रघुजिह्मविहारो विगोत्रवात्सल्येत्वात्सल्यः। करोतिकमलोत्त्वा संरा

शिव

जाप्यधनरेभ्यः। अत्र जिस्म विहारस्वगोत्रवात्सल्यमिति क्रियागुणयोर्विरोधः। कमलोन्नासं कुर्वन्निति क्रियाद्रम
 योर्विरोधः। इदं स्पष्टं योराविरोधो यथा विभाहिका कर्तृद्रोपं रुद्रोपि चतुराननः। तथापि जिस्मुरणेषु कथ्यते पुरु
 षोत्तमः। तथा च दशभेदादर्शिताः। अथ मन्त्रेणैरापि भवति। स्वभावशिशिरादपिरपि का कति भुजः॥ स
 र्वततापनी जातामति पक्षमहीक्षितां। अत्र शिशिरापि नापनीति विरोधः॥ ॥ अथ विरोधगभालंकारानिरु
 प्यते। आधारकितो धेय मेकं वानेकगोचरं। अशक्यवस्तुकरां विशेषालंकारिस्त्रिधा। यत्र आधारमन्तरेणाधे
 यो निबध्यते स रको विशेषः। एकस्यानेकगोचरत्वे द्वितीयो विशेषः। प्रकृतस्याशक्यवस्तुत्वं करेण तृतीयो वि
 शेषः। यथाक्रममुदाहरणं निम्नलनहुषदिलीपध मे पुत्रप्रभृतिनरेभ्यः संचिता यशः श्रीः। अनुदिनमधुनाप्यु

प्रतापः

76

येति मे श्रीविलसतिका कति वीररुद्र कीर्त्यो । अत्र प्राचां भूपती नामाधारभूतानां तिरोधाने प्याश्रितायाः कीर्तेरवस्थानं ।
तथा च । पश्यन्तो भयविह्वलाः प्रतिनवाः पञ्चासुरः पार्श्वयोरप्य तर्बहिरंध्र पार्श्ववपतिं प्रोक्षितकौक्षेयकं । निःसीमो लब्ध
राधावनयतिकरप्रभेष्टदोरापुधाः । शेलाछेलमयंतिकं पविगल्लंभीर्धशौर्षम्वियः । अत्र मर्त्यभ्रांता नांशानुत्प
तीनां प्रतापरुद्रनृपविरेकोप्येनेकत्र प्रतीयते । तथा च अपारकरुणानिधेः सदसि वीररुद्रमभोः प्रसादमधुरक्रमालय
तियत्र दृष्टिर्जने अतींद्रमतिकिंनराधिपमशेषोन्नतं न किंकिमधिनिष्ठति त्रिभुवने ससर्गविकः । अत्र साधारणो
जनप्रतापरुद्रमसादुपात्रीकृतः किंनलमतुरसशक्यवस्त्वलंकरां ॥ ॥ आधाराधेयपौर्वैचित्र्यादधिकालंका शिव
रोनिरूप्येतेः अधाराधेयपौरानुरूप्यभावेधिकोमतः ॥ पत्राभ्रपाभ्रपिणोरानुरूप्यनास्ति सोधिकालंकारः ॥

स द्विविधः। आश्रयस्या ल्यत्वमहं वाभ्यां प्रथमोपथा स्तोके वृत्त्यां उरंगे विपुलतरतया स्वैरसंचारहेता संकोचादेकराशीभि
 वदन नुरुचौ कावर्ती इत्य कीर्तौ। रतेः प्राप्ते य पृथ्वी धर रजतगिरि सर्गादी शीतमानुक्षाराभोगाणि मुखेः प्रकटितम
 धुनात द्युनी भावरूपं। अत्राश्रयस्य रोधः कुहरस्या ल्यत्वमाश्रितस्य हृदयशसो वैपु— द्वितीया यथा कापिकापि कलिग
 मालवमहाराष्ट्रं गवंगदयोभूपास्तादृशसैन्यवैभवसमाक्रांता खिलाशांतराः। लीनाः काकतिवीरहृदयपतेवीर
 प्रपंचम्रिप्रांति सीमे बलवारिधौ विदुर्धेत प्रतिनकारोप्यहो। अत्राश्रयस्य प्रतापहृदयपतिसेनाबुधैर्वैपुल्यं आश्रि
 तानामंगवंगप्रभृतिराजानी किनीनाम ल्यत्व॥ ॥ अथ विभावनालंकारः। कारणेन विना कार्ये स्यात्पत्तिः स्या
 दिभावना तत्ता मग्यामनुत्पत्तिर्विशेषोक्तिर्निगद्यते। यत्र प्रसिद्धकारणपरित्यागेन कार्ये स्यात्पत्तिर्निगद्यते सा

प्रता.प्र.

७७

विभावना यत्र कारणासाकये समपि कार्यस्यानुत्पत्तिः सा विशेषोक्तिः । यथा प्रतापरुद्धे रापराजिता नो प्रत्यर्थिनां विध्य
 गुहागतानां । तमांस्परात्रावपि चोद्वंति ते जांसिद्यस्त्रेषुपिनोद्वंति । अत्रप्ये तदुद्भावस्य प्रसिद्धकारणानि । तथा विनापितस्यो
 त्पत्तिर्निवहा । अत्राप्रसिद्धं कारणं शोकाद्यस्येव तथा ह । सुकारणेषु सत्त्वे विजेतु नुत्पत्तिस्मिन्ननिष्पत्तापत्तादिनि
 मित्तमस्येव ॥ कार्यकारणविरोधप्रस्तावादसंगतिरुच्यते । कार्यकारणयोर्मिन्नदेशत्वे सत्यसंगतिः । यत्रैकदेशवर्ति
 नोरपि कार्यकारणयोर्मिन्नदेशस्थितिर्निगद्यते सावसंगत्यलंकारः । यथा विभ्रसुं वीधुरां गुवीवीरुद्धमरेश्वरे । भव
 त्यतिरतां शश्वन्नन्नाः सामंते मौलपः । अत्राजोभभारः । अन्यत्रशनुषुनमनमिति ॥ विरोधप्रस्तावादिचित्रं निरु
 प्यते । विचित्रं स्वविरुद्धस्य फलस्याप्यर्थमुद्यमः । यत्र स्वविरुद्धफलप्राप्त्यर्थमुद्यमः क्रियते स विचित्रालंकारः । यथा प्रता

शिव

यरुद्रनृपतेरनेदुरात्रेश्वराः॥ अवरोहंति हस्तिभ्यस्तानारोहमनर्गतां॥ अत्रारोहमवरोहंतीति विपरीतफलप्राप्त्यर्थः प्रय-
 त्ने॥ ॥ अथान्याम्यं निरूप्यते तस्योपि विरोधमूलत्वात्॥ तदन्वयमिथो यत्रोत्पाद्योत्पादकता भवेत्तत्र पर-
 स्परं क्रियाद्वारकमुत्पाद्योत्पादकत्वं तदन्वयमालंकारः॥ यथा॥ आरोहता रुद्रनृपतेरणा विराजते काकतिरोज्य पाठ-
 आरुह्यते नो ज्वलरत्नभाजाराजापिलक्ष्मीमधिकां विभर्ति॥ अत्र प्रतापहृद्मद्भासनयोरन्योन्यासं कार्यत्वं॥ ॥
 अथ विरोधमूलो विषमालंकारः कथ्यते॥ विरुद्धकार्ये स्यात्पुनर्नान्ये स्वरा भवेत्॥ विरूपघराभाचासो विषमा-
 लं कृतिस्त्रिधा॥ यत्र कारणाद्विरुद्धकार्योत्पत्तिस्तदेकं विषमं॥ अकार्यभूतस्यानर्थस्यात्यन्तौ द्वितीयं॥ विरूपयोर्वस्तु-
 नोः संघटने तृतीयं॥ प्रथमं यथा॥ राज्ञः काकतिवीररुद्रनृपतेः खड्गं जमालप्रभादुद्धूतांशरदिंदुकांतिधवलांकी

तिष्ठिपंशपता। लोकांनां मुखैरिषादकमलाज्जातां विषन्निमगां भ्रुत्वा संप्रति विस्मयाद्विरमति प्राप्तानुभावं मनः॥
 अत्र नीलवरातिवद्गुह्यदुधवलस्पृशसः समुत्पत्तिः॥ द्वितीयं यथाऽग्रास्ता जगतां प्रतिभयतीनां संग्रामसीमानमु
 वागतानां प्रताप रूद्रस्य विजोक्तनेन भ्रशंति जीवैः सममापुधानि। अत्र समरोद्योगस्य फलस्य न केवलं विजयस्यानु
 त्पत्तिः किं चापुध जीवभ्रंशरूपानर्थस्य निरपि तृतीयं यथाऽक्षरपात्नास्तादृग्विभवमहनीयप्रकृतयः क्व चेयं कता
 रस्ति तिरश्चिदहं नैकमिलयतां इति प्रेक्षं प्रेक्षं वनमु विरिह नु द्रव्यं प्रतापं भ्रातृघंते शबरपुरवीराः प्रतिदिशं। अत्र म
 हानगरकोष्ठा नाम शिवानां वनप्रवेशानां विरूपागां संघटनं। एवं विशेषगर्भात्कारान्निगताः॥ ॥ अधुना वि
 षमवेधम्यात्समं निरूप्यते। सासमा लंकृतियो गेवस्तु नो रनुरुपयोः। यत्रान्योन्या नुरुपपदार्थसंघटनाक्रियतसमा

शिव

लंकारः॥ विज्जाञ्चोसञ्चो लच्छी ए स मं वञ्चा वरुदं मि। सद्य रिज्जासु सरि संहोर मिञ्चो सञ्च वमहा विद्याः सक
 लाः समं लक्ष्म्या मता परुदे। संघटप्य सु स दृशं भवति कृतार्थः स्वयं ब्रह्मा। अत्र प्रता परुदे विद्यानां लक्ष्म्याश्च योगः॥ ॥
 अथ गम्यमानोपम्या लंकारवर्ग प्रस्तावः। प्रस्तुतानां तथा न्येषां केवलं तुल्यधर्मैतः॥ ओपमं गम्यते यत्र सा मवा तुल्य
 योगिता। यत्र केवलं प्रस्तुतानां केवला प्रस्तुतानां वा समानधर्म संबंधादौ पम्यं गम्यते सा तुल्य योगिता। प्रस्तुतानां
 यथा भद्रासना ध्यासि निवीरुदेन च्छीर्ते यस्तद्विषदं गनाश्च। अनारतं भ्रांति विशेष भाजः प्रति स्मरणं पौरुषं तीक्ष्ण
 जंते। अत्र कीर्तीनां द्विषदं गमानां च प्राकरणिक हो। पौरुषतां भजं तस्मिन् समानधर्मः। अप्राकरणिकानां यथा कूर्म
 द्वपत्रगाधी शहरि चैरि कुलाट्टपः मिथो निःसारतां प्राप्तौ का कर्तुं द्वे मही भूति। अत्र कूर्म द्वपत्रगाधीनां प्राकरणिक

हं निःसारतां प्राप्ता इति समानधर्मः। अत्र गम्यमानौ पश्यं वैरक्षिकं न वास्तवं॥ ॥ अथ दीपकं प्रस्तुता प्रस्तुतानां बुद्ध्या मस्ति
 तुल्यधर्मतः। ओपम्यगम्यते यत्र दीपकं तन्निगद्यते यत्र प्रस्तुता प्रस्तुतानां समस्तानामेव समानधर्मसंबंधे नोपम्यगम्यते तर्हि
 पकंतस्य धर्मस्यादिप्रध्यातंगतचेन त्रेविध्यं आदि दीपकं यथा भाराले राकमज और हु उलन ईवे रा सो रिरा ते तादावरे
 त्वो ज रा रा क नि जु अ वीर रु दे रा। अत्र यथा न न रा म यु धि छि रे १ कृत त्रे ता दा परा शो भं ते तथा वीर रु दे रा क नि पु गं शो
 भ त इ त्यो प म्य ग म्य ते मध्य दीपकं यथा भी र् र ही र ज न ही रे ह र जो ह्ना ए पु रि मा चं दो। सु नी एक म ल म वो कि ती ए प अ व रु दो अ
 ॥ अत्र भागी र थ्या दि मिः समुद्रा द यो यथा तथा की र्त्त्या प्र ता प रु द्रो रा व ज त इ त्यो प म्यं अं स दीपकं यथा सुर लो अं सुर रा हो
 रा र लो अ वीर रु द रा हो। फ रा लो अ फ रा रा हो र ख र रा रु व द वो दे अं। यथा सुर लो क फ रा लो कौ सुर ना य फ रा ना

शिव

थाभ्यां रक्षितौ तथा वीरु द्वेरा नरलोको रक्षित इत्योपम्यंगम्यते ॥ अथ पदार्थगता लंकारद्वयानंतरं वाक्यार्थग
 तमलं । कारद्वयमुच्यते । यत्र सामान्यनिर्देशः एव वाक्यद्वये पदि । गम्योपम्या मिता सा स्वात्प्रतिवस्तुपमामता । यत्र वस्तु
 प्रतिवस्तुभावेन सामान्यवाक्यद्वये निर्दिश्यते तेन गम्योपम्या प्रतिवस्तुपमा । सा धर्म्यवैधर्म्याभ्यां द्विधा । प्रथमा यथा मं
 थानाचल एवैकः क्षमः सिंधुविलोउने । प्रतापरुद्र एवैकः शक्रः शत्रुविलोउने । यथा समुद्रविलोउने मंथानाचलः क्षमस्तथा
 शत्रुविलोउने प्रतापरुद्रः शक्र इत्योपम्यंगम्यते । द्वितीया यथा प्रतापरुद्र एवैकः परीयान्जनरंजने । चंद्रादितेश्च मोनान्यभ्रको
 रपरितोषरो । अथ यथा चंद्राचकोरपरितोषः क्रियते तथा वीरु द्वेरा जनरंजनं क्रियत इति वैधर्म्येणोपम्यंगम्यते ॥ अथ दृ
 ष्टान्तः । यत्र वाक्यद्वये विंबप्रतिविंबतयोच्यते । सामान्यधर्मी वाक्यज्ञे स दृष्टान्तो निगद्यते । यत्र विंबप्रतिविंबभावेन सामान्यवा

प्रता.रु

६०

क्पद्वये निर्दिश्यते सदृष्टान्तं कारः। सोपि साधर्म्यं वैधर्म्याभ्यां द्विविधः। आद्योपधा. क्षोरांति विभ्रतुभ. मृतः कतिपये कापि
 प्रतिष्ठापुमः स्वर्गां द्वे दिग्गधी शवासनगरीसंदिः। धक्जं श्रियः। राजानो जनरंजनं विदधतां श्रीवीर रुद्रमभोः काप्यम्योम
 हिमाजगत्त्रयधुराधौरेयदोः शालिनः। अत्र प्रता अत्र प्रता परुद्रस्य मेरोश्च विंबप्रतिविंबभावो दोषमंगम्यते। वैधर्म्येण यथा. का
 कर्ती द्रुह पाहृष्टिमात्राज्जा मति संपदः। तावदज्जानि निद्रांति पावत्रोदेति मानुमान्। अत्र यथाभास्वदुदयमात्रेण पद्मानि
 विनसेति तथा प्रता परुद्रदयावलोकनमात्रेण संपदः संभवति इति वैधर्म्येण विंबप्रतिविंबनं॥ ॥ अथ गम्यमानोपम्य
 प्रस्तावा. निदर्शनालंकारे निरूप्यते। असंभवहर्मयोगादुपमानोपमेययोः॥ प्रतिविंबकरा माक्षिप्यते सैकानि दर्शना. शिव
 तद्विषये द्वितीया निदर्शना। प्रथमा यथा. रिपु. तिमिरमुदसद्रुचसिंहासनस्थस्त्रिभुवं न महनीयः काकतीपक्षितीशः।

वलतिमहितविभ्वो ल्लाघनीया मभिरव्यामुदय शिखरि च जलविनस्ती व्रभानोः। अत्रती व्रभानोरभिरव्यापाप्रकृतेः संभ
 वादभिरव्या सदशी मभिरव्यां वहतीति विंबप्रतिविंबीकरणाक्षेपः। उपमेयधर्मस्योपमानेन संभवाद्यथा वीरुद्रनरैर्द्वयपशो
 वेशद्यसंपदः। लक्ष्यतेक्षीरवारशीलीलादर्पणमंडले। अत्रपशसो वेशद्यस्यदुग्धारणवे संभवात्वादशयोपगमनेन प्रति
 विंबनंगम्यते कुचित्रिषेधवशात्प्रादाक्षिप्रमाप्राप्ता विंबप्रतिविंबीकरणाक्षेपोपथा का कंती द्रुहिष क्तांताधावं
 त्प्रः। प्रतिकाननं। पद्मं मुंचं मलक्ष्माभ्यां स्तलेरकोत्पलम्रियं। अत्र विमुंचंतीति निषेधात्पूर्वरत्नोत्पलम्रियं। अत्र
 भेदप्रधानसाधर्म्यमुपमानोपमेययोः। आधिव्यात्यत्त्वकथनाद्यतिरेकः। स उच्यते। यत्रोपमानादुपमेयस्याधिव्येन
 वासूनत्वेन वा प्रतिपादनेन भेदप्रधानं साधर्म्यमवगम्यते स यातिरेकालंकारः। यथा दिनकृतिकुमुदैर्धतो नरागः शशि

प्रतापः

निपरां च परं सरोरुहाति। कुवलयकमलादनप्रकाशः प्रभवति विश्वसुहृत्प्रतापरुद्रः। अत्र विशिष्टानोरसंभवेन सर्वप्रियकर
रत्नेनोपमेयभूतस्य प्रतापरुद्रस्याधिक्यं। कुवलयकमलादतप्रकाश इति श्लेषसमुत्थापितो व्यतिरेकः॥ ॥ अथ श्लेषा
लंकारो निरूप्यते। प्रकृता प्रकृतौ भयगतमुक्तं चेच्छब्दमात्रसाधर्म्यं। श्लेषोपलक्षितत्वं सर्वत्राद्येदयेनांते। यत्र केवलप्रकृतयोः
केवलाप्रकृतयोः श्लेषः कथ्यते तत्र प्रकारद्वये विशेषणविशेष्यश्लेषता प्रकृता प्रकृतविषयेत्यभेदे विशेषणमात्रश्लि
ष्टता विशेष्ययोरपि श्लिष्टत्वशब्दात्किमन्वयनिप्रसंगात् केवलप्रकृतयोः केवलाप्रकृतयोश्चैकार्थशब्दगोचरत्वे तु
नर्धनिशंका। अत्रार्थद्वयप्रतिषेधनेऽप्रस्तुतत्वेन वैषम्याभावादभिधेयसमर्थोऽप्रस्तुताप्रस्तुतविषयेत्वमिधायाः प्र
स्तुतैकपरतंत्रत्वात् अत्र प्रस्तुतार्थप्रतिषेधनिव्यंजनव्यापाराय नैव यथोक्तं काव्यप्रकाशे अनेकार्थस्य शब्दस्य वा

शिव

चकत्वेनियंत्रिते संयोगादेरवाच्योर्धो धी कृष्यापत्तिरंजनमिति। तदेवं त्रिविधः श्रवणः॥ अत्र केवलप्राकरणिकयोर्पथा राजः
 पूजाविधिं ते सकलो माधवेतिथिः॥ नीलकण्ठकपालांगे स्फुरदज्जमलितिवि। अत्र एजविषयतया हरिहरयोः प्राकरणिक
 स्वं अप्राकरणिकयोर्पथा सदृशः काकतीद्रोयमहाकुलमहीभती। शिरोरहीतसन्मार्गस्फुरत्कटकसंस्वपदा। अत्र महाकु
 लानां हरिश्चंद्रप्रभतीनां कलपर्वतां नां चोपमानते नाप्राकरणपाद्युन्नसंबंधः स्यात्सरस्वरं। अलंकृतीनामेतासां संक
 रः सद्यदाहतः॥ यत्र क्षीरनीरमायेन अलंकाराणामियः संबंधो भवति संकरः। तस्यागामिभावेन संदेहेनैकवाचकानु
 प्रवेशेन च त्रैविध्यं तत्रागामिभावेन संकरोपथा। उद्यदं हितगर्जरेर्द्विपद्यकादं विनीसंभ्रमोक्षोराणि भक्तकोप
 रोधपटुभिः प्रावृद्धिहारश्च। शत्रुस्त्रीबहुलाश्रु हृष्टिप्रामितक्ष्माचक्रता मोदयामात्राः काकतिवत्तुभस्यजगतामानं

प्रताप

दमातन्वते. यात्राः प्रावृद्धि हाराति उपमानेकारे द्विपद्यकादं विनीत्यत्र उपमाप्रसाद्यतइतिसजातीयमयोरंगागिभावः॥
 कादं विनीद्विपद्यतेतिसमाश्रयागतिक्षोराभिः कटकोपरोधइत्यत्र श्लेषमन्तातिशयोक्तिः॥ विजातीयसंकरोपया. प्रताप
 रूद्रस्य कृपाणां धाराप्रचर्यिभा लेषु यतसंमंदं प्रक्षालनायेव कृतस्य धात्रा तद्वर्तिनो दुर्लभिकल्मषस्य अत्र प्रक्षालनाये
 वेयुभ्योऽक्षया दुर्लभिकल्मषस्य यत्र रूपकं प्रसाद्यतइति विजातीययोरंगागिभावः॥ एकवाक्यानुप्रविष्टसंकरोपया.
 विजिसमता रिपुरो मूर्त्तौ विलसत्सर्वमंगलः॥ मुवित्रं भुरिगभातिका कतीयनरेश्वरः॥ अत्र विजिता रिपुरइत्यर्थसाम्य उप
 मा. विलसत्सर्वमंगलइति शब्दसाम्याद्येष्वभ्र॥ तौ शंभुरेवैते कस्मिन्निवशादेनुप्रविष्टौ॥ संदेह संकरोपया॥ जीवः प्रता
 परुद्रैः दुःकाकतीयान्वपावुधौ॥ धनेजनचकोराणां प्रसादसादज्योस्त्रयमुदं॥ काकतीयकुलीभोधा विम्लादौ रूपकोप

शिव

मयोः संदेहसंकरः काकतीयान्वयवावुधिः अं वुधिरिव काकतीयान्वयवृत्तिसमासद्वयसंभवात् सवात्रसाधकं वाध
कंच प्रमाणाभ्यन्तरस्यास्तीति संदेह एव पर्यवस्यति साधकवाधकप्रमाणासंभवे तु संदेहनिवृत्तिः तत्र साधकं य
था प्रतापरुद्रं पतेः काकतीयान्समुद्वाः । वतं सपेति दिङ्गोर्मधुराः कीर्त्तिमंजरीः । अत्र कीर्त्तिपरवमंजरी
इति रूपकालंकारे वतं सपतीति साधकं प्रमाणा । अत्र वतं सीर्त्तिः मंजरीः । अत्र कीर्त्तिपरवमंजरी इति रूपकालंकारे
वतं सपतीति साधकं प्रमाणा । अत्र वतं सीकरगोभेदरगिकसं प्राकरणीका प्राकरणीकयोर्थथा विजिनारिपुरो
मत्तौ विलसत्सर्वमंगलः । राजमौलिः प्रतापकरुद्रो रुद्रवृत्तिः । अत्र प्रतापरुद्रयोः प्राकरणीका प्राकरणीक

मत्तारु

सं॥ ॥ विशेषणवैचित्र्यात्परिकर उच्यते। यत्राभिप्रायगर्भास्पाद्विशेषणपरंपरा। तत्राभिप्रायविदुषामसौ परिकेरा
 मत्तः। यत्र विशेषणानि साभिप्रायाणि निबध्यन्ते सपरिकरात्वंकारः। यथा राजोपादववंशपार्थिवमणः प्रख्यातशौर्य
 । श्रियस्त्वं गन्तुं गतुं गस्ये मम ह। तोमानैकचित्तस्य च। सद्यो रुद्र नरेंद्रनाथ कवचमूनाथेन केनाप्य विद्वि मस्या च रिता
 निसेवणापत्तेर्जाता तिसागौ नम्री। अत्र राजरतेवमादी निविशेषणानि दुष्प्रासगर्भाणि॥ ॥ अथासौ पालनकारः। विशेष
 ष्वेवो धोयो कस्य वक्ष्य मा रास्य वा भवेत्। निषेधाभासकश्च न माक्षयः स उदाहृतः। यत्र विशेषमति पत्न्युत्थमुक्तकक्ष्य
 मागायोः प्राकराणि कथानिषेधासः कथ्यन्ते स आक्षेपः। उक्तविषये वस्तु नो कथनवानि। विध्यते वक्ष्य मागा विषये क

शिव

थनमेव निषिध्यते तथापि सामान्यविशेषेण प्रतिज्ञा विशेषरूपेण निषेधः शोकावशांतरस्य वा निषेधः। एवं चतुर्वि-
 धो यमाक्षेपः। क्रमेण बध्नीया नरैर्ब्रह्मणेन वपंराजसंदेहाहारिणः। जगत्कुटुंबिनः कश्चिन्नशत्रुरितिकथ्यते। अत्र
 राजसंधिविग्रहकारिणामुक्तौ न वपंराजसंदेहाहारिण इति वस्तुनिषेधः। सचानुपपद्यमानः संधिविग्रहकालोचितकै-
 तवचचनपरिहारेण तत्त्ववादित्वपर्यवसितः सर्वजगत्परिपालकस्तद्वशत्रुभावेन नावलोकनीयपाराजानः किंतु भ-
 त्पुरुषेण संरक्षणीया इत्येवमादिविशेषमाक्षिपति। कथननिषेधो यथा वयमशरणा इत्येवोक्तिः कथं घटते
 जगत्त्रयत्रितयशरणोत्राय स्वास्मानिति स्फुटमज्ञता सकलजनतारक्षोदक्षेत्वेऽपि मराता इति। त्रिभुवनवनमस्का-
 र्यसिंहमतापमहीपते। अत्र वयमशरणा इत्याद्युक्तिः कथननिषेधाभासरूपा दवश्यपरिपालनीयत्वादिविशेषः

प्रता.रु.

५५

प्रतीयते. वक्ष्यमाणविषयसामान्यप्रतिज्ञायाविशेषनिषेधोपथा. विज्ञापयामस्ते किंचित्काकतीपकुलोद्भववि
 ज्ञाप्यते किमयवासर्वज्ञैरक्षकेत्वयि अत्र विज्ञापयामशतिकथनसामान्यप्रतिज्ञायाविशेषकथननिषेधाभासाम
 र्थथावपरक्षणायाइतिविशेषश्चाक्षिप्यते. अंशोक्तावशांतरस्यनिषेधोपथा. प्रतापरुदस्वपमिहतेजादेवंचतद्वि
 क्रमदत्तहस्तं. एवंचतुलोपमसारभाजस्तद्युक्तमेवंपदिवा. किमुक्तैः. अत्र प्रतापरुदोमहीवान्पूषमत्याइत्यंशो
 क्तापदिवा. किमुक्तैरित्यंशोंतरनिषेधाभासिनसर्वथाप्रतामैः प्रसादनीपेनमातिपक्ष्यमानेवनापंपुष्पाभिरिति
 शत्रुस्त्रीवनभंग्याविशेषश्चाक्षिप्यते. समर्थतयात्रिष्टविष्याभासोप्राक्षपइयमुपगम्यते. यथावेष्टनिषेधस्या
 नुपपद्यमानतयाआभासत्वंतथात्रिष्टविधेरणुनुपपद्यमानतयाआभासत्वंतथा. नाथप्रतापरुदस्वसेवात्वं

शिव

जसिचेमज। अरगप गहमेधि न्यासीतिरभ्यस्यते मया। अत्रानिष्टभूतं प्रतापहृदपादसेवात्मजनं तद्विषयकमि
न्याविधीयते सविधिरनुपपद्यमानाभासेपर्ववस्यतिः अरगप गहमेधि न्यासीतिरभ्यस्यत इत्यनेन विध्याभा
स एवोपहृतिः। अथ गम्यत्वप्रस्तावाद्याजस्तुतिरुच्यते। निंदावाच्यपापत्रस्तुतिरेवावगम्यते। स्तुत्यावागम्यते
निंदावाजस्तुतिरसोमता। यत्र निंदा कथनमुखेनस्तुतिर्गम्यते सा एका। यत्रस्तुतिमुखेन निंदा प्रतीयते सा द्विती
यावाजस्तुतिः। क्रमेण यथा काकतीपविभोः कीर्त्या किंवाद्यध्वनीकृतं। यत्र दीपारिवत्क्लेशु दृश्यते कातिमामहा
न। स्तुत्या निंदा यथा प्रतापहृदपतेरहोसाहसिकाद्विषः। यद्विशंतुदधीनशौलानां रोहं किति संसृतः॥
अथ गम्यत्वप्रस्तावादप्रस्तुतप्रशंसोच्यते। अप्रस्तुतस्य कथनात्मस्तुतं यत्र गम्यते। अप्रस्तुतं प्रशंसं यं सा स

प्रता. ५.

प्यादेदिनिपंविता। यत्र साहचर्येण सामान्यविशेषभावेन कार्यकारणभावेन वाऽप्रस्तुतं कथ्यतां प्रस्तुतं प्रतीतिस्तत्र प्रस्तु-
तं प्रतीतिस्तत्र प्रस्तुतं प्रशंसा। अत्र प्रस्तुता प्रस्तुतं प्रतीतिरित्यनेन समासोक्तिर्यादृष्टिः। न च कार्यकारणप्रतीति-
वनुमानाविर्भावशंकाः अनुमानात्कारे प्रत्याप्यप्रत्यापकयोर्द्विप्रोरपि प्राकारसिद्ध्याभ्युपगमात्। अनेन एव पर्या-
योक्तिर्यादृष्टिरपि न चापेक्षं निः। प्रतीतिप्राप्त्येव वाच्यसिद्ध्यांगतात् तत्र साहचर्येण यथा। आशासुप्रशंसितवास-
नोदयेभ्यः किं त्वं भ्रमरगणाजरत्तुभ्यः। पुनागेन वनवसोरभूत्सु नैरासौ दृदिशति निवासमारमधु। अत्र न-
मरुत्तान्तेनाप्रस्तुतेन सर्वात्मनः पराविभवानुवी श्वराचिहापसर्वगुणसंपर्णः सर्वजनानंदी प्रतापरुद्रवसेय-
इति प्रस्तुतं प्रतीतिपत्तेः सामान्यादिशेषप्रतिपत्तिर्यथा। यशस्विनी पद्मभवम्पस्य चिरुत्पादपित्री नृपशेखरगणी॥

ताम

तस्या तनात्वा तनमापयो ग्यो जानमिह नमधमलोकएषः। अत्रमता परुद्वस्यगुणमह ते प्रस्तुते सा मा न्यममिहितं। वि
 शेषात्सामान्यप्रतीतिर्यथा दृष्टमरागविरागेव दिनमराग वक्तुं सको दुःखेति। फलं सुखाविशिष्टं। छवईएदएकी
 रिसीसिछी। द्रष्टुमनापि न पश्यति न भराति वक्तुं सकुत हत्वापि। स्यादौ सुकापिनस्य शान्ति एतस्यास्य शाशापि नास्ति
 वनितायीः कीदृशी सृष्टिः। मत्रमुग्धानां नवसंगमे महती लज्जेति सामान्ये प्रस्तुते विशेषो मिहितः। कार्या कारणा प्रती
 ति र्यथा। गाधार्वा वा जातानी वा जातानी वा जाता महाद्वयः। मही मवत रस्य स्मिन्का कती पकुलेश्वरे। अनार्य
 वादीनां गाधादिभिः कार्यभूतेः प्रस्तुतेः कारणा प्रता परुद्वया संगंभीयी दिप्रतीयते। कारणा कार्यप्रतीतिर्यथा प्र
 ता परुद्वयपते मयि कृपादृष्टिः किं वा विस्मयसे सखे। अत्र कथमीदृश महाविभवभाजनमवसीति कार्यपृच्छते। का

प्रता.रु.

रंरांगम्यतेयत्रप्रस्तुताकार्यवर्गानाशप्रस्तुतत्वेनसंवहृतत्वायीयोक्तमुच्यते.यत्रप्रस्तुतस्यैवकार्यस्यवर्गानाशप्रस्तुतमे
 वकाररांगम्यते.तययीयोक्तंयथाप्रतिभूपालशुद्धांतदीर्घिकास्वाजिह्वसराः।प्रक्षालयंतिगात्राणिकाकतीपचमव
 राः।अत्ररिपूनमरदीर्घिकावारिविहारेणप्रतापरुद्रचमचरकर्तृकेणकार्येणसमप्रारंभएवस्वपुराणिविहायपला
 यिताःप्रतिनवाचारतिप्रतीयते।अथप्रतीपः।आक्षेपउपमानस्यकैमर्थ्येनचकथ्यतेःयद्योपमेयभावःस्यात्तप्र
 तापमुदाहृतं.यत्रोपमेयस्यलोकोत्तरत्वादुपमानाक्षेपः.किंपतेतदेकंप्रतीपं.यत्रचोपमानस्योपमेयत्वंकल्प्य
 तेतद्वितीयां.यथाकीर्त्तौप्रतीपरुद्रस्यविलसंसांदिगंबरं.किमर्थमुदपमेयमिहज्जःशशलांछनः।द्वितीयां.यथा.शिव
 काकतीपकुलेनक्ष्मीपतिरेषनसंशयः।अनेनकथमल्पज्ञैःजुमेरुहपमायते॥अथतर्कन्यायमूलालंकाराः

६७

कथ्यते साध्यसाधनमिदं शोचतुमानमुदीर्यते रूपकैर्हेतुकत्वेन तर्कानुमानवैलक्षण्यं पथारजो धर्मः सेवा व्यतिकार
 भवोपपत्तिसरतिस्तुलिंगादृश्यते घटघटिकैस्त्रिमकमुवः। ततो मन्त्रे पत्राश्च सप्तमजो हृदयपतेः प्रभृतः को
 यास्मिदहतिरिषु भूपा लनगरीः। अथ काव्यलिंगं हेतोर्वीक्यपदार्थत्वे काव्यलिंगमुदाहृतं। पत्रहेतुर्वीक्य
 गतत्वेन पदगतत्वेन वा प्रतिपाद्यते तत्र काव्यलिंगं यथा प्रतापरुद्र इत्येषा कापि पंचाक्षरी शुभा। हृदि मां
 विभ्रतो भूपावशीकुर्वंतिसपदः। अत्र वाक्यार्थगतो हेतुः। पदार्थगतो यथा। स्नानादिभर्मतां भालनि
 पिरुद्धुसिता पुनः। प्रतापरुद्रदेवाद्यिनस्वन्मोत्सनामता किताः। अत्र पूर्वपरिस्नानायाभूपा लनभालनिपः
 पुनरुद्धुसिता प्रतापरुद्रनरेन्द्रचरणनखचंद्रिकासंबन्धहेतुस्तस्य विशेषणायोपत्वा सपदार्थगतत्वोक्तिः।

प्रताप

स्थार्थोत्तरन्यासः। कार्यकारणसामान्यविशेषाणां परस्परं। समर्थनं यत्र सौार्थोत्तरन्यासउदाहृतः। य
 त्रकार्यकारणभावेन वा सामान्यविशेषभावेन वा प्रकृतसमर्थनं क्रियते सौार्थोत्तरन्यासः। कार्यकारण
 भावेन यथाः भूपाः प्रतापरुद्रस्य नताभवत नोन्नताः। उन्नतान्नमय ग्रेष नतानुन्नमयसपिः अत्रफलरु
 पेरौ नयेन नम्रत्वं कारणं समर्थितं। सामान्याद्विशेषसमर्थनं यथा। उद्देजिना रुद्रनरेश्वरस्परणा पदो
 नैः प्रतिपक्षभूपाः। विभेज्यहो वित्रमैवेतनेभ्यो भीतस्य सर्वं भयकारिन् न। अत्रभीतस्य सर्वं भयकारीति सामा
 न्यमवेतनेभ्यो पिरिपुभूपाः। विभ्यतीति विशेषसमर्थयति। विशेषात्सामान्यसमर्थनं यथा। दुष्टोपिमहनां स
 गाद्वग्रेषहिंसज्जनः। प्रतापरुद्रमभ्येकलिः कृतपुगापते। अत्रप्रतापरुद्रसंगतिमहिम्ना कलिः कृतपुग

शिव

सदृश इति विशेषेण सामान्य समर्थनं। कार्यकारणभावे विकारणात् कार्यसमर्थनं काव्यलिङ्गात् भूत
मि निरुपेक्षात् अतः प्रकारत्रयमर्थान्तरमात्रस्यैकं मापमूलालंकारानन्तरं काव्यमापमूलालंकार
निरूप्यते उद्दिष्टानां पदार्थानां पूर्वपश्चाद्यथाक्रमं। अत्र देशो भवेद्यत्र तद्यथासंख्यमुच्यते यत्र येन क्रमे
णोद्दिष्टाः पदार्थास्तेनैव क्रमेणानुद्दिश्यन्ते। तत्र पृथगुक्त्या लंकारः यथा। गङ्गाभीषमोन्नतमनर्गलचं
प्रतापरुद्रसमवेक्ष्यधाता। अमो निधिष्वदिषु दिगाजेषु सृष्टिं प्रयासैकफलाममंस्त्रस्यथायापितिः एक
स्यवस्तुनोभावाद्यत्रवस्त्वन्यदापतेत् कैमुत्यन्यापतः सास्यादर्थोपत्तिरलंक्रियापित्रकसुचिदर्थस्य
निष्पन्नैतत्समानन्यायात्कौमुत्येनार्थान्तरमापततिसोर्थोपपत्तिलंकारः नचात्रानुमानशङ्का कौमुत्यन्या

प्रतापः

संबंधरूपचात्रपथासमंतादुद्वेलेर्विविधहयधाटीहयकलेर्जगत्प्राक्रमेनप्यजनिविधुरःसेवरापतिः।म
 नाक्रोधोदंचदुकुटिकुटिलेरुदुत्पतौनपाराणममेषांविफलितरुषांकैवगराना।अपिच।त्रे।नोव्यसा
 रोपिसुवर्गशैलःप्रतापरुद्वेगान्नपेरातुव्यः।तुवत्तांसमारोहमपूर्णएवमहीभतांकागरानेतरेषा।अत्रप्र
 तापरुद्रापेक्षपामेरावप्यसारेअमेषांमहीभतामसारत्वेकैमुन्मादापततिःअथपरिसंख्याःएकस्वस्तु
 नःप्राप्तावनेकैकदापदा।एतदस्यथाचेतितयोर्द्वयोर्ब्रजनीपस्पशाब्जत्वाथत्वाभ्यामुद्विधेचातुर्विध्यः
 तत्रशाब्जवजनीयाप्रश्नपूर्विकापथा।किंमउन्नत्रिनोकाःकाकुमितिलकोनहाटकक्षितिभन्स्तोनयः
 कःतुविषारुंद्रनरेद्रोनमंदारः।आर्थिकवर्जनीयाप्रश्नपूर्विकापथा।किंवाक्षमैमेवित्तानंनोकांनांक

कतीपकुलकीर्तिः। किं सौरव्यं सुमत्सासेरुद्वनरेद्वस्यभजनिवासः। प्रभ्रष्टविकाशवर्जनीयापथा-
 रागोधर्मेनविषयसु विसंगतिः सत्सभायां नस्त्रीगो कृपाव्यसनमनिशं नीतिशास्त्रेन चोक्ते। कीर्त्तनीति-
 र्जनचतुरपातानाद्यजाते विनोदो विद्युत्प्रसासेन च परिजनेरुद्वदेव स्मरजः। आर्थवर्जनीया अप्रभ्रष्टविका-
 कापथाभरेव भवनं देवः स्वयं भरेव पाथिका प्रतामरुद्व एवैक शिरोवनगरीशभा। क्षोणीरुद्वनराधीशरक्ष-
 ति क्षमति विद्विषिबलिसद्यन्मभि ममं दिदिवे गोत्रमिच्छथा अलंकारस्याख्याशेषे राचारुत्तातिशयः। उ-
 त्तरात्प्रभ्रष्टत्रयोपचप्रभ्रष्टोत्तरेवथा। बह्वधा च निबद्धिते ते दुत्तरमुदीपते। यत्रोत्तरा निबद्धमाना त्प्रभ्र-
 ष्टनीयते तदेकमुत्तराचारुत्ताथमसकल्लोकोत्तरं प्रभ्रष्ट तिपादनं द्वितीयमुत्तरं। क्रमेण यथा किम

प्रता.रु.

४९

घबुसन्तिस्तवसुजनलोकव्यवहृतौ पदघज्ञातव्यप्रभवति यदा रुद्ररूपतिः । न दारम्यो न्मधुजियति विश
 दोधर्मविभवो महीदेवाश्चोद्यद्वि विधुविभवारंतमुदिवाः । अतुप्रतापरुद्रोपदाप्रभवतितदारम्यपूराधि
 र्मप्रतिष्ठा महीदेवाश्च पितृविधसंतोषभाजः किमधुना तच्छसीत्युत्तराकिं प्रतापरुद्राज्येधर्मप्रतिष्ठा
 जनप्रसिद्धि किं भूसुराश्च पीतिप्रभद्वयमुन्नीयते द्वितीये पथाः किं पुधरांकुलविजोकोलाहो सज्जरो
 रासहवासो । कोराश्चराश्चसिलाकोराश्चरुदरा राणा हो । किं धनकुलविद्याकोलाभः सज्जनेन सह
 वासः । कानगरी एकशिलाकोरा जारुद्रनरनाथः ॥ कावन्पायमलप्रस्तावाहिकम्यउच्यते विरोध
 तुल्यबलपौर्विकल्पालं कतिमता यत्र तुल्यप्रमारा विशिष्टयोर्द्वयो । पर्विकल्पयुगेयत्तामौ विकल्पः ॥

शिव

श्रीपद्मगर्भाचार्यसंप्रदायः भूपात्राः क्रियतां मूर्ध्नि धनुषां चापि वानतिः । पादद्वयायां धनयस्य किं विध्यादे
 र्तिषे व्यतां । अत्र प्रतापे रुद्रे प्रभवति राज्ञां संवि विज्वहाभ्यां तुल्यप्रमाणाभ्यां शिरो नमनधनुर्नमने पुगपदेव
 प्राप्ते विरुहसाद्योगपद्यासंभवे विकल्पः । विकल्पप्रतिपक्षरूपः समुच्चयानिरूप्यते । गुणक्रियायोगपद्यं स
 मुच्चय उदाहरतः । यत्र गुणानां वैमल्यादीनां क्रियाणां च पुगपदेवस्थाने समुच्चयान्कारः यथा प्रताप रुद्रनप
 तौ भद्रासनमुपेयुषि । सतां प्रसन्नं हृदयमसतां वल्लुपं मनः । क्रिया समुच्चयो मर्थाः परं स्वस्मिन् गारे दोषवि
 सस्म अगो - गल इमारगो अ । युरा इमरां अस्तु रां किं एतद् उवहसहि आश्रयो । पुत्रपति इमानरेन्द्रः प्रविश
 तिमनश्च गलतिमानश्च घण्टुते मेनद्य शून्यं किमेतत् सपतसख्यः । एते मित्तविषयत्वे उदाहरणैः एकविषयत्वे

प्रताप

५०

पथाः त्रैलोक्यप्रथिमानकीर्तिमद्वैतः श्री। वीररूद्रप्रभोः सेवाये चिरयस्तु का कर्तुं पुरेभ्येषु तद्योषितः
 दारं पांति विलोकयंति पुरितो निश्चासमातच्च ते शुष्यंति प्रलपंति पांति तनुतामुद्यंति मूर्ध्वंति च। गुणा क्रि
 या सामस्ते पथाः। देवे का कति वीररूद्रन्यतो नैत्रप्रणोन्मुखे माघदंति पतस्यदंति विवने द्वाजिप्रधा
 वद्वयं। विष्ठापाननमाकुलाक्षमुदयकार्यं पयसा विर्मवकोपीत्राम्पति सर्वतः प्रतिवनं प्रमथिभूम्भुद्राः
 स्वलेकपोतन्यायेन बहूनाकार्यसाधने कारणानां समुद्योगः सद्वितीयः समुच्चयः। यत्रैकं कार्यं साधा
 पितुमहमहिमिकपाबहनीकारणानां मुद्यमः सौष्टिसमुच्चयः एवं पुनरप्यदने केषां मवस्थानाद्यथा शुभं प
 शः शौर्षमहच्चवत्रं विद्यो नवद्या विमलं कुलं च। प्रतापरूद्रस्य नरेश्वरस्य लोकोत्तरीतिमुदंचयंति अत्रय

शिव

शः प्रभृतीनां लोकोत्तराति संपादने प्रत्येक हेतुत्वे विपुलपक्षरत्नैक पोतन्यापेन संरंभः । अथ समाधिरुच्य
 ते । एकस्मिन्सत्तिका र्थस्य साधके न्ययरापतेत् । का कताली पन्यायतः स समाधिरुदीर्घते । अथ समाधिरुच्यते । ए
 कस्मिन्सत्तिका र्थस्य साधके न्ययरापतेत् । का कताली पन्यायतः स समाधिरुदीर्घते । यत्रैकस्मिन्कारणो कार्य सा
 धनाय प्रवृत्ते का कताली पन्यायतया न्यकारणमागच्छतः कार्यं सुकरं करोति स समाध्यंतंकारः । यथा रणां करो रु
 द्नरं द्रोषशमापराजं विहितस्तुतीनां वक्त्रेषु पद्मायुवशा । ततंति तरा निदेव स पक्षपातः । अत्र प्रताप रुद्रकौ
 धशां त्पथं रणां करो प्रक्रांतस्तुतीनां वक्त्रेषु वायुवशा का कताली पतया पाति ते स्तरोः कोपशांति सक्षणस्य कार्यं स
 सुकरत्वं । अपछोक न्यायम न्यायमालंकारा निरूप्यते । अतीतानागतपत्रप्रत्यक्षमि वलक्ष्यते । अथ दुताथ कथ

प्रता.रु.

११

नाद्राविकंतदुदाहृतं यत्राद्भुतचरितोपवर्गानेनभूतसंभाविनोर्वस्तुनोः प्रत्यक्षापमारात्वेद्यत्तरवयथावायस्यकामा
तुरस्यकामिनीभावनयातस्याः प्रत्यक्षापमारात्तेसिभाविकालंकारः। सचभूतभाविनोः प्रत्यक्षवदाभासोविरुहः अन्य
द्रुतवस्तुवर्गानयाभावनयाभावकानां हृदिभावोदयात्पथावभावनायाः पुनः पुनश्चेत्सिनिदर्शनात्प्रत्यक्षयमारा
नचेयंस्वभावोक्तिः। तस्यां वस्तुस्वभावयथावद्वस्तुवेरीनयाप्रत्यक्षापमारात्तरुहत्वेद्रुतेतेनानापिरसवदात्पलंका
रात्त्रविभावानुभावाद्यनुसंधानेनरसादेभ्योत्पन्नत्वद्रुतत्वेन नचेयमुपेक्षाः अतीतामौगतयोः प्रत्यक्षत्वेनाध्यव
सायाभावात् नचेयभ्रांतिमदलंकारः। भावनायाभ्रांतिरूपत्वात् अतः सर्वोत्तीर्णोपमलकारः। यथाधुताग्नेकाकं शिव
तीद्रसभातिक्कोशकृतिर्हरिः। मद्दिदुरिवदंष्ट्राग्नयस्यालक्ष्यतेमदिनी। अत्राष्टादशद्वीपपुक्तायामेदिन्यादंष्ट्रा

मेमहिंदुरुपतेत्यदुतवर्गानपातथाविधभावनयाप्रत्यक्षतत्प्रतीतिसंभवः॥ ॥ बलिनः प्रतिपक्षप्रतीकारे सु
 दुष्करे। यस्तदीपविरस्कारः प्रत्यनीकंतदुच्यते। यत्र प्रबलप्रतिपक्षप्रतीकारासामर्थ्यात्तदीपविरस्कारो भवति तत्र प्रत्य
 नीकं। यथा काकतीपपतिशोर्धर्मोष्णस्य कृतस्वमहिमावउवाचिः। तहभीरिमसनाभिः। तहभीरिमसनाभिमज्जत्तं वा
 धते निधिरपां बहिरंतः। तत्र सादृश्यहेतुकंतदीपमितलंकारत्वं॥ ॥ येन पत्साधितं वस्तु तेनैव क्रियते मया। अयेन तदलंका
 रो व्याघात इति कथ्यते। यद्वस्तु येन केनचित्कर्त्रा साधनेन साधितं तेनैव साधनेन तद्वत्त्वेन कर्त्रा यदमथाक्रियते स व्याघा
 तः। यथा। काकतीपाभिजातोपनामिजाताधिकस्थितिः। दोर्भां लवोदयाभ्यास्तोभ्यामनुदयान्न जनः॥ ॥ लोक्या
 पप्रजालकारप्रास्तावेपर्यापउच्यते। क्रमेणैकस्मिन्नाधारे वर्तते यदि। एकस्मिन्नथवानेकं पर्यापात्वं कतिदि

प्रतापः धारकमाधेयमनेकस्मिन्नाधारेवर्तते स एकः पर्यायः। नचात्र विशेषालंकारः। तत्रैकस्यानेकत्रयुगपद्वर्तनं तत्र क्रमेण
 यथा एकस्मिन्नाधारेनेकमाधेयं वर्तते स द्वितीयः पर्यायः। नचात्र समुच्चालंकारः। तत्राप्यनेकज्ञानेकेषां युगपद्वर्तनं क्रमेण
 यथा दंष्ट्रायां कुहनाकिरेर्भगवतो देवस्य शोरेः पुरा पञ्चान्मस्तकमंडले पराभक्तः पातललोके शिरः। अघोषी पातिशेखरस्य महतः
 श्रीकाकतीयप्रभोर्वाहौ विश्वधुरीणसारमहिते बहोत्सवामेदिनी। अत्रैकस्यामेदिन्याः क्रमेणानेकत्रवर्तनं। द्वितीयो यथा। ए
 षामुखे निजवक्षसविधेन पाण्यं शोयो कियः समभवन्नभिमानगर्भाः। तेषां प्रतापनृपवीक्षणाकातराणां तत्रैव दीनवच
 नानि समुद्रवन्ति॥ अथ सूक्ष्मालंकारो निरूप्यते। असंलक्षितसूक्ष्मार्थप्रकाशः सूक्ष्म उच्यते। विदाधमात्रज्ञेयस्या
 र्यस्य यत्राकारं गीताभ्यां प्रकाशनं स सूक्ष्मालंकारः। यथा गुरुजरा सविधः मिव हृदः कृणुरेदपेति श्रुतुञ्जर। सर्वगोसुस

शिव

हासंकः कुरीविलेखणं कुरात् । गुरुजनसंविधेव कर्तृष्टान् नरेन्द्रप्रेषितां दूती । सर्वंगेषु सहासंकस्तुरीलेपनं करोति । अत्र क
 स्तुरीविलेखनेन तिमिरकालः च यः संसंकेतकाल इति प्रकाशितः ॥ अथोदात्तलंकारः कथ्यते । तस्यापि लोकस्याप
 मूलनैवानंतर्पकारणं । तदुदात्तं भवेद्यत्र सम्यक् वस्तुवर्णयते । यत्र महासम्यक् द्विशालिनीवस्तुनो वर्णनं क्रियते तच्चोदात्त
 लंकारः । यथा रम्यामेकशिलाभिधानं नगरीमासेदिवा सोबुधाः । सोवर्गेषु गृहेषु रत्नरचितद्वास्तोरणेषु स्थिताः । आरुह्यंक
 रां मेदिनीषु कलभान् क्रीडोत्सुकान् नर्मकान् मोदतो पदवेक्ष्य रुद्रपतेत्यागलीलाभिः ॥ अथ समानन्यायापरिवृत्तिर्नि
 रूप्यते । समनूनाधिकानां च यदा विनिमयो भवेत् । साकं समाधिकनूनाः परिवृत्तिरसौ मता । समनूनाधिकानां समा
 धिकनूना विनिमयः परिवृत्तिः । समेन समपरिवृत्तिर्यनेनाधिकं परिवृत्तिरधिकेन परिवृत्तिश्चेति । यथा सुधारसमु

प्रता.रु.

५३

चोवाचोदत्ताकाक।तिभभुजे।अतो लभते कवयः सहस्रगंधसिंधुरान्।अत्र वचसो गंधसिंधुराणां समत्वं नृनाधिकपरिवृ
 त्तिर्यथाऽउपायनंगजाश्वादि कृत्वा सर्वे पिभ भुजः।प्रतापरुद्रदेवस्य लभंते सुस्थिरां कृपां।अत्र तज्यमाना दुपायना दी
 यना दीयमानस्य प्रतापरुद्रकृपा विलासस्याधिक्यं।अधिकेन नृनपरिवृत्तिर्यथाऽप्रतापरुद्रे गारगो जिताः प्रपथिभभु
 जः।दत्ताभ्रं किंरातेभ्यो भजंते वल्कलादिकं।अत्र तज्यमाना दंभरा जाता दीयमानस्येव वल्कलादेर्युतत्वं॥ ॥
 अथ मखलान्पायमलालंकारा निरूप्यते।एवं पूर्वप्रतिपदा हेतुः स्यादुत्तरोत्तरं।अतः कारणा मात्सर्यमलंकरा मुच्य
 ते।यथा विद्यया विनयोत्कर्षे विनयेन गुणार्जनं।गुरोः प्रजानुरागश्च क्रमोपेका कर्तृश्वरे॥ ॥यत्रोत्तरोत्तरोत्तरेषां
 स्यात्पूर्वपूर्वप्रतिक्रमात्।विशेषणसकथनमस्मावेकावलीमता।यत्र पूर्वपूर्वप्रतिक्रमेणोत्तरोत्तरं विशेष्यतां भजते स

शिव

एकावल्परंकारः॥ यथा प्रतापरुद्रमगरीसुजनेरुपशोभिता। सुजनाः स्फीतविभवा विभवाः स्तेर्यशालिनः॥ एत-
 स्त्वापनेनोदाहरणं॥ आरोहणो नयथा नतद्राज्यं प्रजापन्नमवेष्टुर्जितश्रियः॥ नता प्रजापन्मूर्ध्यासां मत्स्येकाक-
 तीश्वरः॥ यदा तु पूर्वपूर्वसंभवे दुत्तरोत्तरं। मत्सुक्तर्षावहं यत्तन्मालादीपकमुच्यते॥ यत्र पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरगुणा
 वहत्वं समालादीपकालंकारः॥ यथा भाग्यभूमामहीप्राप्तः काकतींद्रमुजं महीभुजः प्रतापमनुवं प्रतापश्च जग-
 त्त्वप॥ उत्तरोत्तरमुत्कर्षः सारालंकार उच्यते॥ जगत्सुखसुधाभाति तस्यामेकशिलापुरी। काकतीयंकुलंतत्र तस्मिन्नुद्ग-
 रेभ्वरः॥ सकलभुवनसारं प्रतापरुद्रं विषये कुर्वतश्चिरादस्य लंकारस्मर इत्यभिधानं॥ ॥ अर्थो लंकारः॥ ॥
 अथ संसृष्टि संकरैर्निरूप्येतेः यथा लोकि कीया लंकाराणां॥ हिरण्यपानां मणिमयानां च संबंधेन पृथक् सौंद-

प्रता. रु.

य हेतुनां वा रुत्वातिशयो दृश्यते तथैव काव्यालंकाराणां रूपकादीनां मिथः संबंधेन सौंदर्यं ति शयः स च संबंधो द्विवि-
 धः संयोगरूपः समवाय रूपश्चेति संयोगेति तत्तुल्यन्यायः समवाये क्षीरनीरन्यायः तिलतंडुलन्यायेन संसृष्टिः ॥
 क्षीरनीरन्यायेन संकरः अन्नयोः पथ्यकारुत्वातिशय हेतुत्वात्तुल्यन्यायः कारधुरंधरत्वं न तु पूर्वोक्तालंकारशेषता तत्र प्रथमं
 संसृष्टिर्निरूप्यते तिलतंडुलसंश्लेषन्यायाद्यत्र परस्परं संश्लिष्ये पुरलंकाराणां संसृष्टिर्निगद्यते यत्र तिलतंडुलन्या-
 येन परस्परसंबन्धरूपकादयो भवन्ति सा संसृष्टिः सा त्रिधा तदा लंकारत्वेनार्थालंकारत्वेनोभयगतत्वेन च शब्दालं-
 कारसंसृष्टिर्विधा शुभं संभ्रममंधं सिंधुरधुरा निदीरितो वीतलास्त्रंगं गतुरंगमप्रतिभया द्वाकं दनस्पंदनाः ॥ ती एते
 वारं भवसमुद्रं यमययेय सुदृष्टि कृतयानि सीमाः प्रसरन्ति रुद्रन्यते जैत्रप्रयारो घमाः ॥ अत्रैकानुप्रास ए

अनुप्रासयोः संसृष्टिः। संश्रुलंकारसंसृष्टिर्पथः। काकंती च मूर्धन्ये महिमानमुदन्तः। ग्नसते वा द्विषद्भुपध्व। जि
 नीस्त्रिनीरिव। अत्र निदर्शनोपमयोः संसृष्टिः। उभयसंसृष्टिर्पथः। प्रताप रुद्रदोर्दंडो मंडलाग्नेरामंडितः। दृश्यते
 समरे वीरैरुक्ताः फणावा निव। अत्र वृत्त्यनुप्रासोपमयोः संसृष्टिः। अथ संकरो निरूप्यतेः क्षीरनीरनपाद्यसंबंधः स्या
 पुरस्परं। अलंकारीनामेतासां संकरः स उदाहृतः। वक्षीरनीर्यायेन अलंकाराणां मिथः संबंधो भवति स संकरः। तस्या गा
 गिभावेन संदेहे नैकवाचकानुप्रवेशेन च त्रैविध्यं तत्रोपागमिभावेन संकरोपथा। उद्यद्दं हितगर्जरैर्द्विपद्यकाकादं विनीसं
 मभ्रमौक्षोरगीभक्त्यकोपरोधपटुमिः प्राहृदिहारा इव। शत्रुस्त्री बहुलाश्रुद्विषामितक्ष्माचक्रतपिदपायात्राः
 काकतिवल्हभस्यजगनामानंदमातन्वतेः यात्रीः प्राहृदिहारा इति उ पमालंकारे द्विपद्यकाकादं विनीसत्रउपमाप्र

प्रतीरु

५५

साद्यतश्चित्तजातीयमयो रंगागिभावः। कादंविनी द्विषद्यटे। तिसमाभ्र पारागंक्षारणीभृत्कटकोपशोधश्चक्षेत्रम
लातिशयोक्तिः॥ विजातीयसंकरो यथा प्रतापरुद्रस्य कृपाराधा रम्यार्थिभालेषु पतस्यमंदं प्रक्षालनावेव कृतस्य
धात्रातद्वृत्तिनो दुर्लभिकल्पस्य अत्रप्रक्षालनावेवेयु मेक्षुपाटुर्लपिकल्पस्येयत्ररूपकं प्रसाद्यतश्चित्तिविजा
तीययो रंगागिभावः॥ एकवाचकानुप्रविष्टसंकरो यथा विजि। तौरिपुरोमर्त्तौ विलसत्सर्वमंगलभु वित्रांभुरि
वाभातिकाकृतीपमरेश्वरः अनुविजितारिपुरस्य साय उपमा विलसत्सर्वमंगलश्चित्तिशब्दसाय्याष्टुष्टु॥
तौशंभुरिवैते कस्मिन्निवृत्तौ नुप्रविष्टौ। संदेहसंकरो यथा जावः प्रतापरुद्रदुःकाकृतीयान्वयां वुंधो धत्ते शिव
जनचकौरागं प्रसोदज्योत्स्नया मुदं। काकृतीयकुलांभोधा विप्रादीरूपकोपमयोः संदेहसंकरः काकृतीयान्व

पशुवां बुधिः शुं बुधिरिव का कती यान् वपुः सति समा स द्वय सं भवात् सचा च साधकं वाधकं च प्रमाणा नम्यतरस्य ना
 स्तीति संदेहः वपुषे वसति सोधक वाधक प्रमाणा संश्रुवेतु संदेह निवृत्तिः तत्र साधकं यथा प्रताप हृदयते को कती
 या समु - वाः वसं सपं तिदि ह्यो मधुराः कीर्त्ति मंजरीः अत्र की र्त्ति एवमं जयति रूप काले कारे वतं सपं तीति सा
 धकं प्रमाणं अत्र वतं लासी करणे भेद प्रतिपत्तिः वाधकं यथा का कती द्रव्य निः सारा धनौ दिक्षु विजं मिते व्या
 कुली कृत सत्वो भूत्यति पक्ष बलार्णवः अत्र प्रतिपक्ष बलार्णव गुणमाया कुली कृत सत्व इति वाधकं प्रमाणं
 उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्या प्रयोगश्च स्मिन्समा सानुशासने सामान्य प्रयोगस्योपमा समा सवाधकत्वात्
 अतः पारि शेष्या वृषकौ लंकारः सर्वपथा संभव मन्वेष्टा मप्युपमा यलंकाराणां संसृष्टि संकरो को ह्योत तत्र तत्र

प्रा काव्य

प्रतापः वधेषु ॥ ॥ इति श्रीमहोपाध्यायविद्यानाथविरचितं प्रतापहृदयशोभषणात्मकारसास्त्रं संपूर्णं ॥ ॥
विद्यानाथकृतो वीरहृदयसत्कीर्तिमंडनः ॥ अलंकारप्रबंधोपेन्द्रव्यसं सर्वसुरमिः ॥ ॥ सर्वधारिसहः शुकपक्षेष्टम्या
भगोर्दिने ॥ प्रतापहृदयनामं कमलंकारमवीशरदं ॥ ॥ संवत् १८३० संपूर्णपत्र १२९

१८३५

५